

АНДРИЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

З Ласки Родини

Повість у трьох частих.

ЧАСТЬ ТРЕТА.

Головний склад

„PROSVITA“

BOX 22, EDMONTON, ALBERTA.

1918

XXXVII.

Копач став лагодити ся в дорогу. По дорозі мав вступити до Тернополя впорядкувати свою гардеробу, а потім просто до Перемишля. З хвилею, коли довідав ся про свій аванс, коли побачив себе так близьким здійснення своїх бажань, його любов віджила з непоборною силою. Копач порівнював свою любов з запізненою весною. Як лиш загріє весняне сонце, то хоч ще сніг і не розтопить ся всюди, а рослини пнуть ся з землі до сонця, до нового життя. Копачеви здавало ся, що весь той час переспав, а тепер прокинув ся саме в хвилі, коли що йно розстав ся з Марійкою, коли їй присяг любов, коли вона йому обіцяла, що лише за нього одного вийде заможж. Тепер стояв перед воротами відтвореного раю... лише ногою вступити і вже за ворітьми. Не диво-ж, що ті два дни, заки поїхав, ходив як у мороці і робота його не брала ся...

Та ось настав той ранок. Фіра заїхала, ще й на сьвіт не зайняло ся. На дворі була осінна студінь. В повітрі пахло вохкістю. По селу піяли кури. Копач почув дроз у тілі і щільно огорнув себе пледом. Фірман обтикав йому ноги коцом і соломою. Мати стояла на порозі і хрестила його в дорогу. Копачеви було холодно, він здержав себе, щоб не дзвонити зубами. Коли фіра рушила з місця, його огорнула сонність. Страх як хотіло ся спати. Він дрімав хвилями, сидячи, потім прокидав ся і знову почував дроз у тілі. Коли-б не знав- чого се так, думав би, що в його розвиває ся якась недуга... Але він знав, чому се так. Кілько разів подумав, куди він їде і за чим, почував дроз у тілі.

— А де заїдемо, прошу пана? — питає Фірман.

Копач прокинув ся зі своїх мрій. Невже Тернопіль? Він вагав ся хвилею, що казати. Гадав первісно зайти до міста і справити собі кращу одежу.... Тепер розгадав ся. Пощо? До весіля встигне упорядкувати ся а тепер не треба... Вистане те, що э.. Хиба-ж він обдертий, чи що? От шкода втратити один поїзд. А так просто на дворець. Шкода; тратити одной години...

— Просто на дворець!

Фірман затаїв коні і Копач мав заледви стільки часу, що купив білет просто до Перемишля, куди мав заїхати о четвертій годині з полудня. В вагоні почув себе швидко свобіднійшим і веселійшим. У Львові пообідав з незлим апетитом. Та в міру, як наближав ся до Перемишля, йому ставало що раз моторнійше на серці. Якесь зловіще прочутэ закрадало ся до його стрівоженої душі. Хто знає, що він застане і як застане? Два роки вже як не то не бачив своєї любки, але й не чував про неї нічого. Як так можна було жити? Та він потїшав себе. Все буде гаразд. Що-ж могло стати ся за той час? Та-ж вона у родини, а не у ворогів. Правда, що братова прикра жінка, але все-ж ворогом її бути не може, бо брат за нею постоїть... Сього року вона скінчила семінарію учительську і зробила матуру... Може вже де на посаді учительській, бо тепер брак учительских сил... А може вона не жиє? Копач на сю гадку скочив з лавки, немов його гадюка вкусила, і наблизив ся до вікна. Серце забило ся у нього сильнійше і поблід з о страху... За два роки все могло стати ся, — шептало йому прочутэ. Та розум говорив: всьо могло бути, та перед часом не варто лякати себе, бо може бути й так, що все застане в гаразді і на своєму місці.

Засвистіла протяжно льокомотива і поїзд заїхав перед дов жезний перемиський дворець. Копач не ждав на кондуктора, відчинив собі парасолем купе і вискочив та попростував до виходу. Тут передав свій плэд і парасоль портієрови, а сам побіг до міста...

Куди-ж тут іти? Господь знає, де тут у тім муравлиську професор Поницький? Копач не тямив тут знайомої душі. Перейшов поміж фіякрів, які жертвували його свої услуги, поміж послугачів у мундурах, але завернув назад, бо з двох улиць, що розходили ся за костелом до міста, не знав якою йти. Вернув знов між фіякрів і став розпитувати за професором, але ніхто не знав нічого сказати. Аж якийсь ученик гімназіяльний обіцяв ся провести його до професора, що мешкає за Засаню.

Пішли так скоро, що ученик не міг настигнути і аж засапав ся. Копач летів мов на крилах. Прийшли під камяницю, в якій мешкав Поницький. Копач побіг горі сходами, а ученик лишив ся задиханий на долинні і лише гукнув за ним, що то на другім поверсі. Копач перескакував по три сходи, заки добіг на другий поверх, та тут почув таку втому, що слова не в силі був

сказати. Він тяжко дихав і придержував ся рукою за серце, що било ся молотом. В сінях не було нікого і він міг свобідно відпочити і висапати ся. Тоді застукав до дверей, на яких прибіта була візитка професора Олександра Поницького. Застукав і ввійшов не ждучи, аж його попросять. Коли ввійшов, з софи устав професор, що трохи заспаний, а рівночасно вийшла з другої кімнати його жінка. Вони видивили ся на Копача, не пізнавши його.

— Пригадую ся пам'яті, я Копач.

Та вони ще не пригадали собі його.

— Хиба-ж забули мене? Я вчив тоді панну Марію... і бував у покійних родичів в Страшевичах...

— А! се виє вибачайте, зовсім забув... То пан авскультант.

— Тепер уже адюнкт судовий..

Олесь був нерад тій візиті не в пору.. Була неділя... Хотів саме вийти з родиною на замок, а тут гість нежданий. Тим паче була незадоволена Павця... Тепер пора давати підвечірок, а у неї не дуже то славна кава і треба буде одну мірочку більше змолоти. Вона вийшла до кухні, що була через сіни...

Копач зняв пальто і присів до стола, а Олесь за той час надів сурдут і спрятав подушку на ліжко. Він почував себе ніяково...

— Звідки-ж ви тут узяли ся, добродію?

— Я тепер перебуваю в Вишнівчику, геть під Тернополем у такій глухій закутині, що, мовляв, світ дошками забитий... Приїхав сюди побачити тут знайомих...

— У вас э тут знайомі? — запитав Олесь. — А хто такий коли вільно спитати?

Се питанє видалось Копачеві таким глумливим, що не знав, як на нього відповісти. Хиба-ж ти, чоловіче, мені не знайомий, хиба забув, який я близькій твоїй родині? Копачеві стало страх нелюбо і ніяково... Він позирав крадькома на двері другої кімнати, чи не покаже ся вона. Але там було тихо...

— А де-ж панна Марійка? — запитав Копач просто, а серце у нього так сильно забило ся, що аж в очах потемніло...

— Ого, — каже Олесь з флэгмою, — Марійка вже півтора року як пішла від нас, вийшла замож! }

Копача вдарило громом. Вся хатна обстановка стала йому поперед очи танцювати, крутити ся в якісь шаленім, пекольнім вихрі... На нього дивив ся Олесь, і Копачеві здавало ся, що

він глумить ся, сьмієть ся з поза своїх окулярів... Копач чув, за малу хвилю повалить ся на землю, впаде. Він інстинктивно вхопив ся стола, при якім сидів...

— Що вам, добродію? — питає наляканий Олесь.

Се питанє, сам голос привів його до рівноваги. Він зібрав усі свої сили і запанував над своїм чутєм.

— Нічого мені, так... не спав у ночі, їхав... Як же воно так стало ся? Хиба-ж вона... любить того, з ким одружила ся?

— Він урядник, на становищі... Певно, що мусіла його полюбити... Тепер такі часи, що аби хліб був, а любов буде. Певно, що мусіла його полюбити...

Копачем заволоділа страшенна лють... Він відразу зорієнтував ся...

— Ви брешете, поганий чоловіче, душегобе, ви її випхали, бо жаль вам було шматка хліба для неї сироти. Ви запродали її нещасну першому з краю... Ви підляк! — крикнув Копач, і заки Олесь отямив ся, він вже хопив капелюх і пальто і пустив ся до дверей..

Саме йшла з кухні Павця з тачою, на якій стояли склянки з кавою. Ще в пору уступила ся з дороги, а то був би перевернув її збігаючи на сходи.

— Що стало ся? — питає Павця... — Куди він так полетів, як божевільний?

— Уся загадка вияснена. Він нещасний закоханий у Марійці і приїхав женити ся... Ну, заслужено він назвав мене підляком.

— Він посьмів? А ти-ж що на те? Було його за двері викинути...

— Він сам пішов... Тепер мені ясно, чому Марійка так не хотіла йти за Пташка, бідна дівчина... Се мені на совісти, бо хоч то твоя робота, то все-ж я не повинен був на те дозволити.

В тій хвили відчинили ся прожогом двері і на порозі показав ся ще раз Копач. Виглядав страшно. Розкуйовдане волосє виглядало з під капелюха. Руки дрожали, а очі сьвітили ся зловищо як у вовка, що має кинути ся на свою жертву... Обоз Поницькі задеревіли. Такого чоловіка небезпечно було дразнити. Він сказав, не здіймаючи капелюха з голови...

— Будьте прокляті, душогуби! Аби ви не діждали ся потіхи з своєї дитини! Аби на тім і на сім сьвітї пекли вас її й мої сльози розтопленим оловом! Підляки! Підляки обоє!

Він вийшов і так страшно тріснув дверми, що аж вікна забреніли...

Чого Копач вернув ся ще раз, він не був би сам пояснив, коли-б і тямив; що він робив... Та як би хто з Поницьких відізвав ся був одним словом, він був би кинув ся на них, як ранений лев, був би дер усіх на штуки, кусав зубами за ту кривду, яку йому зробили... Щож тепер значить його житє... на що воно йому, кому він потрібний?

Копач ішов вулицею понад Сяном, держачи в руці судорожно своє пальто. Над Сяном віяв студений вітер. Копач не чув зима. В голові його шуміло і гуділо, ноги здавали ся тяжкі як колоди, немов ступає у землі по коліна і лише з великим трудом міг рушати ними. На дворі вже темніло, а він ішов дальше й дальше. Набережні ляmpi відбивали ся своїм слабим світлом у воді Сяну. Тоді він звернув увагу на ріку і йому забреніла в змученім мізку гадка самовбійства. Для нього нема ніякого виходу. Все пропало. Ні для кого мучити ся... От шубовстну ти з берега в воду, тай усій біді кінець. Та в тій хвилі йому пригадала ся мати. Що вона бідна на старости літ сама одинока робити-ме? Хиба-ж супроти неї не має він обовязків? І Копач мерщій завернув до міста.

Що тепер робити? Їхати ще кудись? Пощо? Кінь, коли виреть ся з упряжи, побігає трохи на свободі, а далі не знає, що з собою робити і завертає сам під упряж... Вертаймо до дому до обовязків, до старенької немічної мамі. Як терпіти, то терпіти. Інші терплять ще гірше... Копачеви стало соромно, що так випав з рівноваги задля одного нещастя. Бідна Марійка, яке її там житє з тим якимось урядником? Чи побачить він її коли? Чи почує її голос? Бодай не доводилось!

Тепер ішов Копач з похнюпленою головою, пригноблений і змучений серед незнайомого міста, незнайомих людей, на дворець. Купив білєт, відібрав плєд і дожидав поїзду, який тепер мав іти до Тернополя. Всїв до купе, де не було нікого.

— Ну, я вже по весілю, вже оженив ся з бідною, з розпукою, з нуждою... Оженив ся без заповідий, без попа, так собі, а оженив ся так ґрунтовно, що ніяка сила нас не розлучить... Вчора в тім часі в яких я рожах блукав, а нині?

І думки його стали блукати ся в ту невідому сторону, де жила вона. Він хоч нерад був з нею стрінутись, а так хоч би довідати ся, як їй живеть ся, чи сей чорт, що вліз йому в доро-

гу, вмiє хоч в частини дати їй щастє, якого вона варта. А вона; сердечна, чи змогла забути його, чи почуває хоч краплиночку якогось привязання до нелюба?

Роздумуючи над тим, він поклав ся на лавці і заснув твердим сном. В Тернополи взяв фіякра і поїхав до дому...

Мама не мало зчудувала ся, побачивши любу дитину. По його вигляді догадала ся, що йому не повело ся і несмiла питати його, поки сам не скаже.

Вiн заплатив фіякра і вiйшов у хату. Витаючись з матiрю він приляг головою до її груди і проговорив:

— З ласки родини видали її за нелюба. Мамо, мамо, який я бiдний, нещасливий!

І став на груди матери плакати, ридати мов мала дитина. Всєь накипiлий бiль розтаяв вiд горячого материнського серця і виливав ся сльозами...

Мати гладила старечою рукою його кучерi, голубила його і плакала з ним ураз...

XXXVIII.

Зараз по весiлю Пташок переночувавши у себе дома сам поїхав зголосити ся до уряду в Козовi, куди був iменований канцелiстом. По дорозi закупив у Львовi найпотрiбнiйшi меблi і велiв зараз вислати на станцю до Зборова. Козiвський суд був невеличкий, лише два урядники концептовi, старий начальник вижидав своєi близькоi черги на радника. Його призначили до веденя книг ґрунтових, а така позицiя по судах повітових була дуже дохiдна. Другий канцелiст, хоч і старший, не мав табулярного iспиту і мусiв остати ся в експедицiї.

Пташок наняв помешканє при вулици Бережанськiй, зложене з двох кiмнат і кухонки. Через сiни мешкав вахмайстер жандармський Островський, чоловік жонатий з трома дiтьми. Пташок познайомив ся і попросив у вахмайстрової поради і помочи, як уладити домашнє газдiвство, як приготувити на принятє молодої жiнки, що саме за двi недiлi має її привезти Островська радо помогла і вказала, вiдки дiставати потрiбнi до житя артикули. Поки що харчував ся у ваймайстра, з чого Островський був нерад, бо Пташок йому вiд першої стрiчи не подобав ся. Привезли й меблi зi Зборова, а з Перемишля надiслали куфри і клунки з постiлю і бiлєм. Пташок наняв слугу, я-

кусь сільську дівчину Параньку, і лишивши хату під доглядом Островських, узяв відпустку і поїхав за жінкою до Перемишля.

За той час Марійка була у брата. В хаті запанував якийсь пригноблений супокій. Олесь ходив сумний, як хмара. Він не сьмів Марійці поглянути в очи. Одна Павця була рада, весела і дуже для Марійки солодка. Тепер не заставляла її до ніякої роботи, а лише зносила їй книжки до читання після свого вибору, та заєдно приговорювала до неї добірними, облесними словами або жартуючи, аби її розважити, розвеселити. Малювала їй, як лише можна принади подружнього житя, підсьміхаючись і підморгуючи. Розумієть ся, що на її погляд Пташок був закоханий, як кіт. Коли вона зуміє сю любов вихіснувати, то все буде мати, чого захоче. А таку любов добре піддержувати взаїмністю, невинною кокетливістю та заздрістю... Не пошкодить часом усьміхнути ся до якого молодого чоловіка, а тоді Пташок буде шаліти і за одно ласкаве елово піде за нею, як теля на мотузку. Се все можна робити цілком із невинною душею, так собі без конечної потреби. Любов, то так як м'ямпя: до неї те-ж треба доливати оливи, бо вигорить. Саме серйозне "наукове" житє наскучить скоро і, обридне... Треба трохи приправи, якоїсь ріжнородности, а до того надають ся як раз невинне кокетство і викликуванє заздрости... Впрочім усе піде добре, бо матеріяльний бут забезпечений, є хліб, а решта сама прибуде. Що варта таке подружє, де на сніданє поцілуй, на обід пісна юшка і поцілуй, а на вечеру поцілуй з пісним чаєм... Вона то все говорить як досьвідна жінка з сестриної зичливости. Марійка не має матери і вона її мусить навчити, а й так будуть далеко від себе... Тому Марійка, повинна до неї часто писати щиро, як до рідної матери, і перед кождим важнійшим ділом її радитись...

Марійка ходила весь той час як сонна. Вона поблідла і похуділа на лиці, а очи, зайшли в неї немов мракою. До нікого не говорила ані слова. Принесених книжок не доторкала ся, а науки братової страшенно її дразнили. Її найтяжший ворог давав їй ради і науки: лицемірство, лукавість, те все чим вона так мерзила ся! Вона не так уявляла собі подружнє житє! А далі стала братова її поучати, як має поводити ся як жінка, що їй робити в часі материнства... Того вже Марійка не могла слухати, вона стала гидити ся кождим її словом. Вона встала і відізвала ся:

— Павліно, чи ще й тепер не перестанеш мене учити? Ма-

ло тобі того, що ти зі мною зробила, чого-ж тобі ще треба? Ще тобі можу зробити ту приємність, що скочу з вікна на камінь стрімголов, або втоплю ся. До того вже не багато бракує.

— Але-ж Марієчко, що тобі верзеть ся? Хиба-ж я тобі ворог? Побачиш, що все задля твого добра робить ся. Иньша дівчина ноги цілувала би такому Пташкови, що її взяв, бо нині за жениха дуже трудно при браку грошей... Я тобі даю конечні ради, а ти сердиш ся... Ах! Господи... Обходжу ся з тобою, як зі збитим яйцем, аби тобі уприємнити ті остатні дні твого побуту в моїй хаті, а ти ось як приймаєш моє щире серце..

Марійка усміхнула ся болючо:

— Поводиш ся зі мною так, як з тою скотиною, що її мають за кілька днів зарізати; і миють її і чешуть і дають добре їсти. Тям Павліно, що коли тебе в житю стріне яке нещастє — не дай того Боже, бо ти жінка мого брата — тям, що то буде кара за мою кривду, за те, що ти мене так соромно запродала в неволю. Жаль тобі було того хліба, який я їла, хоч я старала ся тобі його відробити. І за тих півтора року, яких мені було треба до покінчення науки, я була би тобі сплачувала ціле своє житє... Але тобі було спішно позбути ся мене, і позбула ся...

— За що ти мене проклинаєш? За те, що тебе годувала, зодягала з кривдою власної дитини! Ти сама повинна була догадати ся, що нам не трохи, а таки добре було тяжко... Але ти того не догадувала ся, бо ти маєш натуру покійного тата, що ніколи не вмів із грошем числити ся...

— Прошу мого тата не чіпати, най спочиває з Богом.. Коли він грішив на тім пунктї, то певно не супротив тебе... Пригадай собі, як то було... Кілько то вакацій пересиділо ся у мого батенька, а ти мені той хліб випоминаєш, що я у тебе — та ні, у мого брата, їла...

Від тої хвилі устали всі розмови між ними. Коли наближала ся хвиля приїзду Пташка, Марійка попадала в дрож і обгортала ся грубою хусткою. В кінці він приїхав. Марійка подала йому руку, а він її поцілував у поблідлі, холодні уста. Олесь ходив, як строзний. Йому здавало ся, що Марійку мають винести на цвинтар. На жінку був лютий, ненавидів її з серця і гидив ся нею. Вона сього догадувала ся і держала ся від нього подалеки.

Настала хвиля виїзду. Марійку одягли в нове посажне футро. Вона оглянула ся ще раз по хаті, вицілувала Несторка і

вийшла з хати не заговоривши до Павліни ані слова. Вона її те-ж зненавиділа, а не була на стільки лицемірною, щоб із нею прощати ся як із сестрою, цілувати ся з нею. Олесь відвів її на дворець. Ішли разом під руку, не говорячи ані слова до себе. За ними йшов Пташок збентежений страшенно. Та він не здавав собі справи, чого він збентежений. Має гарну жінку і молоденьку, отже повинен радіти... І він повеселішав, як лише вийшли на вулицю... Ось і дворець. Пташок побіг купувати білети і надавати клунки... Олесь відвів сестру до ждальні. І тут не проговорили до себе ані словечка. Він почував себе винуватим перед нею і не сьмів слова промовити. Лише перед самим сіданем, коли Марійка, проливаючи рясні сльози, обняла його за шию на прощанє, він розплакав ся те-ж і прошептав їй до уха:

— Марійко, лише не проклинай мене, не згадуй лихом, що я дав тобі сьвіт завязати...

— Прощаю тобі, бо ти те-ж нещасливий, така наша доля:

Замовкли, держачи ся в обіймах серед нервового плачу, який потрясав цілим їх тілом. Вихіснули час до остатної хвилі, бо обом здавало ся, що се остатне прощанє...

Коли Марійка сіла до купе, Олесь, не оглядаючи ся, подав ся хутко до виходу. Утікав звідси, як від тяжкого гріха, якого не можна вже направити...

Новоженці всіли до переповненого купе, з чого Пташок був страшенно лихий, а Марійка рада. Вона лякала ся лишати ся з ним самою... Пташок присів напротив неї так, що його коліна доторкали ся її колін, і дивив ся на неї своїми палкими очима. Вона справді була гарна. Її бліде лице, на яким рисували ся чорні гарні брови, додавало її стрункій статі ще більшої принади. Пташок пожирав її очима. Він став до неї приговорювати найгарнішими, які знав словами, усьміхнув ся, деколи запікав по свому і цілував її по руках. Вона сиділа як мармур нерухома. Потім узяв її руку і став нею гратись, поки вона не взяла її і не встромила в кишеню футра...

Як приїхали до Зборова, то вже ждала на них фіра з Козови. Пташок обіткав її баранами і поїхали. На дорозі заговорював те-ж, однак надармо. Марійка ані пари з уст. Вона немов задеревіла...

Приїхали. В хаті сьвітило ся і було тепло. Про те подбала Островська і приладила вечерю... Пташок познайомив їх і вони подали собі руки. Марійка не проговорила знов ані сло-

ва, а Пташок звиняв її перед Островською змученєм...

Островська побажала їм доброї ночі і лишила їх самих.

Марійка затривожила ся, лишивши ся сам-на сам із Пташком. Вона сіла на софу і не хотіла нічого їсти. Пташок був голодний. Отворив шафу, виняв пляшку горівки і налив собі чарку.

— Марійко, твоє здоровлє! — Він проковтнув чарку горівки тақ скоро, як се вміють вправні няниці... — Напэш ся трошки? Напий ся, сє тебе зреставрує і додасть апетиту.

Марійка задрожала і заперечила головою...

— Кажу тобі з власного досьвіду, що чарка горівки, то справдішній лік, особливо, коли чоловік змучений...

Марійку брала гидь на спомин горівки; вона не терпіла її і занюхавши її почувала прикру нудоту...

Пташок став вечеряти, а при тім так цьмакав губами, що Марійка трохи з хати не втікла... Попоївши, він обтер губи і прикликав дівчину з кухні, аби попрятала посуду.

— Ну, а тепер, Марієчко, підемо спати...

Він присів ся до неї, обняв її і став цілувати...

— Пай, пай, пай, ааааа! — Він став гойдатись тілом, колихаючи й її статею...

Ну, Марійко, роздягай ся...

Він устав і ходив великим кроками по хаті...

— Чого-ж не роздягаєш ся? Ти змучена, ну-ж не сором ся, я-ж твій чоловік.

Марійка затрясла ся цілим тілом і в очах її потемніло, не ворохнулась.

Пташок нетерпеливив ся...

— Марійко! Досить тих фохів, я того не стерплю, до тебе я маю право і баста! Ти мусиш, розумієш?

І він нагнув ся над нею і дивив ся їй в очи своїми очима, з яких визирала дика пристрасть. Він дрожав. Узяв її за рамя і став нею трясти.

— Чуєш? Онтам твоє ліжко, роздягай ся зараз...

Вона налякана видивила ся на нього своїми великими очима. Вона дивила ся як на свою смерть, як на страшного смока, що має її за хвилю проковтнути. Машинально встала з софи, пішла, хитаючи ся на ногах, до своєї постелі і стала роздягати ся...

Пташок роздягав ся те-ж, та так нетерпиливо, що рвав

гузики...

Настало для Марійки житє нужденне, мерзене, гидке, кож дої днини однакове...

XXXIX.

Справдило ся, те, що говорила Радецька про Пташка, що він чоловік оборотний і добрий господар. Бо зараз у ранці принесли Жиди мясо, хліб, бужки і все, чого було треба до обіду.

Марійка встала рано і взяла ся варити каву. Вона була змучена і голова у неї крутила ся. При сніданю сиділи знов мовчки. Пташок заедно примилував ся і шкірив до неї свої щербаті зуби...

Перед девятою пішов до бюро, лишаючи Марійку саму. Во на стала прятати в комнатах, та коли почула себе самою, стала страшенно плакати над своєю недолею... Ото-ж то таке має бути її ціле житє! Має служити свому чоловікови, від якого не почувє ідейнійшого словає як про буденщину... Вона втратила все, що в неї було гарного, ідейного! Все, що по її плянам належало ся Остапови, її вибраному, те дістало ся брусови, якого від серця ненавиділа, яким гидила ся. Йї навіть не прийшло на гадку, щоб могла не то полюбити, але почувати якесь привязанє до тої людини. Вона-ж його так просила, благала на колішках, щоб її не займав, лишив, щоб собі пошукав иньшої, відповіднійшої для себе, а він був глухий на її благаня, на її плач, що зворушив би дикого Татарина. Він хотів її краси, її тіла, найже тим і задоволяє ся, але її душі, її серця не посяде, не здобуде ніколи!

Вона собі і не думала, кому віддала ся в руки... Коли-б була се предвиділа, була-б радше пішла де в службу за покоївку, булаб радше вікном вискочила, як згодила ся їхати з ним в отсю пустиню...

І чому вона того не зробила? То було так легко сказати одно слово: не хочу, і по всьому. Але була загіпнотизована очима лютої братової. І не треба було до церкви йти, а втекти з дому брата. Чому-ж сього не зробила? Аби братови не робити сорому, що його сестра в службі. Жаль їй брата, а чи він її пожалував? Та-ж він знав, що її жде, коли попаде в кіхті такого яструба, як Пташок... І Марійка мало не закляла братови, але в пору нагадала, що він її брат, що її носив колись, ще як була

дитиною, на руках, та ладив для неї іграшки...

Тай на що би се здало ся? Все пропало. Вона тепер иньша людина. Вона жінка бруса, урядника, влізла в сю сферу і мусить до того привикати, бо нічого їй більше не остало. Вона придавила в собі увесь жаль, розпуку, обтерла сльози і пішла до кухні варити обід...

Пташок вернув із суду точно о дванацятій. Зараз у кухні обняв Марійку і став її цілувати... Обід дуже хвалив, що йому смакує, що на час зладжений і заєдно цілував її по руках і, поклавши голову на її колінах, дивив ся їй в очи.

А далі, щоб її забавити, став їй оповідати про своє сьогонішнє урядованє. Мав багато роботи. Виконав п'ятнацять вписів табулярних, дав хлопам пять інформацій, за що заробив п'яту, виготовив три цілі викази гіпотечні для тернопільського адвоката і взяв три срібні. Се будуть його підручні фонди, а пенсію віддавати їй буде цілу... З одною пльомбатурою мав багато роботи, бо його попередник фальшиво записав нумер...

Марійка слухала сього говореня, як турецького казаня...

— А ти знаєш, що то таке пльомбатура?

— З відки-ж я маю се знати? — То було либонь перше сло во, яке заговорила до Пташка від весіля. А Пташок утішив ся тим, мов не знать який голос почув...

— Зараз тобі поясню. Як прийде поданє табулярне до суду, то насамперед його запротоколюють у протоколі подавчим і дадуть нумер. Потім, тому що на нїм написано: предмет книг ґрунтових громади катастральної такої а такої, виказ гіпотечний число... то ведучий протокол посилає той кавалок до уряду гіпотечного, т. є. до мене, а я шукаю того виказу і зараз на дотичній карті пишу нумер подання оловцем, і се називає ся пльомбатура. Той нумер має першенство перед дальшими нумерами, і є важний аж до полагодженя справи референтом... Чи ти розуміла?

— Розуміла, — каже Марійка, бо не знала, як покласти конець сему дурному говореню, яке її ні гріло, ні морозило.

Пташок став оповідати про відносини в суді, поки не стали йому клеїтись очи, і він заснув на софі, просячи Марійку, щоб його збудила перед третою. Пташок був задоволений, бо справді обід був добрий і він наїв ся до сита... Марійка пішла до другої кімнати і важко задумалась. Отже таке має бути її ціле житє: коли не любощи, то безглузде балаканє людини,

що крім свого фахового, шабльонового знання не знає нічого...

Перед третою збудила його і він, прокинувши ся, пішов до уряду...

О шестій годині він вернув і по підвечірку витягнув її на прохід. Вів її під руку і все балакав про річи буденні, яких вона не слухала. Перейшли вздовж Козову і він показував їй, де тут ятки з мясом, де живе пекар, де є суд, а де його канцелярія. Обіцяв узяти її колись із собою, а тоді покаже їй, які там великі книги і кілька їх є. Марійці остогидло се слухати...

Вернули до дому. Марійка пішла ладити вечерю, а Пташок тимчасом нудьгував. Він ходив по хаті і голосно позівав. От коби скоро піти спати..

По вечері не ждучи довго, роздягнув, ся і пішов у постіль. Марійка клякнула перед своєю постелею і стала горячо молити ся. Пташкови було сього за довго. Він перебив її:

— Які у вас Русинів довгі молитви, а то не має жадного сенсу. Помолити ся раз два і спокій...

Марійка не дала себе перебити, поки не скінчила молити ся.

— Я дуже прошу не перебивати мені молитви, бо се гріх...

— Пі, панї дзіко, такий гріх завязати в міх, а мені хочеть ся спати...

— То можна спати, я-ж хйба не перешкаджаю, бо молю ся по тихо.

— Ет, що там, буцім ти не знаєш... Я знову прошу ті довгі молитви відложити на рано, а вечером молити ся коротко. Коли постаріємо ся, то будемо молити ся довго, навіть із рожанцем у руці... От розглядай ся хутко, щоб не було таких церегелів, як учора...

По кількох днях Пташок уже переситив ся любощами і йому стало в хаті нудити ся. Особливо ті довгі зимові вечери йому надоїдали. То-ж став спізнати ся до дому або виходити до касина, де було його товариство, то знову до склепику, в якім сходили ся фінанси, жандарми і ліпші писарі судові. Ту топовідали собі різні приказки, дотепи і Пташок чудово забавляв ся...

З початку було йому трохи соромно, що лишає молоду жінку саму, сподівав ся, що Марійка зробить йому ізза того вимівку, але вона і словом не обзивала ся. Вона була рада, як чоловіка не було дома. Тоді могла віддати ся своїм думкам. Ос-

тап не сходив їй з ума... Рада була довідати ся про нього, та навіть не знала, де він тепер. Кілька разів, перекладаючи Пташкові книжки, шукала за судовим шематизмом, але такого тут не було...

Одного вечера вернув Пташок до дому пізнійше, як звичайно і був паний. До сього він зараз признав ся і став оправдувати ся, що трафило ся товариство і випили по чарці.. Марійка не сказала йому за те анї слова, і він користав із сього і шукав собі такого товариства частійше. Бувало й так, що не приходив і цілу ніч. І з того Марійка була рада. Пташок був їй цілком байдужний. Нехай собі робить, що хоче, аби лише її не чіпав...

Марійка не шукала для себе ніякого товариства і нікуди не ходила крім у неділю до церкви.... Островська не нудила її і не заходила до неї. Вона змірковала, що пожитє Пташків не добре, але все приписувала тому, що Пташок забуваєть ся і не пильнує жінки. Серед яких страшних обставин вони повінчали ся, сього ніхто не знав.

Видячи поблажливість Марійки, Пташок запивав ся часто. Товариші шукали його більше як він їх, бо в його кишені був усе "свіжий крайцар." Такий чоловік при чарці не буде сам ніколи Кілько разів Пташок приходив до хати паний, ніколи не відізвав ся по руськи, лише говорив по польськи. З початку бував по п'яному дуже привітливим, говорив жінці чемности, коли-ж вона від нього стала відвертати ся ще більше, Пташок сердив ся і став їй язиком дошкуляти.

— Чи ти не знаєш, що ти моя законна жінка?

— Знаю.

— Чого-ж від мене відвертаєш ся, чому мене не приголубиш, а приймаєш мої любові як би ти була з каменя?..

— Хиба-ж я не казала перед весіллєм, що ніколи не полюблю? Я се заповідала і треба було мені повірити...

— Пі, пані дзіко, я тебе, моя пані, швидко приборкаю....

— Чого від мене хочеш? Хиба-ж я не пильную свого діла? Все маєш на час, а більше від мене не надій ся....

— О! Премудра попадянка, зараз пізнати руську кров, упертість. Але я тебе навчу розуму... Не жартуй зі мною.... По перше не важ ся мені говорити по руськи, розумієш? Досить уже того, аби мені в хаті не пахло руським духом... З мене люди сьміють ся. Товариші мені кажуть, що мене жінка завоюва-

ла... Пі, пані дзіко...

— Мій пан зачинаэ сварити ся, а я не маю до того охоти — Марійка вийшла до другої кімнати...

— Що то знову за мода? Пожди, ти попівський книшу, я тебе провчу...

Він схопив ся бігти за нею, але так сильно був п'яний, що впав знов на софу...

Тут він і заснув. Марійка не будила його, лише лягла спати.

Пташок мав таку вдачу, що не забув того, що говорив по п'яному. І тепер тямив добре, що вчора заборонив жінці говорити до себе по руськи. Се хотів він їй сказати зараз по весілю, та не мав відваги. Впрочім не хотів її було "укоськіти", а потім зробити з тим русинством порядок. Пташок був певний, що Марійка цілком освоїлась і привикла до нього. Їсти варила добре, в хаті був взірцевий лад, ні в чім йому не супротивляла ся, отже була для нього гарною і доброю жінкою тим паче, що "не мала язика" і позволяла йому робити що захотів. Отже тепер, коли навіть приборкав її соромливість, то і з русинством повинно все піти як по маслі. А що по тверезому якось не йшло зробити перший крок, то зробив се по п'яному, і ще ліпше. Далі так уже не могло йти. По Козові розійшла ся вість, що Пташки балакають із собою по руськи. Коли про се довідав ся місцевий аптикар, що уходив за стовп польскости "на кресах", то не видержав, щоб не потягнути Пташка до "народової" одвічальности....

— Чи пан секрётар Русин? — питаэ раз при сніданю у Маргулэсової, що держала склепик і кімнату для снідання і вшельких трункув побіч казина...

— Пі! Пані дзіко, а то знали, що сказати. Я Поляк з діда прадіда. Мій батько навіть у повстаню був...

— Ну, то якось неладно шануэте память свого батька патріота, коли вирікаэте ся народових ідеалів, і заводите у себе русизну...

— Пі, пані дзіко, — каже засоромлений Пташок, — то так зле не буде.

— Але вже э. Люди візьмуть вас на язики і навіть у кар'єрі може вам се пошкодити, ви чоловік у промоції.

— Пане аптикарю, — обзиваэ ся респіціэнт — для такої гарної жінки, яку маэ пан Пташок, то я заговорив би по турецьку...

ки навіть...

Пташкови се підхлібило.

— Пі, пані дзіко, вона попадянка з дому, образована, скінчила семінарію, а ще молода і дуже вразлива, треба поволи, вона вихована по руськи...

— Коли образована і скінчила семінарію, то по польски мусить уміти, чому-ж не говорите з нею по польськи? Знаєте, про се знає вже начальник суду, і коли я з ним про се говорив, то він дуже крутив носом. Кажу вам, що він готов записати вам у кваліфікації, що маніфестуєте ся Русином.

Пташкови стало лячно. Кваліфікація, то було для нього щось сьвяте, про що урядник не повинен згадувати не перехривши ся. Бо добра кваліфікація значить те саме, що аванс, а лиха те саме, що загибіль... Він знав, що на Русинів урядників дивлять ся криво, а що-ж сказали би на Поляка, що покажує себе Русином...

— Зробить ся все, зробить, лише поволи,

— Що ви розумієте всь? Хиба-ж не докажете того, щоб жінку до костела повести? Того вже жадна сила не потрафить. Русини такі привязані до свого "Господи помилуй", що убити дасть ся... Та впрочім хай собі вона ходить до церкви, а дома, бійте ся! Бога, щоб дома у Поляка велась руська бесіда, то сором справді....

— Пі, пані, дзіко, і до костела піде, як схочу, — горячив ся Пташок, бо вже був по третій чарці — але поволи.

— А діти на яке охрестите?

— А то питанє, пані дзіко, та вже-ж на польське...

— Найліпше булоб відразу сказати: так має бути і баста...

— Жінка мусить іти все за мужем, бо таке право...

— От розумне слово, — скрикнули всі. — От за се вам браво, тільки держить ся того слова!

Пішла знов черга, за яку заплатив Пташок... Лібація протягнула ся пізно в ніч, із якої саме вернув Пташок і забрав ся до домашньої реформи.

XI.

— Ти, душенько, вибач мені за вчорашнє, — сказав Пташок при сніданю, — але я таки на серію говорю, що треба змінити нам, то ніби...

— Що змінити?

— Мусимо закинути руський говір, бо то до нічого....

— Можеш собі закидати, але, я не закину.

— Вирозумій же мене. Так не уходить... В товаристві польським навіть неприлично говорити по руськи...

— Може кому неприлично, а мені нехай так остане... Впрочім я в жадні товариства не ходжу....

— Ото-ж то, я власне хотів із тобою про се поговорити, ми мусимо поробити візити в кількох домах...

— Я не піду, мені товариства не треба....

— Але мені треба. Вже деякі допоминали ся того, от апти кар, почмайстер, респіцієнт....

— Не хочу бути в товаристві неприличною...

— Але-ж ти того не зробиш, ми підемо, і ти будеш говорити по польськи, не лише в товаристві, але і дома...

— Ні тут, ні там... Говорити буду по руськи. Ти-ж знав, ко го тобі дають за жінку....

— Певно що знав, але я нікому не шлюбубав, що буду говорити по руськи.... Вважай! Се може зашкодити моїй урядовій кар'єрі. Вже й начальник знає, що ми розмовляємо по руськи, і дуже йому не подобалось...

— Про яку кар'єру ти говориш? З уряду тебе за те не виженуть, а може ти хочеш стати консиляром?

— Прошу мене не легковажити. Я тепер в XI ранзі, але можу дійти і до IX, а навіть до осьмої, тим більше, що маю іспит табулярний. Задля твоєї примхи я мав би виректи ся того всього? То за велика жертва....

— Що-ж то ти для мене пожертвував?

— Як то що? Я тебе взяв. А подумай, чим ти була? Помивачкою у своєї братової, і була-б колись учителькою на селі, а може й коханкою ксэндза проборща, або інспектора, або дівкою посивіла...

Марійка встала і хотіла вийти, але Пташок ухопив її за руку і на силу посадив на крісло...

— А я тобі дав становище, ти жінка урядника і маєш усюди вступ зі мною...

— Пустити мене! — скрикнула Марійка і стала видирати свою руку з його довгих, сухих пальців, що держали її мов кліщі..

— Ти зачинаєш мене ображати. Я просила ся від тих твоїх добродійств, було мене лишити і ушасливити другу своїм ста-

новищем і своїм товариством...

— Пі, пані дзіко, спробуй вирвати ся з моїх рук...

Зусиля Марійки були даремні. Пташок мав руки мов ста леві. Вона сіла і стала плакати з болю...

— Чоловіче, чого хочеш від мене?

— Хочу того, щоб ти була мені послушна, щоб відрекла ся своїх дурних забаганок. Ти мусиш бути Полькою хоч би для ока, бо я того хочу...

Він засьвітив люто очима і Марійка пізнала, що має діло не лише з дурною, але з брутальною людиною, яка не зава гаєть ся перед нічим, навіть перед силою...

— Отже так буде як я хочу, розумієш? — Він так сильно стиснув її за руку, що аж крикнула з болю...

— Та руки мені роздавиш...

Пташок полівив трохи, але не пустив.

— Будеш говорити по польськи?

— Ні, ніхто мене до того не всилує. — І пробувала знов освободити свою руку. Вона зібрала всю свою силу і стала пручати ся, помагаючи собі другою рукою. Та все надармо. Пташок стиснув знов так сильно, що Марійка мало не зомліла і стала голосно кричати.

— Затули рота! — сичав Пташок, — ти руська свине, не квичи мені, бо тебе розідру... досить мені тих попівських "делі катесів." Або обіцяй те чого хочу, а ні то тебе розторощу...

Марійка була близько омліня. Страшний біль руки не дав їй дослухати ся тої зневаги, яку на неї кинув Пташок. Він знов полівив.

— Ну, обіцяєш говорити по польськи?

— Ти чоловіче здурів... хочеш убити не лише мене, але те, що в мені...

— А мені то все одно, пропадай ти з твоїм кодлом! Або будь такою, як я хочу, а ні, то чорт тебе бери... Говори скоро! — Засичав і потім потиснув руку так, що Марійка скрикнула не своїм голосом і зомліла... В' сам час підхопив її Пташок і за ніс на софу...

— Удавай, удавай, грай комедію, нічого тобі не pomoже, я мушу вигнати з тебе ті руські гримаси...

В тій хвилі вбігла до хати слуга з кухні, а за нею обоє Островські налякані несамовитим криком Марійки. Островська прибігла в білім раннім кафтаніку, а Островський заціпав на

собі блюзу.

— Що тут стало ся такого? — запитали обоє разом....

— Пі, пані дзіко, зімліла бідна, — казав Пташок. Він дуже налякав ся тепер. Марійка може справді стеряти дитину, а як розповідь перед Островським, то готова біда....

Островська кинула ся до Марійки, розпяла на ній одержу і стала натирати виски і груди водою...

— Помози мені, — каже до чоловіка.

Островський відсунув Пташка. Обоє з жінкою взяли її на руки і занесли на ліжку.

Островський покмітив на руці Марійки синець. Він показував формою на затиснені пальці.

— Ов, а се що? Диви, Петруню, від чого вона бідна зімліла.

— Пі, пані дзіко, — каже Пташок, — се від бранзолетки, вона була дуже тісна, я їй говорив....

— Не говоріть мені дурниць, бо я на тім розумію ся. Се від ваших пальців, мій пане, то замість тортурів, правда? Де у вас серце так жінку мальтретувати? Стидайте ся!..

— А вона ще вагітна, — каже Островська, — може бути нещастє. Фе, пане Пташок, я того по вас не сподівала ся... Бідна моя голубко, — приговорювала обтираючи лице Марійки водою, — Но, проговоріть же до мене словечко, но, та то я, суїдка ваша Островська...

Марійка зітхнула глибоко і отворила очи. Оглянула ся на Островських і стала нагадувати, що з нею стало ся... Побачила Пташка, що стояв кінець ліжка і давав їй знаки, аби нічого не говорила...

— Ви тут непотрібні, — каже Островська до Пташка, вам час до уряду, я собі сама дам раду....

Казала слугі запарити чаю. Слуга сказала, що не знає як, тоді Островська обернула ся до мужа:

— Піди, Михасю, і принеси склянку чаю, бо з тим туманом нічого не договорю ся...

А на те Островський до Пташка:

— Пора до суду, пане ходім звідси! — І без церемонії мов арештанта, вивів Пташка за двері.

— Вам, паноньку, з розбійниками жити, не з жінкою...

За хвилю вернув з горячим чаєм.

— Моє біднятко, моя лебідко, — говорила Островська —

підведіть ся капинку, о так, я вас подушками підіпру і напийте ся трошки, хоч трошки... Михасю, йди вже йди, і поглянь за дітьми.... Ми вже самі...

— Моя пані любя, бідна моя, ну, напийте ся, хлипніть хоч раз. Воно полекшає, відійде, на руку я зараз дам компрес, ну нічого, минеть ся.... За що-ж вас сей лютий кат так скарвав? Ну, пождіть, я вже пушу на нього свого мужа, а він йому так капітулу витре, що не поважить ся. Боже! Таке то молоде, іно би жити тай тішити ся сьвітом, а то марніє і вяне як та підтята квітка... Мені вас жаль. Бо хоч я такого не зазнала, а все-ж таки бачила.... Я зараз зміркувала, що ваш муж не живе з вами по божому, але такого зьвірства я не наділа ся... Бідна, о який синець... Паранька! Подай там води з мидницею...

Островська говорила до Марійки так мягко, що вона давно-давно не чула такої сердечної мови, хиба ще від мами. Островська була далеко старша від Марійки.

— Я догадувала ся, — говорила далі Островська, обвиваючи їй зболілу руку мокрим рушником, — але такого я не надіяла ся. Моя пані дорога, як я жаліла над вами, та ви держали ся від мене оподаль... Нераз я говорила з мужем про вас бідну. А мій муж не злюбив пана Пташка від першої хвилі. Він у нас впросив ся на харч, ізза чого мій муж сердив ся, казав, що то якась непевна птиця.... Я йому перечила. Як можна, кажу, чоловік так з гори осуджувати, а він на те: не знаєш жінко людей, я маю досьвід, лихого чоловіка пізнаю нюхом. Ну справді, не одного злочинця він вислідив і медалью за се дістав. Ну, показало ся, правда... Ваш муж лихий чоловік, але поки ми разом, то не дамо вам кривди зробити. Як би що, то зараз до нас, не бійте ся нічого...

Марійка стала страшенно плакати і їй стало відраднійше, що знайшла серед тої пустині людину з серцем....

— Не плачте, серденько, вам тепер треба супокою, а то й на дитині може вам відбити ся.... Я вам ручу, що се більше не потворить ся, бо ми обоє за тим будемо глядіти... Все лихо в тім, що ваш муж занадто часто заглядає до чарки.... Господи! Я вмерла би з журби, як би так мій чоловік запивав ся. То не лише шкода гроший, але ті товариства, ті товариства! Мені не раз чоловік оповідав, які те сходять ся по шиночках і що вони там говорять... То сором, образа Бога. А мій муж не раз мусів по службі зайти до шинку. Тут якось перед роком приїхав я-

кийсь панок до Козови, поробив знайомости, навіть із панами урядниками був за "панэ брацэ", такий любий чоловік, що всі розпинали ся за ним. А мій муж слідив за ним, слідив тихцем, ходив за ним до Маргулэсової і потому таки його заарештував. І знаєте за що? Показало ся, що той поганець вивозив дівчат до Турції на розпусту, як же... Та я лише до того говорю, що мій муж мусить і до шинку заглянути, але борони Боже, щоб коли напив ся....

Марійка слухала залюбки оповідання сеї балакуючої добряги і їй полекшало. Вона одягла ся і стала прятати в хаті.

— О ні, моя пані, ви собі посидьте, а я нині за вас усе зрюблю. Нині мій муж не маэ служби, то посидить дома при дітях. Добрі діти, та дуже живі, непосидючі і все рушають, а я бою ся, щоб коли не було якого нещастя...

— У вас багато діточок? — питаэ Марійка.

— Двоэ. Старша дівчинка вже маэ 8 рік, а молодший хлопець пять....

— Дівчина півно ходить уже до школи...

— Та ні, то-ж то й біда. Вже час би посилати, та признаю ся, пані, що бою ся посилати. Читати, то я навчила її сама, а далі то вже ані руш. Та яка тут школа? Які тут діти до неї ходять? Думаю собі: між тою зіпсованою діворою попсуэ ся мені дитина, а то ще дівчина. Тут діти вже такі зіпсовані, що в десяти літах знають усе те, що ми замужні жінки. То гірше як на селі, бо тут мале місточко і всякої голоти досить...

— А що-ж будете дальше робити?

— Господь знаэ. Мій муж маэ надію, що його перенесуть до більшого міста. Як тут був капітан на візитації, то я його сама просила і він обіцяв. Мій муж дуже гарно записаний, то може що з того буде.

Марійці, що думала над тим, як би то віддячити ся тій добрій жінці, прийшла тепер щаслива гадка до голови.

— А що ви на те сказали би, як би я вчила вашу доню?

— Ви пані?

— Так. Не бійте ся, я вже вчила дїтий і вчила ся на вчительку, заки мене видали заміж...

— Але-ж не в тім діло, порозумійте мене, я не сумніваю ся, що ви людина осьвічена, але деж вам мучити ся, ви такі слабосильні....

— Противно, мені се причинить ся до здоровля. Подумай-

те, як я нудьгую по цілих днях, ні до кого слова промовити, а се буде для мене мила розрада...

— Дякувати вам, пані, але ще одно. Ми люди бідні, і не можемо багато платити...

— Моя люба, я від вас заплати ніякої не хочу, я лише рада би вам відплатити ся за ваше добре серце, яке я знайшла...

Марійка знов заплакала,

— Моя ангельська людино, — заговорила радісно Островська і кинула ся до Марійки. Не знала, чи цілувати її в руку. Марійка обняла її як сестру і поцілувала.

— Позвольте, мої дорогенькі, я не видержу, щоб не сказати сього чоловікови і привести вам сюди мою Галю. Паранько! Поклич сюди мого мужа, і нехай прийде з Галюсею... Правда? він може сюди прийти? — питала Островська Марійки.

— Та чому-ж би ні, та-ж пан вахмайстер уже тут був сьогодні.

За хвилю вийшов Островський, а за ним Галя. Він гадав, що тут знов яке нещастє і потребують його помочи.

— Знаєш, Михасю, пані Пташкова буде вчити нашу Галюсю. Галюсю ходи сюди.

З поза Островського вийшло несміло невеличке, румяненьке, пухкеньке дівчатко з русявим волосєм, заплетеним в одну косу. Воно вклонило ся і поцілувало Марійку в руку. Марійка обняла її і стала цілувати.

— Галюсю, коли познайомимо ся, будемо приятельками, будеш мене любити трохи?

— Буду любити...

Дівчина відійшла і пригорнула ся до матери.

— А то мамена пестїйка...

— О ні, я їх держу остро, то вже мій Михась то дає собі по голові лазити... Він їх іно псує своєю добротою.

Островському аж очи ясніли з радощів. Приступив до Марійки і поцілував її в руку.

— Нехай вам Бог заплатить, що ви для нас зробите. Тут у тій дірі не знати вже, що робити з дітьми. Росте то як дичка в городі. За те я вам ві всім поможу, лише мені дайте знати. І ручу вам, пані, що таке як нині ніколи не повторить ся. Я маю на пана Пташка свій певний жандармський спосіб...

Островські відійшли, а Марійка обіцяла зайти до них по обіді.

Марійка була рада з того знайомства. Вже давно не було для неї так щасливої днини. Вона мати-ме якусь ціль на світі, буде пожиточною, не лише невільницею сього гидкого чоловіка.

ХІІ.

Пташок вернув із суду скорше як звичайно. Він трохи побоював ся, щоб із того не вийшла яка халепа, тим паче, що все бачив жандарм, супроти якого він почував респект. Стрінувши Марійку в кухні він зрадів і хотів поцілувати її, та вона відвернула ся.

Він пішов до хати.

Марійка почувала себе безпечнійшою. Перше віддавала ся у всім Пташкови без опору. Йй здавало ся, що вона попала в яму дикого звірюки, звідки не було виходу. Тепер чула за собою сильну поміч, в яку вірила, що її оборонить...

Заки Пташок роздягнув ся, вже Паранька накрила стіл до обіду. Їли мовчки. Марійка привикла вже до цьмаканя свого мужа....

— Що ти гадаєш робити сьогодні по обіді?

— Те що все...

— Я хотів би тебе завести до аптикарової, ти пересиділа би там, поки по тебе не вступлю з бюра.

— Не піду...

— А як я кажу?

— Не послухаю...

— Ти знов? — засичав Пташок.

— Я тебе питаю, чи ти також знов? Доторкни ся мене, а крикну і збігнуть ся люди. Уважай, що мені ще не загоїла ся рука....

Пташок присів як змитий; такого опору у Марійки він не надіяв ся.

— Анї не думай, щоб я заходила в такі товариства, де ти заходиш. Буду жити як мені схочеть ся...

Вона встала і пішла. Пташок не лягав спати і вийшов до Маргулєсової на склянку пива. На нього мов ждав у сїнях Островський.

— Пан секретар до міста?

— Так, іду на скляночку пива по обіді...

— Я також, можемо піти разом....

Пішли...

— Ви нині мали пригоду, — каже Островський.

— А так, непорозумінэ з жінкою, фамілійна пригода...

— Яка могла скінчити ся судово...

— Як то?

— А так. Ви знаєте, що ваша жінка в поважнім стані, а ви з нею обійшли ся так брутально, що я зарештантами так не обходжу ся. Вірте мені, що я ще в житю злодієви не покалічив так тяжко рук ланцюшками, як ви своїй жінці тими кости стими пальцями...

— То за багато, мій пане, залишім ту розмову, а то піду від вас геть...

— Ні, не підете геть у вашім власнім інтересі... Кажете залишити сю розмову, ну, добре, я її залишу, але я можу зробити донесенэ до суду, бо я то бачив власними очима...

— Що? щоб мужови не вільно' було скарати свою жінку?

— Так, певно, але коли-б жінка наслідком таких пестоців потерпіла на здоровлю і втерляла дитину, то се либонь переходить межі мужового права...

— Е! то за багато.... Кланяю ся.

Пташок полишив Островського і став підходити, як лише міг скоро...

— Пане Пташок позвольте ще слово. — І жандарм двома кроками здогонив Пташка і взяв його по приятельськи під руку. — Ще слово. Ви, пане Пташок, граєте фербля. Я маю докази в руці. Знаєте, чим то пахне? А дальше я знаю, що ви кажете хлопам платити собі за інформації табулярні, маю цілу вязанку фактів, а се надужитэ... Чи маю з того зробити ужиток?...

— Не губіть мене! — застогнав Пташок і поблід...

— Ось і Маргулэсова, поступім на скляночку пива так як вибрали ся.

Пташок змяк і йшов як на смерть, під руку з плечистим жандармом. Посідали в окремій кімнатці за цератовим столом Як вийшла Жидівка, що принесла пиво, Островський торкаючи склянкою говорив:

— Ви, мій коханий Пташку, лайдак, вибачте за слово. Ваша жінка, то ангел доброти, і я чудую ся, як могла така людина вибрати собі такого йолопа, як ви.

Пташок устав.

— Мій пане, ви мене обиджаєте, я вас не знаю...

— Пане Пташок, а що зробити з тою вязаночкою, яку маю в руках? З жандармом не жартуйте, так як із січкарнею, бо втне палець... Ну, можете відійти, лише скажіть, що з тим зробити?

Пташок присів на своє місце і став дрожати на цілім тілі.

Островський підсьміхуючись вертів його своїми очима так, як жандарм лише се потрафить, коли піймає злочинця. Пташок мало не зімлів... Ждали так добру хвилю.

— Не відповідаєте?

— Не губіть мене, вважайте на мою жінку...

— А ви-ж гадали, що на вас буду вважати? Та лише на неї. Але кажу вам, що коли-б її пожитэ з вами стало ся неможливим, так, щоб аж покинути вас мала право, то не здержусь ані одної хвилі, лише подам до прокураторії. Тоді Пташку підеш до клітки. Не надуживай же тої свободи, яку тобі ще лишаю дозволяючи літати по волі...

— Що-ж я маю робити? Змилуйте ся!...

— Зараз нині вечір, при нас обох перепросити її, і поводити ся з нею по людяному. Одним словом, коли-б вона лише скривила ся на вас, то тямте собі.

— Ви нб знаєте, яка вона вперта, неслухняна. Прошу її нині, щоб перестала говорити по руськи, щоб ми поробили візити, бо се може пошкодити моїй карієрі, а) вона ні тай ні, а далі хотіла відійти, тоді я хопив її за руку і трохи подавив...

— Вам руська мова попсуэ карієру? А то цікаве! Вам попсуэ карієру пяниченэ, карти, хабарі в урядованю, ось чого бережить ся, але не руської мови... Цікавий я хто вам таких дурниць наговорив...

— Як то? Говорив аптикар, що пан начальник знаэ про се і дуже кривить ся...

— Скажіть аптикарєви, що я знаю, як він бере висшу ціну за ліки, ніж приписано таксою. Се буде для нього цікавіше знати ніж те, що ваш начальник кривить ся...

Пташок остовпів. Той чорт знаэ гріхи цілої Козови!

— Ну, що-ж, пане Пташок, згода? Мені здаэ ся, що така згода буде для нас обох добра. Для вас, бо собі ще поживете на волі, для мене тому, що мені вашої ангельської жінки також потреба. Мушу вас повідомити, що вона, чесна людина підняла ся від нині вчити нашу Галюсю. Через те зняла мені

страшний тягар із душі. За се я їй зобовязаний до смерти. Вам се не подобає ся? Бо скривили ся ви як від квасного яблука. Се нічого. Ви може подумали в тій хвилі, що добре було би змінити мешканє і позбути ся, жандармського сусідства... Прошу вас, не робіть того, бо я се міг би узяти за особисту обиду, а я дуже обидливий і мстивий чоловік; так само, як відданий своїм приятелям, у тій самій мірі я мстивий супротив своїх ворогів... А в тім се ні на що не здало ся... От я не мешкаю з антикарем а все знаю... То-ж я і вас не перестав би знати, і навіть коли-б мене перенесли звідси, то й так буду знати, як ви поводите ся з жінкою. А ще прошу собі зятимити, що такий злочин, як бранє хабарів в урядованю, задавнює ся аж за пять літ... а тепер "прозіт"!

Островський допив пиво і оба вийшли. Маргулєсовій заплатив Островський сам. На вулиці розстали ся як добрі знайомі. Островський вернув до дому. Тут застав Марійку. Вона сиділа при столі і щось оповідала Галюсі обнявши її рукою...

Островський привитав ся і не втерпів, щоб не сказати:

— Ми з вашим мужем ходили на пиво і поговорили собі на розум. Ручу вам, пані, що тепер буде вам інакше жити ся...

Марійка подякувала своєму новому опікунові і продовжала науку дальше. Мала Галюся дивила ся на неї радісним личком і слухала кожного її слова. По скінченій науці дівчина взяла Марійку за шию і поцілувала кріпко.

— Я паню так буду любити, як мою мамцю і татка...

— Люби мене, дитинко, люби, бо мене вже ніхто не любить — сказала Марійка, цілуючи дитину в чоло...

— Не говоріть так, пані, — обзиває ся Островська, — в нас маєте людей щирих, приятелів, хоч ми люди прості і не вам рівня... !

Пташок по тім пиві не вернув уже до дому, лише замість йти до уряду, пішов на прохід. Над розмовою з тим чортом треба було подумати. Як він усе знає, як коли-б сидів за печою і підслухував та підглядав! Відки Островський довідав ся, що я беру від хлопів за інформації? Не я перший, не я послідний. Беруть усі табуляристи навіть у такім Перемишлі, під боком окружного суду. Вправді не беруть за інформації, бо по них приходять адвокати або їх помічники, але беруть "за приспішенє" витягів гіпотечних, а того також не вільно брати. Вони виправдують ся тим, що кому пильно, то треба робити

в годинах позаурядових. Бодай так пси траву пасли, як він один із другим посидить чверть години поза годину урядову... От вимівка, якої ніхто не сконтролює. Але там платять пани, а тут хлопи, і в тім ціла ріжниця. Хлоп коли й на боже дасть, то кричати-ме, що його скривдили... Не брати, то значить зректі ся трохи не другої пенсії; беручи наражаю ся на небезпеку, що може пошкодити моїй кар'єрі. Коли не буду брати, то з чого буду жити? Моє товариське становище вимагає того, щоб жити з людьми. Як же би то виглядало, щоб я, урядник XI ранги, не пішов випити чарку горівки або склянку пива? Що собі люди про мене подумують? Ну, а пенсія на се не вистарчає. Та ще як воно стало ся, що той жандарм заопікував ся так моєю жінкою? Ага! Та дурна сцена з жінкою за польську мову... По що було дідька з ліса викликати? Марійка була би і не знала про істнованє якихось там Островських, бо що правда, він мені не пара. Я урядник XI ранги, а він собі жандарм. Ї сій біді причиною той аптикар зі своїм дурним патріотизмом. По що було того? Най собі моя жінка говорить як хоче, то що кому до того? Островський сказав виразно, що то не може зашкодити моїй кар'єрі, а жандарми знають добре, що то політика. Пан аптикар, най би ліпше пильнував свого носа, бо й на нього батіжок э...

— Пі, пані дзіко, э вихід, далебі, що э! — скрикнув Пташок і вдарив себе по чолі. — А у мене не можуть бути години урядові і не урядові? Значить, в урядових годинах я роблю, що мені дав референт, а хто інформації з книг, то тепер не маю часу, зачекай, а як мине урядова година, то заплати, братку, а ні, то йду до дому, бо я не обовязаний довше сидіти... — Пташок зрадів такою думкою немов відкрив Америку. Тепер він не потребує бояти ся жандармів...

— Пі! пані дзіко! Ось що! Від напасти не пропасти. Донос усе може щось пошкодити, все на чоловіці дещо прилипне, хоч би вийшов і цілий. Все не приємно видержати дісціплінарку, брр! Але Островського має ся в кишени через Марійку... Поки вона учить там того бахура, то Островський задля неї не зробить доносу... Пі! знаменита річ...

Пташок пішов до бюра цілком заспокоєний за свою будучність...

Вернувши до дому, застав уже Марійку в хаті. І тут нагадав собі, що Островський наказав йому перепросити жінку і

то при нїм... Чорти вигадали. На дїдька йому було такої пильованої жінки, щоб її аж перепрошувати мусїв... І який йому пожиток тепер з неї? Хиба що хати доглядає... А що то буде, як прийде дитина? Брр! Несупокій у хаті, крик, метушня, а вона то вже нічого не буде більше робити, як коло неї нянькати ся. Може ще й няньку треба буде наняти... І Пташок дивив ся уважно на Марійку, чи далеко то ще до того нещастя.

Його роздумування перебили тепер Островські, що вийшли в хату. Пташок скривив ся, а Островський дивив ся на нього таким оком, немов хотїв сказати: ну! чому-ж, йолопе, не прошиш у жінки прощення?

Пташок не знав як зачинати.

— Пане Пташок, я завтра буду в службі, отже не буде мене часу, а не хочу, щоб чоловік і жінка одної години перебували в гніві до себе... Ви сьогодні обидили брутально вашу паню, так, що рубач дров, що шанує себе не зробив би так погано... Маєте зараз перепросити її і обіцяти, що то більше не повторить ся... но!

Пташок підійшов до Марійки і поцілував її в руку.

— То мало, пане, в руку цілує ся жінку що дня без перепросин...

Пташок вибаранив на нього очи, не знаючи, чого він ще хоче від його...

— В коліно поцілувати, ось тут, розумно? Зараз!

Островський приступив до Марійки, що сиділа на софі, і показав на коліна пальцем.

— Тут! — Говорив се таким тоном, як говорить ся до вишколеної собаки.

Пташок закипів гнівом, але не міг йому оперти ся... Жандарми вміють приказувати по свому... Він приклякнув коло Марійки і поцілував її в коліно.

— Прости мені, Марійко, сього більше не буде...

— Тепер йому, пані, простіть, сього' більше не повторить ся.

Марійка блїда як полотно прошептала:

— Прощаю.

Пташок присїв ся до неї і став її цілувати в лице... Вона приймала ті поцілуї з очевидною відразою. Завважила се Островська, а коли були вже у себе дома, каже до чоловіка:

— Знаєш, Михасю, у Пташків щось не так, як повинно бу-

ти... Мені здаєть ся, що вона не з любови за нього вийшла. Вона ним мерзить ся...

— І мені так здаєть ся, що її всилували вийти заміж за такого йолопа: ні краси, ні розуму, ні характеру. А вона таки гарна жінка і образована...

— Бідна! Гірка її доля з нелюбом жити!...

XLII.

Від тепер настало для Марійки трохи розраднійше житє. Весь час, який не мусіла бути з Пташком, вона проводила з Островськими. До тої чесної родини прилягла цілим серцем і стільки їй було у неї розради, що дивила ся на щастє иньших. Островські-ж старали ся по змозі осолоджувати її погане житє. Пташок бачив, що власть над жінкою вихоплюєть ся йому з рук, та все те приписував інтригам Островських, яких ненавидів із серця, хоч і бояв ся Островського, як огню. Він держав його в своїх руках і міг його кожної хвилі здавити. Небезпечно було його дразнити і Пташок тим лише потішав себе, що так вічно не буде, що скорше чи пізнійше Островського перекинуть, а тоді Марійка буде слухнянійшою.

Тимчасом робив своє. Ходив до бюро, дер бариші звідки трафилось, ходив до Маргулєсової з компанією, частенько запивав ся, а бережучись перед світом, грав "короткого" лише по приватних домах. Правда, щастє частенько відвертало ся від нього і він програвав не лише свої бічні доходи, а ще мусів запозичати ся, а потім віддавав із пенсії. Марійка зміркувала, що чоловік дає їй що раз менче на прожиток і вона негодна поплатити тим усього. Вона не казала ще нічого, а коли Жиди стали на неї напирати, вона відіслала їх до чоловіка.

Пташок був страшенно лютий і став по пьяному жалувати ся перед знайомими, що його жінка не вміє газдувати, що їй дає всю свою пенсію, а се їй не вистарчає. А далі не видержав щоб їй самій не сказати того.

— Моя кохана, так дальше не може йти. Те, що тобі даю, мусить тобі вистарчити на все...

— Даєш мені що раз меньше. Я все записую, що видаю, можеш переглянути, що я одного крайцара не видам, де не треба.

— Ти записуй собі, або й ні, я з того не буду ситий, а я

більше не могу давати...

— Доси я на себе нічого не справила. Все йде на дім...

— Коли тобі мало, то візьми зі свого посагу, — сказав Пташок із досадою...

— Я посагу ніякого не маю, а ти про се добре знав.

— Пі, пані дзіко, напиши до брата, най дасть. Він мені вразно сказав, що для тебе лишило ся 1500 зл. Щось там видадо ся на виправу, а решта лишила ся... най пришло...

— До брата не напишу, пиши сам, коли хочеш, я про посаг нічого не знаю...

Марійка не хотіла вірити в те, що говорив Пташок. Вона мала 1500 зл.? Чого-ж їй брат того не сказав? Та-ж ті гроші аж надто були-б вистали на скінченэ семінарії. Йї здавало ся, що була круглою, голою сиротою, а тут ось що показує ся. Чого-ж її так випихали з дому? Коли так справді, то її брат іще більше прогрішив ся супроти неї. Коли-б вона була се знала, булаб ніяким сьвітом не пішла за між. То таки не мусить бути правда...

— Ти певно не віриш, що так було, але я переконав ся на власні очі. Книжка щаднича на 1500 зл. як бик, я її видів...

Тепер уже не підлягало сумнівови, що так було. Отже вона мала гроші, і вони десь там лежать без користи на те тільки, що опісля дістали ся в руки сьому ледарови на пянство та карти...

— Коли э які гроші, то не позволю їх рушити, — сказала рішучо Марійка. — Коли виставала доси твоя пенсія на житє, повинна вистати й далі. В тім лише біда, що від якогось часу я не дістаю того, що перше...

— Бо я маю й свої видатки, годі мені тут усе маринувати ся з тобою... Я хочу якось жити на сьвітї з людьми...

— Гадаю, що з людьми можна жити і без карт та пїятики

— Тільки прошу тої матерії не тикати! Що часом випю, то сього потрібно мені до здоровля, а що заграю собі часом, то так для розривки...

Такі розмови повторяли ся що раз частійше, від коли стала, до хати Пташків заглядати біда...

Марійка написала до брата довгий лист. Се було перше її письмо. Вона не для того описала братови свою недолю, щоб перед ним пожалувати ся. Вона пхала братови на очі ту кривду, яку їй заподїяв... “З початку, писала вона, я тебе виправ-

дувала, що ти мусів пристати на мою продажу, бо до того силувала тебе жінка, вона-ж не була обов'язана давати мені хліба. В неї-ж є своя дитина і коли вона нехотіла її кривдити, то на се не було ради. Але я довідала ся, що для мене були гроші і то такі, що було ізза чого скінчити мою науку... По щож було мене відбирати від Вайсової, де мені було так добре? Я була-б скінчила школу здорова, весела, свобідна і була-б заняла в суспільности позицію, де могла-б бути для когось позиточною. А так що? Ти мене, випхав на силу за людину безхарактерну, нелюбу, мерзенну, п'яницю і картяра, за людину, з якою нема мені веселої години. І я зломана на душі і тілі, при топтана брутально, цілою силою волі і молитвою вдержую себе, щоб тебе, мого брата рідного, не проклинати, встаючи і лягаючи... Коли ти на стільки був недотепний, що при таких засобах, які я мала, не видер мене з під кормиги твоєї безсердечної жінки, та видав мене заміж за першого ліпшого з краю, то чому ти мені й словечком не сказав, що я не така бідна, як се мені твоя жінка заєдно цокотіла? Ти вважав мене за дитину, нерозумну і непрактичну, якій про грошеві діла не треба знати... Але віддавати таку нерозумну дитину на поталу такого бруса неотесаного, і виправляти її в світ за очи, то се тобі не вадило. І чим-же ти виправдаєш перед Богом сей тяжкий гріх?

“Я зломана на душі і на тілі. Невдовзі прийде ся мені відбути тяжкий термін. Дав би Бог, щоб я того не пережила, щоб враз загинула з тою істотою, якій сама маю дати житя.. Та не лякай ся. Мої уста навіть в хвилі смерти не вимовлять на тебе проклятя... ні, я і у хвилі смерти просити буду у Бога для тебе прощення і з сим словом кінчу се письмо... До мене не пиши, не оправдуй себе, бо то ні на що... І я більше до тебе не напишу, хоч би приходило ся на голодову смерть готовити ся, на що й заносить ся... Ще одно. Коли справді лишили ся які гроші, які маю право назвати своїми, то заказую їх видати в руки пана Пташка”.

Марійка почула полекшу на серці, коли скінчила лист. Вона виляла у ньому усю свою жовч, яка від давна-давна на серцю накіпіла. Йй здавало ся, що мусіла се братови написати бо колиб мовчала, йому би здавало ся, що вона привикла до своєї долі, і тепер страх яка щаслива. Та коли лист був уже на почті вона рада була його завернути. Йй стало жаль брата. Він

же-ж не робив того з злого серця, хотів їй добра... а вийшло ось що. То не може бути, щоб він не догадував ся з її мовчанки, що вона нещаслива...

Вона стала біля вікна, дивила ся на вулицю, на дерева у маєні зеленю. Як то цілком иньша весна була минулого року! Чи вона надіялась тоді, що її жде? І вона не втерпіла, щоб не заспівати:

Чи я в лузі не калина була?

Взяли мене порубали і в пучечки повязали,

Така доля моя...

Сю строфу вона вивела гарним мецосопраном із таким глибоким чутєм, із такою тугою і жалем, що самій від того задрожав голос, горло спіймав корч, і вона стала плакати.. По хвилі почула за собою легенький шелест і оглянулась. Біля порога стояла Островська.

— Моя пані любенька, я не сьміла вам перебивати, ви так гарно сьпіваєте, що серце мов із воску...

— От сьпіваю про свою долю, щоб лекше поплакати.

— Та я знаю, що від плачу полекшає на душі, та годі так знову плакати і плакати, треба трохи вгамувати ся, бо се може вам на здоровлю відбитись... А особливо вам тепер дуже на себе вважати би...

— Ой, пані Островська, чи ви гадаєте, що мені на моім житю залежить? Хоч би і нині лягти в домовину! Що варте моє житє, чого я тут маю надіяти ся? Коли-б так Бога не боялась, то сама на себе руки наложила би...

— Ой не кажіть так, не кажіть, бо то гріх. Господь насилає на людий всякі хрестики, терпіня, треба їх спокійно зносити, а то прогнівить ся. Пан Біг не тільки терпів для нас, і ми повинні терпіти, бо ми не вгадаємо, для чого воно так.. А подумайте ще, що вмерти не так легко, часом утративши здоровлє треба довго мучити ся. Ось ви здорові, а тяжко вам терпіти, а що було би, як би хоріли кілька літ? Вірте мені, бо я старша від вас і маю більше досьвіду. В такім стані як ви тепер находитесь, можна собі через неувагу такого наробити, що каліцтво на ціле житє... І подумайте, як би то вам тоді жи-ло ся? Тоді-б чоловік і не глянув на вас. Він любить вашу красу, ваше тіло, а не душу. Що-ж було би, колиб ваше тіло було хоре? Либонь на вулицю би вас викинув... А знову так жити без усякої надії, то також не годить ся. Воно ще щось таке

може стати ся, чого-б ми і не вгадали і буде все добре...

— Я не бачу виходу

— Але Пан Біг певно бачить. На нього здайте ся. Та я хотіла давно з вами про щось поговорити, та якось не сьміла...

— Що-ж таке?

— Чи ви приготувались на те, що має надійти?

— Як же-ж?

— Та треба пошити якісь сороченята, приладити пеленки. Потому вже пізно буде, як вас схоплять болі...

— Я про се й не подумала...

— Не дивую ся, то перший раз, то все треба жінці нагадати. Я мала при собі мою покійну маму, а ви не маєте нікого крім мене.

— Як же се зробити?

— Треба купити полотна, а иньше то я вам поможу.

— Богато на се треба гроший?

— Треба би зо двацять ринських.

— Господи, з відки-ж я візьму таку суму?

— А то добре, а чоловік від чого? Та-ж то його обовязок

— Він не дасть, бо не має..

— Але на горівку і карти то має...

— Я йому того не скажу...

— То я йому скажу, а як се не поможе, то мій чоловік йому скаже...

— Він тепер дуже в довгах. Жиди не дають дорогою перейти...

— Не жалію його, сам собі винен. Він колиб трохи жив інакше, стояв би краще як начальник суду. Дивіть ся на нас. Чи можемо з вами рівняти ся? Платня маленька. Кілька разів дістав чоловік нагороду за прилапанэ злочинця, от за того панка. що я вам раз казала дістав сотку — тай на тім конець, а у нас довгів нема...

В тій хвилі прийшов Пташок із уряду. Він не любив Островських, а тепер, побачивши її в хаті, дуже скривив ся, хоч не сьмів нічого сказати...

— Пане Пташок, от саме ми про вас балакали... Чи ви вже замовили яку мадам для вашої жінки?

— Ні, пані дзіко, я гадаю, що ще час...

— Ви зле гадали, бо часу властиво ніхто не зміркує. Я вам раджу замовити стару Памулиху. Най прийде, огляне і най у-

же буде певно. То може прийти несподівано, а колиб її тоді не було, то що? Має жінка загинути? Гарно ви про жінку дбаєте, що треба вам аж пригадувати...

— А чому-ж Марійка мені того не сказала?

— А то добре! А по кім більше надіяти ся досьвіду, по такій молоденькій людині, чи по вас старім? Гарний з вас чоловік. У вас жінка поти лише добра, поки маєте з неї вигоду, а опісля то чорт її бери...

— Пі, пані дзіко, я не маю крайцара...

— Мусить бути. Ви на те чоловік. Не пийте зо дві неділі, не грайте в карти, то гроші будуть...

— Що ви говорите, де-ж я пю, з ким граю?

— Но, но, ми знаємо добре. А в тім, що мені до того, гроші мають бути нині по полудни і баста. Час летить. Отже тямте: Памулиха і 20 зл...

Пташок покрутив ся по хаті і вийшов...

— З такими людьми не можна інашке говорити. Побачите, що гроші будуть... Коли-б ви мали силу так із ним говорити, то він танцював би як на шнурочку. З таким то годі панькати ся...

— Не штука вам говорити, коли ви його не боїте ся. Він знає, що коли-б вас зневажив, то ваш чоловік не дарував би його того, а за мною хто постоїть?...

Тимчасом Пташок засоромлений і лихий бігав від одного Жида до другого, щоб позичити гроші. І таки найшов одного, але не задармо. То був Жид Ізак Цвайгенфельд, який займав ся тим, що скуповував у мужиків присуди на різні претенсії за половину ціни, а потім інтабулював їх на ґрунтах довжників і переводив безпощадні езекуції... Він мав частенько діла з книгами ґрунтовими і з урядниками, що їх вели. Тепер саме мав він одно таке непевне діло, що лишє від урядника залежало, чи цілу претенсію втратить, чи ні. А урядник мав поповнити для його ратованя одну неправильність. Стало ся власне, що Цвайгенфельда попередили иньші вірителі і скорше повносили свої поданя о впис гіпотечний і вже були повписувані пльомбатури. Коли-б так урядник поворожив зручно з пльомбатурою, було би все гаразд. Коли-ж так остане, то Цвайгенфельд зі своєю претенсією при ліцитації злетить із гіпотеки і його гроші пропали...

Його табулярного попередника заступав тернопільський

адвокат, який не мав спроможности сконтролювати, чи пльом батурса на своєму місці.

Цвайгенфельд думав саме над тим, як би то підійти Пташка, коли Пташок явив ся у нього.

— Пане Цвайгенфельд, — заговорив Пташок привитавши ся, — мені треба кілька блятів...

— А ніби у мене є гроші? То не мій інтерес давати гроші на проценти.

— Я вам за проценти нічого не говорю, ви мені так вигодить п'ятдесятку на кілька місяців, бо мені дуже треба...

— Не можу, у мене гроші роблять гроші...

— Коли так, то бувайте здорові, але тямте, що прийде коза до воза...

Пташок хотів відходити, бо розсердив ся.

Він стільки робив чемностий Цвайгенфельдови, а сей ось що!

— Пождіть, пане секретарю, може ми зробимо який гешефт...

Пташок зупинив ся.

— Знаєте, яке мені нещастє трафило ся! Я купив претенсію на того Депту Стаха, ви його знаєте. Сума значнійша. Я заки виторгував, зробив цесію, подаю до табулі, а мені каже Маліцький, що мене випередив Розенцвайг зі своєю претенсією на 1000 зл. і я лишив ся на хвостику....

— То зле, ваші гроші пропадуть...

— А що-ж би на то порадити? Як гадаєте?

— Пі, пані дзіко, коли вже є пльомбатурса, то все пропало, пльомбатурса то ґрунт...

— А як би так із пльомбатурою поманіпулювати?

— Не можна... Що вам до голови прийшло?

— Я не хотів би дармо, а вам і так треба гроший...

Пташкови прояснило ся в голові. А як би так Жида натягнути? Вправді те, чого він від нього жадає, пахне криміналом, і він не гадав на таке себе наражувати, але обіцяти можна. Жид дасть гроші, а потому можна буде віддати... А ну?

— З тим, пане Цвайгенфельд, треба осторожно, бо як би вийшло на верха, то кримінал нам обом...

— Нащо має вийти на верха?

— То можна би пльомбатурсу вирадирувати... але то небезпечно...

— Ну, ну, робіть так, щоб було безпечно...

— Треба би й номер протоколу змінити...

— Ну, ну, або то така штука?

— Штука не штука, але небезпечно.

— Кілько хочете?

— Сотку.

— Ов, ціла претенсія виносить двісті, то що мені лишиться?

— Говоріть здорові. Двісті в капіталі, а відсотки, кошти, то буде друге стілько... За що будь я своєї кар'єри наражувати не буду...

— Ви казали, що вам треба п'ятьдесять...

— Пі, пані дзіко, мені й тисячка була би потрібна, та найтам, дайте 80...

— А буде все добре?

— Певно...

Цвайгенфельд вичислив гроші, а Пташок вийшов. По дорозі зайшов до Памулихи, замовив її і пішов до дому. Зайшов насамперед до Островської і дав її трицять срібних та просив, аби все полагодила як слід, бо його жінка і слаба і непрактична... Він навмисне так зробив, щоб люди знали, який він дбалий муж.

— А бачите, пане Пташок, на вас лише накричати, то все зробите. Як би я була вашою жінкою, то ви були би не такий.. Я зараз піду до міста.

Пташок і не вступав до хати, лише пішов до Маргулєсової на пиво... Лишило ся йому 50 зл., про, які ніхто не знав... Справді робити якісь мальверзації він і не подумав. Оттак узяти щось із боку, то ще уйде, але наражувати себе на таке, нема дурня. Жид буде йойкати, грозити, допоминати ся звороту гроший. І він йому колись віддасть, але Жид не поважить ся позивати, бо й сам попав би у біду, що хотів урядника підкупити...

Пішов до уряду. Для цікавості отворив виказ гіпотечний Стаха Депти, де були дві пльомбатури, порівнав їх із протоколом своїм і аж запікав із радости; пльомбатура Цвайгенфельда була на першій місці...

— Той дурень Маліцький навіть не догадує ся, яку мені зробив прислугу, що дав Цвайгенфельдови фальшиву інформацію. Тепер 80 зл., мої, і Жид буде вірити, що я справді зро-

бив се...

Не видержав, щоб не забігти таки зараз до Цвайгенфельда.

— Пі, пані дзіко, ваша претенсія на першому місці. Лише тихо! Не допитуйте ся богато у Маліцького за тим, бо готов звернути увагу, що воно щось не так, він іще має все в свіжій пам'яті, і тоді нам обом біда...

— Але чи то певно?

— Ходіть зараз зі мною, то вам покажу. Або ні, так зле, аби ми оба разом ходили, прийдіть потім...

Коли Цвайгенфельд зайшов потім до уряду гіпотечного, Пташок показав йому чорне, на білім, що його пльомбатура перша. Оба були раді, і оба сьміяли ся в кулак. Пташок сьміяв ся з Цвайгенфельда, а той із Розенцвайга, що його так випередив... Тої днини Пташок прийшов аж над ранком, паний до нестями. Впив ся з radoшів...

XLIII.

Кілька день опісля сиділа Марійка з Островською при роботі. Островська шила на машині сорочинята, кафтанички, все те таке малесеньке, що Марійка чудувала ся, що таке маленьке ество справді може бути на світі.. Коли Островська скроїла одну сорочину, Марійка сіла до машини і заложила на місце полотно. Островська підбігла до неї і відібрала:

— О! О! Що вам, пані? Хиба-ж я на се позволю? Хотите собі біди наробити? Вам не можна тепер... Прошу мене пустити. Ви обрублюйте рукавці...

— Хиба-ж я не шила на машині?

— А коли то було? Ви тоді були панночкою, то що иншого. Знаєте одна з моїх знайомих у такім стані лише кілька разів рушила ногою, то собі такої біди наробила, що хорувала більше пів року... То небезпечно. Кажу вам, тих кілька днів мусите пильно на себе вважати і не засиджувати ся на місці, лише ходити поволеньки... Ноги у вас не спухли?

— Ні!

— Бо то й таке буває. Ми жінки багато мусимо терпіти і мущина не годен збагнути того. Вони, коли-б мали понятя про те, що ми мусимо витерпіти то повинні бч нас на руках носити...

— А шо ту дитину жде, яка її будучність? Я уявляю собі, що й я була така маленька, що і мною моя мати тішила ся і зірку рада була для мене зняти, а що зі мною стало ся!

— Гріх таке говорити. Треба се Богу полишити, він опікує ся кожною хробачиною, не то чоловіком.

* * *

В тім часі, як на Марійку прийшла ся прикра хвиля, в Козові зайшла цікава подія. Начальник козівського суду став радником судовим і пішов до Золочева, а на його місце прислав верховний суд у Львові на тимчасового керманича суду, адюнкта судового з Вишнівчика Остапа Копача...

Копач за той час страшенно змінив ся, як чоловік, що втратив надію, мусів раз на все попросити ся зі своїми ідеалами і бажаннями. За два дні по своїм повороті з Перемишля він добачив на своїх висках кілька сивих волосків... Почував, що йому немов щось важне насіло на спину, і похилив ся. Лице попід очи поморщилося. Він перестав брити ся і запустив бороду, яка за короткий час дуже виросла... Хто його бачив перед місяцем, тепер і не пізнав би. Його начальник доміркував ся зараз, що Копачеви не повелось, і тому, щоб не задавати йому більшого болю, не питав його ні про що. Те саме наказав своїй жінці, і коли Копач у них появив ся, говорили про буденні справи... Але не міг заказати сього своїм дітям. Вони привитавши ся з Копачем, запитали хором:

— А вуйнці нема?

Копач ужив усеї сили своєї волі, щоб не заплакати. Побілів на лиці мов полотно, закусив, губи і не сказав ані слова...

Тоді начальника викликала дитий до другої кімнати і заказала їм питати за вуйнцю, бо ніколи не позволить їм іти до вуйка. Діти дивили ся на маму великими очима не розуміючи заказу, а що з вуйком було їм дуже любо іграти ся, проте обіцяли матери, що будуть чемні. І за малу хвилю сиділи вже на колінах у Копача і ігрались його бородою. Копач цілував їх по черзі, а начальника побачила в його очах сльози, і їй стало жаль того бідного чоловіка. Тоді Копачеви розмякло серце, і він розповів своїм приятелям про своє нещастя.

— Хиба-ж ви могли додержати слова і не переписати ся з своєю любкою? — кажа начальника.

— Я раз писав і не дістав ніякої відповіді. Я вважав се за пригадку з її сторони на нашу умову і тому не писав більше.

Коли надійшло зі Львова перенесенэ Копача на заступника до Козови, він ані разу тим не збентежив ся і рад був, що покине се місце. Серед нових людей може скорше вилічить ся з сього болю і забуде. Натомість за ним дуже жалували всі. Начальник і його жінка аж посумніли, діти плакали, а народ із довколичних сіл зібрав ся прощати його. Копач попросив отця Іляріона, у якого бував частенько, попросив читальню і поїхав. Він знав із досьвіду, що його заступство може потривати і цілий рік, тому перебрав ся до Козови з усім крамом і забрав маму від разу...

І в селах, якими переїздив Копач, що належали до вишнівецького повіту, збирав ся народ у сьвяточних одягах, заступав йому дорогу, щоб попросити ся. Коже пхало ся, щоб поцілувати його в руку. Стара Копачиха сиділа біля свого сина і плакала з радощів.

Серед таких овацій переїхав Копач свій колишній повіт і над вечером приїхав до Козови...

Поки що примістив ся в заїзді, бо з помешканя таки в судовім будинку на другім поверсі ще не забрав ся старий начальник. Другої днини відібрав урядованэ. Йому представив ся цілий судовий персонал...

Копач придивляв ся кождому з окрема, аби його добре зятямити, а потім промовив до них чого саме від них буде вимагати. Особливо клав вагу на те, що урядник по при сповнюванэ своїх обовязків, по при пошану свого становища, повинен тямити, якій ідеї він служить, що суд повинен бути добродійством для суспільности, повинен кожду одиницю, яка з ним маэ діло, без огляду на се, чи се пан, Жид, чи мужик, стрічати ввічливо, бо брусоватого поведеня з сторонами він не стерпить...

Того дня, як Копач відібрав урядованэ, у Пташків уродила ся дочка...

XLIV.

Пташок, коли проминуло перше зворушенэ, був незадоволений тим, що стало ся. Стільки гармідеру в хаті; навіть нема де гаразд проспати ся по обіді та і в ночі нема супокою. Дитина була слабосильна, недужа і плакала по ночах. Пташок не привикши до того, будив ся в ночі, коли не пішов п'яний

спати, і проклинав голосно. Марійка мусила винести ся з своїм ліжком і колискою до другої кімнати.

Вона стала гарнійшою, як саме жінка в двацятім році життя по першій дитині. Її стать була така маєстатична, що справді мусила подобати ся кождму, хто на неї глянув. Як лише підняла ся з постелі, взяла ся знов до науки з Галюсею, бо час іспиту вже наближав ся.

І справді Галюся зробила іспит так гарно, що всі не могли надивувати ся її знаню. Вона випередила геть своїх ровесниць із другої класи, а про Пташкову стала йти добра слава. Стали й иньші переказувати до неї, чи не взялась би їх дівчат учити, але тепер у Марійки не було часу. Все була занята домашнім господарством і дитиною. Пістунки не приймала ніякої, бо не було за що, і мусила обходити ся при дурноватій і непонятливій Параньці...

Згодом Марійка завважила, що Паранька не поводить ся супротив неї так як треба, що її не слухає і стає до неї "з писком". Що се може бути? Вона жалувала ся перед чоловіком на Параньку, а він сказав їй просто, що иньшої слуги шукати не буде. Що робити? Островської вже не було в Козові. Не було широї людини, у кого би порадитись... Треба було терпіти не лише чоловікови, але й такому нешкребтаному еству як Паранька...

А чоловік тепер майже не звертав на Марійку уваги. Він пересиджував коли не в бюрі, то у Маргулєсової, до дому приходив лише їсти і пізно в ночі спати, а на дім давав що раз меньше...

Марійка стала терпіти біду. Треба було кінче заробити їй собі, і вона приняла лекцію двох дівчат у місцевого сьвященника. А що не все могла відступити дитину, то дівчата приходили до неї до дому.

На місце Островського прийшов другий вахмайстер, жонатий те-ж. Але Марійка не наближала ся до них, чуючи через сїни, як заєдно сварили ся обоє. Других Островських не легко знайти, — подумала Марійка зітхнувши тяжко...

Одної ночі Марійка не спала за для дитини, що дуже плакала. Вона навіть не роздягала ся. Коло півночі вийшла зі сьвічкою за чимось до кухні, і тут застала свого чоловіка роздягненого в такій позиції, що кров у ній застигла з сорому і обридженя. Вона зачинила мерщій двері і пішла зворушена до

своєї кімнати. Тепер їй стало ясно, що в її хаті під її боком творить ся... От чому та проста дівка так роззухвалила ся! Тепер їй уже ясно...

Най же-ж так усе буде, вона на його й не погляне.. не стане йому перепиняти... Одно, що її ворушило, то те, що її муж таке погане эство, що проміняв її на такий нужденний огарок. Та з тим їй буде ліпше, коли-б так від початку було... А то ні. Сей поганець мусів її перше понизити, знівечити, виссати її молодість, а тепер покинув, як витиснену цитрину...

А Пташок нічоґісінько не робив собі з того відкриття своєї жінки, лише засів до сніданя, немов ніколи нічого не було. Марійка не втерпіла, щоб не розмовити ся з ним.

— Я сеї ночі зайшла до кухні...

— Так? Прилагодь собі що треба з вечера, то не будеш потребувати в ночі по кухні ходити... Можеш перестудити ся

Пташок говорив із таким безличним цинізмом, що Марійка задубіла.

— Знаєте, мій пане, що я не мала понятя про вашу безличність. Ви дуже добре знаєте, що я в кухні бачила, і ще сьмієте так до мене говорити?

— Не так остро, моя пані, я так роблю, як мені подобається ся, бо я свій пан. Розумно? За довго мені було вижидати. Впрочем ті попівські “делікатеси” навкучились...

— Отже добре, ми не знаємо ся від нії...

— І овшім, і овшім, дуже з того рад... А з Паранькою поводи ся мені по доброму, аби ми не посварили ся... Паранька теж Русинка, як і ти, але вона собі проста, натуральна, така, як Русинка має бути. А моя пані не своїй ролі, вийшла поза свою сферу і тому така несмачна...

Він вийшов до бюро не кажучи Марійці ані слова більше і не споглянувши навіть на дитину...

Розуміє ся, що при таких відносинах не могла Марійка довідати ся, хто новий начальник, і не знала, що її Остап так близько...

Вона швидко освоїла ся з тим, що в її хаті творило ся. Вона-ж тому не була винувата, а згодом мусіла признати, що так ліпше. Мала супокій від тої мерзеної людини, а се рівноважило те обриджене, яке відчувала дивлячись на дурновату, зухвалу Параньку і на свого мужа...

Копач завів у козівським суді так званий судовий день.

Була на се призначена п'ятниця, коли міг кождий приходити до суду і вносити позви до протоколу. Народ довідавши ся про се ходив до суду, мов по сьвячену воду... При тій нагоді Копач довідав ся, що один мужик заплатив два ринські за витяг табулярний і ще його не має...

— То не може бути, — каже Копач. — За витяг табулярний належить ся стемпель на ринського, а більше нічого...

— Е, то стемпель своєю дорогою, а від руки ще треба дати...

— Від руки не належить ся нічого..

— Та де, прошу пана адюнта, то у нас платить ся все, хоч би хотів чоловік почути, який там номер у "мавпі" або в "табелії" записаний, або яка "парцелія". Тамтой пан на долині, то й говорити не хоче, поки не положиш ринського...

— Що за пан на долині?

— Аво, той, прошу панської ласки, що все так пікає...

— Який то? — питає Копач писаря.

— То пан секретар Пташок.

Відправивши людей, Копач післав за Пташком. Пташок явив ся невиспаний. Він був на сніданю, а по обіді трохи заснув...

— Пане Пташок, — каже Копач дивлячись йому просто в очи. — Дійшло до моєї відомости, що ви берете гроші від хлопів за витяги гіпотечні і за інформації з книг ґрунтових. Пригадую вам, що се не вільно, і коли довідаю ся про такий новий випадок, який став би ся по нинішнім дни, то не мине вас дісциплінарка що найменше...

— Пі! пані дзіко, — заговорив наляканий Пташок, — я лише за те, що роблю в позаурядових годинах..

Копач відступив від Пташка, бо саме, коли відізвав ся, на нього вдарив смердючий, квасний сопус із напиктів...

— В годинах позаурядових не потребуєте сидіти в бюрі. Тут нема такого навалу праці, щоб в урядових годинах її не можна було зробити. Лише урядових годин треба пильнувати, отже тому, що ніхто того не сконтролює, чи ви що робите в урядових, чи позаурядових годинах, і ніхто не сконтролює, за що кажете собі платити, то заказую вам урядувати позаурядово... Іще одно...

— Пі, пані дзіко, я лише чарочку до обіду. Мій жолудок такий, що як не випю чарки горівки, то би-м ложки страви

не взяв у рот....

— То неправда. Горівка не дає апетиту і нікому на здоров'я не вийшла... Впрочім по обіді ніхто горівки не п'є, а від вас смердить як із пропінації... Ви жонатий?

— Жонатий і дитина є...

— Тим паче ви повинні вважати. Скажіть мені, чи вам не соромно загорити слово до жінки по пьяному, дитину поцілувати... фе!

Він дав знак Пташкови, і сей зараз вийшов.

— А то гадюка, — думав Пташок сходячи по сходах до свого бюро. — Лихий як собака, а такий гордий, що страшно йому в очі подивити ся. Він справді готов укусити. Треба берегти ся. І що я тепер зроблю? Я з пенсії не годен вижити, без тих спортлів що я зроблю? Треба буде потиснути мого швагрунця, най присилає гроші, бо тепер то справді Жиди не дають мені дихати.

Пташок прийшовши до бюро, виймив листок паперу і став списувати свої довги, о скільки був у силі зятимити вірителів і довжні суми. Потім на всякий випадок добив іще третину, з чого вийшла цифра, якої мав зажадати з жінчиного посагу. Він став писати довжезний лист. Та до писаня не був привичний, бо доси заедно переписував те, що написали иньші в шабльоновім урядовім стилю, який він знав на память. Пташок укладав собі бруліон листа, перечеркував, зміняв, а далі подер і кинув, зачинаючи на ново... Люди ждали на пана "табелянта", та він і уваги на них не звертав. Те хамство винно в сій його біді. Коли-б той якийсь не вихляпав язиком перед начальником, було-б усе гаразд, були-б ви небожата тепер не вистоювали і я був би дещо заробив, а так вибачайте, самі тому винуваті.

Мужики зі звісною терпливістю стояли не рухаючись, поки пан "секретар" не скінчить своє діло, хоч уже сонце клолило ся до заходу.. В тій тяжкій роботі перебив Пташка якийсь чоловічок, що саме вийшов до уряду...

Високий ростом, із кудлатою рудою чуприною, з таки-ми-ж стрепіхатими вусами, давно не бритий, з синіми плямами на лиці і червоними очима, Одягнений був у старе полатане і витерте літнє пальто, подерті штани без гузиків і в подертих черевиках. Брудний ковнір і така сама сорочка. На шії стара краватка, що з заду сторчала геть висше ковніра.

Він став біля порога і дивився вперто на Пташка. Виглядав на паницю-волоцюгу, з яким не конче любо здибати ся на самоті, а в лісі то таки лячно...

Мужики побачивши такого гостя, який певно прийшов за ділом, не мали надії полагодити “табелі”, бо вже-ж як прийшов “пан”, який би він не був, то йому мусить бути перше.

Пташок остав сам на сам із “паном”. Він перервав свою роботу, яку мав зачинати третій раз, і поглянув:

— Чого вам треба?

— Не пізнаєш мене, Френдзю?

Пташок приглянув ся йому ближше і аж перехрестив ся:

— Пі! пані дзіко, що я бачу, то ти Чернецький? Що із тобою? Та як ти виглядаєш!

— От як бідний подорожний. Та що тобі, ти пан.

Оба кинулись собі в обійми і стали цілувати ся. Чернецький мусів аж нагинати ся до маленького Пташка цілуючи його...

— Я довідав ся що ти тут, і аж сюди зайшов, щоб з тобою побачити ся...

— Де-ж ти за той час блукав, що ми так довгенько не бачили ся?

— От, як бідна сирота. З Радимна — правда з Радимна? — ми розійшли ся. Ти пішов писарювати до Перемишля, а я вибрав ся в гори до судів повітових. Не люблю великомиського гамору. Я діурнував у Добромили, в Старій Соли, потім пішов до Старого міста, і тут мав такий фатальний пех, що аж під млин попав ся до Самбора...

— Як то під млин? Під колеса? — питав наляканий Пташок...

— А правда! Ти Самбора не знаєш. Під млин, то значить те саме, що під ключ, бо там кримінал лежить біля млина....

Пташок дуже скривив ся. Хоч він колись-то приятелював із Антком Чернецьким, ходили разом до школи, а потім разом були діурністами в однім суді, разом мешкали і разом їли, при однім столі і з одного каламаря писали, то все те було колись. Тепер Пташок ц. к. урядник XI ранги, а сей панок і з криміналом уже знає ся...

Чернецький мов відгадав його думки, бо так заговорив:

— Ти, Фредзю, не роби собі з того нічого, бо даю тобі

чесне слово, що мене всадили за дурницю. Впрочім я набрав ся вже розуму, я обережний і певно тебе не скомпромітую...

— Чого-ж ти сюди примандрував?

— Хочу осісти в Козові. В тамтих сторонах мене вже знають. Я діурнував також і в самбірськiм суді перед тим, заки попав до Старого міста...

— Що-ж ти тут робити-меш? Не знаю, чи дістанеш тут діурну, бо тут усі місця заняті.

— Е! Ні! То цілком не поплачує. Робити як чорний віл цілу днину за яких там 12, 15 зл., то не оплатить ся. Я, бачиш, працював також у одного адвоката і маю трохи вправи під тим зглядом...

— Хочеш вести писарку?

— Еге-ж.

— Тоб то покутну писарку?

— Називай її покутною, а я буду її вести явно. Знаєш, яке маю гарне письмо, в концепті я також не аби який, то-ж порафлю написати гарно і добре...

— Пі, пані дзіко, ти зле вибрав ся сюди і то тепер. Тут саме відійшов старий начальник, а настав тимчасовий заступник, острый як бритва і дивить ся кождому на пальці.. Тут було кілька Жидків писарів, яким не зле вело ся, то так їх узяв у купу, що тепер із голоду здихають...

— Бо мав рацію. Прошу тебе. Такий Жидок ні каліграфії, ні ортографії, набацькає як курка лапкою і розуміє ся, що суд відкидає. Але коли напише ся порядно...

— Пі, пі, він приймає лише ті письма, що вносять адвокати...

Чернецький махнув згідно рукою і усьміхнув ся...

— Маю цілу ризу паперу з печаткою і підписом адвоката і на якийсь час вистарчить...

Пташок вибаранив на нього очи.

— Чого-ж так чудуєш ся? Такого паперу можна так само купити, як кождий иньший крам. Так практикує ся, а э такі адвокати, що тим крамом торгують на ширшу скалю... То не злий інтерес. Подумай, що я плачу за аркуш по шістці, і ще свій папір даю, чи не добре?

— Та-ж то надужитє! — закричав Пташок.

— Слухай, мій Птасю, і не будь дурненький. Не то надужитє, що хтось зробить, лише те, що виловлять. А тут нема

ніякої небезпеки, отже і надужитя нема. Як тут викрити надужитя? Суд питає такого адвоката, чи він робив те письмо, а він скаже: не тямлю, але коли є на ньому мій підпис і моя печатка, то певно я... Адвокат має право робити письма і їх підписувати... Правда? Має. Але він сам усього не робить і виручає ся своїми людьми під своєю фірмою... Правда? Отже він так само може виручити ся і мною... Отже бачиш, Птасюню, що все в порядку..

Пташок хитав головою, хоч Чернецький цілком його переконав.

— Будь як будь, але з нашим начальником нема жартів. Він усе пронюхає...

— Як він зве ся?

— Копач.

— Копач? Чи не Остап?

— Таки так...

— Знаю його з Самбора. Він за моїх часів був авскультантом, такий чорнявий, присадкуватий...

— Такий, такий, але він прийшов сюди з Вишнівчика...

— Ну, так, а до Вишнівчика прийшов із Самбора..

— Ти з ним знайомий?

— Я його знаю, а він мене ні, куди мені? То було перше око у самбірського президента... То він уже начальником?

— Лише заступає...

— Го! го! Велика голова, здібний, але і з ним можна по-радити...

— Дай Боже, а мені здає ся, що трудно. Насамперед то великий хлопоман. Уяви собі: сам робить що п'ятниці хлопам позви, а нині як довідав ся від одного, що я часом візьму кілька шісток за інформацію, то мене страшенно зчесав і загрозив дисциплінаркою...

— Птасю! — каже Чернецький клеплючи його рукою по плечи. — Дякуй богам, що мене сюди прислали: тепер я як правний дорадник буду брати за інформації, а ми оба поділимо ся. Чого-ж ти так на мене вирячив очи? Так можна. Той твій Копач мені не закаже брати, бо я приватна людина...

— Хиба-ж люди до тебе втрафлять?

— Говори здоров. Я буду тут крутити ся, буцім то за иншим ділом. Хлоп прийде, ти скажеш, що не маєш часу і покажеш на мене, що я від адвоката. Розумієш? Решта, то вже

моя річ...

— Пі, пані дзіко, то знаменита річ... Певно, тут від тернопільських і бережанських адвокатів стілько шляє ся ріжних мешуресів, хто-ж то сконтролює?

— От бачиш, Птасю, що ти догадав ся. Памятай! Рука руку миє... Тепер заказ Копача ні нащо... Але знаєш що? Ми тут гаду-гаду, а я страх голодний. Пішов би де випити шнапса... дай шістку...

— Пі, пані дзіко, або я маю? Пожди ще маленьку хвильку, зараз буде шеста і ходи до мене на підвечірок...

— Хиба-ж ти жонатий?

— Пі, пані дзіко, ще й як? Вже й дитина э..

— Ну, гратулюю! Але слухай, Птасю, мені не подобає ся, що ти на такім інтратнім становищі, тай не маєш шістки... Чи не любиш ти теэ?

Чернецький ударив себе пальцем по горлі, а се мало значити, чи Пташок часом не п'яниця...

— Пі, пані дзіко, де-ж там. Але житэ чоловіка жонатого багато коштує... Ходім.

Пташок позамикав шафи і вийшли...

— Слухай, Птасю, де ти оженив ся?

— Попадянка, в семінарії була?

— Ого, то вибачай, але я поки що не піду до тебе.. Гляди, який я обшарпаний і не бритий...

— Будеш передягати ся? Де-ж твої річи?

— Ти, Птасю, наївний, як усе. Мої річи одні на мені, а другі ще в склепі...

Пташок не порозумів добре... Йшли біля Маргулєсової і туди потяг Пташок давного колєгу, щоб випити і перекусити на борг.

— Птасю! Ти мені мусиш зробити одну прислугу. Я не маю готівки, але не бою ся, бо моя голова і меткість варті більше, як готові гроші... Тут мусить бути якась торгівля готових одягів. Ходи і заручи за мене, а я в коротці сплачу... Ну, ходи, бо зайде шабас. Не пожалуєш того, бо я потрафлю віддятии ся.

Чернецький так напирав на Пташка, що він, і не стямив ся, як вийшли оба і опинили ся перед склепом із тандитою...

Чернецький перебрав ся від сорочки до чобіт. Жид зрачував усе, а Пташок заручив, що за місяць усе буде заплачене

Потім поступили ще до голяра, де Чернецький дав себе обриту і обстригти, за що Пташок заплатив своїми. На своє лахмітє Чернецький і не глянув і покинув усе у тандитника..

— Ну, тепер можу зложити твоїй панї свої поважанє..

Марійка саме кормила дитину, коли почула в сінех кроки і розговор чоловіка з Чернецьким. Се її здивувало, бо Пташок ніколи не приводив до дому своїх приятелів. Вона мерщій покклала дитину в колыску і позаципала груди...

Пташок відчинив широко двері і попросив гостя передом Марійка, побачивши гостя, почула з першого погляду до нього відразу. Його почервонїле від перепою лице пригадувало його минувшість...

— То мій старий знайомий і товариш пан Чернецький — а се моя жінка....

Чернецький приступив до Марійки кадриливим кроком і, беручи її за руку, заговорив, надаючи своєму голосови ніжності, на яку лише міг спромогти ся.

— Позвольте пані зложити на вашій прекрасній ручці поцілуй обожання вашої краси... Виджу, що мій старий приятель має аристократичний смак.

Пташок страшенно зрадїв від того компліменту, засьміяв ся тай запікав...

Марійка вихопила свою руку і вийшла до другої кімнати. Чернецький оглянув її оком знавця і підкрутив стрепіхатий вус.

— Ти, Птасю, в чіпці вродив ся, — каже Чернецький. — Така краля, без обиди кажучи, не для тебе... Та як бачу, ти навіть не привитав ся з нею, коли прийшов. Чи ти розумієш, що то краса? Я таку жінку не міг би націлувати ся..

— Пі, пані дзїко, я так був зайнятий представленєм, що забув ся..

— Чи не була коли твоя жінка в Самборі ?

— Пі — там до школи ходила, заки пішла до семінарії.

— Я собі її щось пригадую, мов крізь сон.. Як вона з дому?

— Поницька.

— Рихтиг! Її батько був парохом у Страшевичах коло Самбора...

— То-то-то!

Чернецький став щось пригадувати собі, а по тім усьміх-

хаючись заговорив:

— Ти не знаєш, що ти посів: така жінка, то капітал, побачиш...

Пташок узяв се за звичайний комплімент і знов засьміявся.

Марійка не виходила з кухні; Пташок, перепросивши гостя, подав ся туди за нею...

— Прошу дати підвечірок і для гостя...

— Дуже добре, лише нехай мене ваші гості не обиджують.

— Компліментом? — каже здивований Пташок.

— Такі компліменти обидливі. Винесеш, Паранько, для панів підвечірок, бо я туди не вийду...

— Пі, пані дзіко, — обидив ся Пташок, — лише без комедії. Прошу мені сцени не робити при чужім чоловікови. — Він подивив ся на неї так грізно, що годі було дальше супротивляти ся. І вона вийшла. Чернецький прискочив знов до неї.

— О! пані, ми навіть трохи краями, бо і я з Самбора, то э, я там був. Вашого покійного батька знав я добре, і вас знаю добре, так: знаю ще, як дівчиною були... Як учили ся, як приготовлялись до семінарії...

Марійці вдарила кров до голови. Він нагадав їй колишнє таке гарне, таке чарівне, мов сон маэвої ночі... Та чого він говорив про те, як вона приготовляла ся до семінарії? Хиба-ж він мав на думці Копача? Марійка налякала ся того чоловіка.

При каві Марійка сиділа мовчки. Чернецькому не зачиняв ся рот. Він усе мав щось оповідати про ріжних людей. Знав дуже багато, бо вештав ся по цілій Галичині.. Пташок не покитив замішаня Марійки.

По підвечірку вийшли оба з Пташком на прохід, бо була гарна днина... Пташок запросив його при Марійці на вечерю тай на ніч. Чернецький намагав ся, щоб і Марійка пішла на прохід, бо дуже гарний вечір... Се їй конечно треба, бо, кормлячи дитину, повинна вживати руху і сьвіжого повітря. Марійка вимовляла ся, що ні з ким лишити дитину, а Пташок покинув, що вона не любить ніколи виходити з дому...

— Ти, Птасю, марнуєш свою жінку, держачи її заедно в хаті. То для неї і для дитини нездорово... Впрочім ти пішов би високо в опінії публичній, як би люди знали, яку ти маєш гарну жінку... То так, небоже, гарна жінка, то також капітал..

— Вона не хоче ходити і баста..

— А від чого твоя повага як чоловіка?

— Пі, пані дзіко, та за косу її не потягну..

— Ото сказав. Таку жінку треба шанувати як око в голові
Та вона либонь не з любови за тебе вийшла..

— Пі, хто там знає. От кожда дівчина буцім то не хоче,
а я й не оглянув ся, як мене висватали і оженили.

— Хто?

— Знав ти радника Радецького? Та як же, знав, бо він
був нашим шефом у Радимні..

— Ага, догадую ся... Радецький певно, а властиво Радець
ка хотіли зробити пільгу її братови і тому впхали тобі. Ну,
чорт бери, про любов тобі й не снити, але про то така жінка,
то твоя зьвізда...

— Пі, пані дзіко, признаю ся тобі по щирости, що мені
досить уже тих фохів і гримасів. Вона до мене не заговорить..

— Певно, і тобі би стало все ясно, як би ти знав те, що я
знаю.

— Що таке? — Пташком заволоділа відразу заздрість. —
Може ти що знаєш? Говори зараз.

Пташок піймав за руку Чернецького і став нею потрясати,
у нього світили ся очі, як у вовка, а з рота потекла піна..

— Заспокій ся. Те, що я знаю, нічого злого, противно, се
така річ, на якій можеш зробити добрий інтерес.

— Скажи!

— А зробиш яку дурницю?

— Ні.

— Дай мені слово, що задержиш се в тайні до часу, по-
ки тобі не скажу, що можеш із того зробити ужиток.

— Даю слово.

— Ото-ж, мій Птасю, річ така, що твоя жінка любила тво-
го шефа Копача, а він її. Всі говорили про се, що поберуть ся.

— Хиба-ж вона й тепер?

— Тим ліпше для тебе.

— Як то ліпше?

— Ти, Птасю, вибач за слово, страх дурний... Коли вони
люблять ся, то доки він твоїм начальником, можеш робити,
що тобі подобає ся... Ага! Чи він жонатий?

— Ні, живе тут із мамою-хлопянкою..

— А чи він знає про твою жінку?

— Либонь ні, бо вона нікуди не виходить..

— Так і добре. Ти роби як і доси, бери що дають, а як би він тебе чіпав, тоді пішли до нього свою жінку. Для неї він зробить усе, і заступить тебе, затушує, вибілить твою табулю, а ти зачинай з початку... Вір мені, в таких справах я знавець. Такий закоханий панич для спіднички зробить усе..

— Се не може бути, я не дам себе так споганити..

— Дуреть ти. Так у світі водить ся, і на тім люди роблять чудові інтереси. Щож тобі із такої жінки, що до тебе не заговорить, що тебе ненавидить? А вона піде до свого милого, як муха до меду, і буде тобі за те вдячна. Відносини твої прекрасно уладять ся... Вір мені, аби лише раз... По тому мусить тебе покривати, бо по просту загрозиш йому скандалом. Кажу тобі, засилить ся. Такі скандали можуть погано скінчити ся, от і буде бояти ся, бо то чоловік амбітний. Так, небоже, з любови зрезигнуй, бо її не покоштуєш, а клепли зелізо поки тепле. Зрештою буде досить і для тебе. Побачиш, як вона буде з тобою гарно поводити ся! коли даси їй волю в тім, що її люблю..

Чернецький говорив так переконуючо, що Пташок остаточно дав переконати ся... Щож то шкодить?

Вернули до дому. Підчас вечері Чернецький був дуже веселий і говіркий. Він радів, що повелось йому повернути Пташка на свою думку. З того і він буде користати, бо його покриє Пташок..

Пташок сидів мовчки, приглядаючись своїй гарній жінці. Він аж тепер звернув увагу на її теперішню красу, коли її завважали иньші, коли на тій красі мав зробити інтерес, продаючи її другому... Хвилями його опановувала дика зависть. Він був би кинув ся на Марійку і шарпав її біле тіло кіхтями для того лише, що вона була його власністю, а мала дістати ся другому. Дивив ся на неї, як на страшну грішницю, яка ще не згрішила, але була на те призначена. І він бачив її в обіймах Копача, уявляв собі, як вона дивити-меть ся на Копача, обіймати-ме його, цілувати цілою силою своєї закоханої душі. А як вона відвертала ся від нього, законного мужа, з відразою, ніколи не дотуркнула ся його своїми устами і на його горячу любов поводила ся як камінь, без капинки чутя! І на Копача він був лютий, що він щасливіший від нього, бо його полюбила та прегарна жінчина. Але він йому відімстить за

се, на вколішках його просити-ме, аби не робив скандалу і за для того все зробить для нього.. Нехай лише засилить ся, а на таку принаду мусить спіймати ся, хоч би який хитрий воробчик...

Пташок так був перенятий своїми думками, що зовсім не чув того, що говорив Чернецький. А той говорив так поважно, що мусів мовчазливу Марійку втягнути до розмови. І вона забула, з ким говорить. Бачила перед собою о ціле небо розумнійшу людину, як її чоловік... Та ось Пташок обдумавши усе гаразд, зівнув і сказав, що пора спати...

Марійка вийшла і прикликала Параньку стелити панам, одному на софі, другому на постели. Оба приятелі сиділи довго в ночі, шепчучи собі широкі пляни на будуче..

Другої днини Чернецький наняв собі хату і розпочав своє ремесло.

Пташок сказав одного дня до Марійки:

— Знаєш, я вже маю нового начальника...

— Не знаю, бо мені того не треба знати...

Пташок дивив ся на неї, чи се питанє не зворушить її, але Марійка ані оком не моргнула.

— Не знає нічого, — подумав Пташок, — тим ліпше. Може не схотіла би в данім разі піти, а так пішлю її колись буцім то просити за мною, вона піде, нічого не прочуваючи, тоді пізнають ся голубята і лапка замкнеть ся...

XLV.

Одного гарного дня, йдучи по обіді на прохід Бережанською вулицею, Копач почув плач дитин і мимоволі повернув туди голову. На ганку одного домика проти сонця стояла молода жінка з дитиною на руках. Копач доглянув її. Се була Марійка, що вийшла з недужою дитиною на сонце прогрітись. Копач пізнав її відразу. Пристанув на хвильку і приглядав ся ближше. Може се сон? Ні, ті самі риси лица, те саме буйне, чорне волосє обвинене в кружок поза головою, та сама стать. Копач мало не скрикнув, але стямив ся і пішов далі, приспішаючи ходу.. Як же вона сюди попала, бідна? Чи знає вона про нього? Ліпше, як би не знала, на що серце ранило? А певно, що його не пізнала, бо й не ворухнула ся, а се-ж не можливо...

Відійшовши трохи далі, подибав знайомого Жида і запитав, хто живе в тамтїм домі?...

— Пан секретар із суду Пташок...

Копач пішов далі. Що то була Пташкова жінка, про се довідав ся, а що то була Марійка, се було безпечно, бо-ж пізнав її.

Ось де вони зійшли ся! Вони так близько себе, а про те між ними така страшенна пропасть, якої не перейдеш. Копач рад був дізнати ся, як їй живе ся, чи вона хоч трошки щаслива? Що вона не з доброї волі вийшла заміж, се знав добре. Та чи вона освоїла ся з тим, чи забула колишнє, чи почував хоч трохи привязаня до свого мужа? Копач рад був одягти ся в якийсь казковий плащ, щоб його ніхто не побачив, аби поглянути тайком на Марійчине житє-бутє. Її чоловік, то Пташок, сей пяниця, хлопська пявка в одежі урядника, поганій і дурний. Як же вона могла того чоловіка полюбити? А проте вона мусить із ним жити, бо він має до неї право... Копач може перший раз став обурювати ся на таке жорстоке право. Чи має зблизити ся до неї, відновити зносини, потїшити її, подати помічну руку? Або таки намовити її, щоб покинула нелюба і пішла з ним жити? Задля неї він був готов посвяти все, своє становище, надїю на аванс, і піти з нею на край сьвіта... Та від тої гадки він аж затряс ся. Він мав би ломити законний порядок, бунтовати против права, яке він дуже поважав? Значилоб се, як би сьвященник зруйновав церкву, в якій поставили його служити. Годї. Треба оминати її, а всяку думку про неї відкидати, як недозволену і грїшну... З такими думками вертав Копач до дому. Марійки вже не було на дворі. Копач не втерпів, щоб не поглянути в той бік, та замість Марійки побачив грубого вахмайстра від жандармів із люлькою в зубах. Сей уклонив ся Копачеві і присїв знову на своєму місці.

Хоч як силкував ся забути про Марійку, та вона знов наслідком сьгоднішньої стрічі не сходила йому з думки. Йому зявляло ся її становище чим раз поганійшим, бо зараз ставав йому перед очима Пташок, якого він незлюбив тепер із цілого серця. Він влїз йому в дорогу і зруйнував ціле його щастє. Такого пяницю і недбайлюга міг Копач при першій нагодї пустити на зелену траву, але на тїм потерпіла би Марійка, що з ним звязана на віки. Копач рішив ся опікувати ся Марійкою

потай, так, щоб нічого не догадував ся ніхто...

Тимчасом Пташок, від коли завів компанію з Чернецьким не знав жадного впину в своїм поступованю. Тепер мав гроші Брав їх від мужиків, від Жидів і від адвокатів і казав оплачувати собі кожний крок. Чернецький завів у себе "канцелярію" і провадив діло на велику скалю. Робив хлопам позви, оборони, репліки, дупліки, вносив апеляції, і взагалі чого кому було треба. Все те мало гарну форму і адвокатську фірму. За свої роботи казав собі багато платити. Обчислював се так, що воно трохи менше виносило, як би кому було треба поїхати до Бережан або до Тернополя. Платив усе готівкою і мав у Козові кредит. Пташка займав теж у своїй канцелярії, поручаючи йому справи табулярні і за се платив йому дещо. Тепер годі було пізнати колишнього волоцюгу. Вбрав ся чисто і гарно і ходив у циліндрі. Люди ходили до нього як по сьвячену воду. Навіть деякі околичні дідичі ходили до нього за порадою. Було все явно і славно. Навпаки Пташок падав що раз низше. Увесь свій дохід пропивав або програвав у фербля, і не один ринський перейшов таким побитом у кишеню Чернецького, що мав дуже тверду голову на напитки і грав дуже щасливо...

Чернецький був проворний чоловік. Пташок був йому потрібний і для того терпів його лише, а при нагоді брав його з гори. А Пташок, подивляючи його висшість, підлягав йому у ві всім. Чернецький був частим гостем у Пташка. З Марійкою поводив ся як джентельмен, а його поведенє відбивало дуже від простакуватого поведеня Пташка. Супроти Марійки він уложив собі плян, ішов поволи, але постійно до одної мети: довести Пташка до ще більшого упадку, тоді Марійка безперечно плюне на Пташка і піде за ним. Такий плян видав ся йому можливим. Він покмітив, що Марійка поводить ся з ним зовсім не так, як із чоловіком, бож з ним бодай говорить. Нераз, упоївши Пташка до безтями, приводив його до дому, роздягав і клав у постіль, а при тім вичитував йому порядний отченаш за занедбуванє обовязків, ганьбив його і вдержував, коли Пташок брав ся по п'яному лихословити жінку. Марійка була йому за се дуже вдячна, вважаючи його за свого защитника перед брутальністю мужа. Такі самі науки в приятельськім тоні говорив на другий день Пташкови, як Пташок витверезив ся. Пташка так прибила висшість його приятеля, що

не сьмів рота відчинити на своє виправданэ. Марійка подавала Чернецькому на прощанэ руку і дякувала за його поміч. Чернецький цілував її в руку і дивив ся на ню довгим, теплим поглядом, який Марійка брала за співчутэ в її недолі.

А далі став Чернецький забігати до дому Пташків, коли чоловіка не було дома. Заедно питав ся, чи Фредка нема дома, хоч знав, що його нема.

— Десь знов загубив ся, — мовляв Чернецький.

Марійка просила його сідати, а він буцім-то спішив ся, шукаючи за тим гільтаєм, а тимчасом виливав свої жалі над недолею Марійки.

— Подивляю, пані, вашу терпеливість. Иньша не видержала би, а покинула-б його. Бо яке-ж то житэ? Вічно в тривозі за хліб насущний, жити з п'яницею, то гірше пекла. Боже! Чи то чоловік годен знати наперед свою долю. От ви, пані, ваші родичі хухали на вас, і не прочували, що підете на поталу такої колоди, як ваш чоловік. Я не хочу, розуміэть ся, на нього виговорювати, бо він у ґрунті добрий чоловік, але таки не на вашого чоловіка. Йому взяти собі було просту дівку за жінку, а не людину з чутэм і образованэм... Я його де можу заступаю і обороняю, бо всі зачинають на нього очи звертати, але перед вами нема що скривати правди. Бережу його від злого як можу, лажу за ним навіть по таких шинках, куди мені не яло ся заходити, аби лише відвести його від чарки, та все надармо. Він уже зробив ся налоговим. Як занюхаэ трунок, то й ланцюх його не вдежить... І, правду кажучи, мені вже остогидли мої змаганя і я давно вже був би на нього плюнув, але мені вас, пані, жаль тай вашої дитини... Що ви зробили би, як би так його нагнали?

— Хиба-ж йому грозить небезпека? — спитала Марійка налякана. Вона тепер, від коли була дитина, дивила ся на сюріч инакше, як перше. Иноді було їй байдуже, тепер лякалась піти з дитиною під пліт, і задля дитини лякалась того, щоб його не нагнали...

— Та воно все лихо, на те дивить старшина, як хто запиваэ ся і занедбуэ свої обовязки... Може би ви, пані, пробували його уговорити?

— Хиба-ж я се потрафлю? Від довшого часу він на мене нічого не зважаэ...

— Як так, пані, то ви вкладаэте виключно сей обовязок

на мене. Будьте певні, що задля вас сповню його сьвято, хоч би я мав ніч і день його пантрувати...

Він ладився відходити. Взяв Марійку за руку і поцілував її протяжно, а вона поглянула на нього з подякою своїми синіми очима так м'яко, що Чернецькому аж огнем пішло поза спину...

— Лише так дальше, Антку, — говорив до себе Чернецький — з тебе готов ще стати порядний чоловік при такій гарній жінчині. Дурного Пташка швидко втрутимо в пропасть. Чи він її варт? Зогиджу його, а тоді вона почує ся щасливою зі мною. По таких хріні, то хоч би така морковця, як я, покаже ся медом. Тоді вона плюне на нього, бо їй нічого не буде міг дати, і я вирину як її спаситель... А може скорше чи пізнійше Пташок зап'єть ся і клапне, тоді матиму свободну руку і можу навіть оженити ся з нею... Брр... або то варто взяти собі сьвіт? На що мені того?

За кілька днів привів Чернецький п'яного Пташка до дому. Він його майже волік за собою, бо не годен був встояти ся на ногах. Роздягнув його і поклав до постелі. Пташок не тямив себе. У нього проявили ся наслідки п'янства. Марійка не могла дивити ся на таку худобу і вийшла. Чернецький порядкував коло нього. Коли Пташок захропів, він пішов до кімнати Марійки. Дитина спала в колиці. Чернецький уважав тепер, що трафіла ся нагода висповідатись зі своєю любов'ю.

— Маєте, пані, супокій до завтра... Та я бачу, що то неоправна худоба. Пані моя, раджу вам по щирости, плюньте на нього... У мене знайдете щире серце, що вас горячо любить, обожає. Тут знайдете тихий захист і віджигнете... О пані, я вас люблю і жити без вас не можу...

Марійка стала як вкопана. Вона не могла повірити такій зухвалости... З того скористав Чернецький, наблизив ся до неї і взяв її за талію і хотів поцілувати...

Марійці вдарила кров до голови. Вона відтрутила його цілою силою і крикнула, показуючи на двері:

— Геть від мене, плюгавий, не сьмій переступити порога моєї хати, а то голову резчереплю... Марш!

Вона відчинила двері і поглянула на Чернецького таким приказовим зором, що він вийшов за двері.

— Дас іст ді Данкбаркайт дер Вельт! Пожди, моя горда па-

ні, прийде час, що сама мені повиснеш на шії.

Але Марійка не чула вже тої погрози. Вона була страх зворушена зухвалістю того пройдисьвіта. Адже-ж він сам розп'ячував її чоловіка, бо поки його тут не було, то не було ані так часто, ані дотім міри, що тепер. Вона відразу зрозуміла, куди прямував сей рудий чорт....

І ось чого діждала ся! З ласки родини падає що раз низше в пропасть і перший підлець хоче її звести на просту повійницю. Вона припала до коліски дитини і стала страшно, нервово плакати...

Від того перепою Пташок аж занедужав і не пішов другої днини до уряду. Се перший раз він не міг нагадати того, що з ним від учора стало ся... Марійка вважала тепер за свій обов'язок повернути його на добру дорогу, уговорити, а робила виключно задля дитини... ●

— Наша дитина недужа, — говорила вона в ранці до Пташка. — Я гризу ся вашим поведенєм, а її долею. Мій корм затроєний і се впливає дуже на неї. Чи ви раз опам'ятаєте ся? Чи у вас нема капинки серця для того немічного ества, якій ви дали житє? А що з того буде, коли вас із уряду наженуть задля п'янства? Підемо всі під пліт. Та про мене байдуже. Я й так пропаща, але що буде з дитиною? Що ваша совість на те?

— Пі, пані дзїко, раз мені трафіло ся, і зараз стільки крику, вимівок...

— Лише раз? Коли-б так, я не отворила би рота, але від коли ти знюхав ся з тим Чернецьким, то бредеш що раз глибше...

— Лише не важ ся говорити лихе слово на мого приятеля бо він один мені ширий, він один поставив мене на ноги. Я тепер жию... Він один уважає мене за чоловіка, бо ти, моя жінка, маєш мене ні за що...

— До мене найменше можеш мати претенсії, аби я була иньша...

— Ти мені не хочеш бути жінкою, гордуєш мною...

— Бо ти на се собі заслужив... Нас лучить лише дитина і ніщо більше, і задля неї я так тяжко мучу ся... Впрочім роби, як хочеш. Я тебе остерігала...

Вона вийшла.

Пташок аж по полудни пішов до бюро. Перед Копачем оправдував ся, що у нього небезпечно занедужала дитина і ці-

лу ніч мусів коло неї перекуняти...

— Бідна Марійка, — подумав Копач, — і знов має горе.

Від тепер кілька разів Пташок задля перепоею не був в уряді, звиняв ся недужою дитиною...

Другої днини, коли Пташок здибав ся з Чернецьким і кликав його до себе, він відказав ся...

— Та ходи, випємо шнапса...

— З тобою не піду нікуди. Ти забуваєш ся і переборщуєш міру, а потім твоя жінка робить мені докори, що я тебе впоюю...

— Пі, пані дзіко, а їй що до того? Під курателю себе взяти не дам, і коли схочу впити ся, то вплю ся...

— А жінка потім змиє голову, — дрович його Чернецький. — Мій коханий, коли раз доліз під пантофель, то сиди тихо не рипай ся...

— Що? під пантофель? Покажу тобі, що се неправда! — І він на силу потягнув Чернецького до Маргулєсової, де пили до третьої години. Чернецький держав ся просто на ногах, а Пташок ледви при його помочи зайшов у чотири боки до дому. Під порогом лишив його Чернецький і завернув до міста...

Пташок нагадав, чому приятель не хотів зайти до хати, і рішив ся розмовити з жінкою... Вона певно його обидила.

Вточивши ся до кухні, він поцілував Параньку по дорозі.

— Слухай ти, руська свине без вихованя, — закричав на Марійку. — Коли ти будеш мого приятеля обиджати, то я тебе випарю, що лежиш руський місяць...

Марійка обурилась. Дитина збудила ся від крику і стала плакати. Вона кинула ся до неї. Пташок, затачуючи ся йшов до неї, немов хотів її справді бити. Вона налякала ся, що він може впасти на колиску і розторожити дитину, зібрала всю свою силу, яку їй острах міг надати, і відтрутила Пташка так, що він упав на землю...

— Не важ доторкнути ся до мене, ані не пхай ся сюди з твоїм приятелем, бо голову розторожу, або ножем пхну...

Пташок підняв ся з трудом із землі. Того він по Марійці не надіяв ся. Та-ж то медвежа сила! Махнула ним, як віхтем... Пташок доволік ся до софи і тут заснув...

Копачеви стало трохи за багато того, що Пташок оправдував своє недбальство недугою дитини. А що, коли Пташок бреше? Треба-ж се розслідити... При нагоді заговорив до су-

дового лікара:

— Мій пане, скажіть мені, що хибує Пташковій дитині?

— Не знаю...

— Хиба-ж тут є ще другий лікар?

— Другого нема, але й мене ніхто не кликав...

— А будьте ласкаві погляньте до тої дитини. Пташок заєдно опізнює ся, занедбує ся, а на оправданє своє виїздить із хорою дитиною..

— Піду зараз...

— А потім скажіть мені, як застали... Та коли дитина справді хора, то поратуйте її..

Марійка не мало зчудовала ся, коли прийшов лікар. Вона його давно бажала і просила чоловіка, щоб його покликав, але він не хотів. Але таки раз нагадав ся... Лікар, уже старший і досвідний чоловік, оглядав довго немовля зі всіх боків, обстукував... Воно дивило ся на незнайомого чоловіка байдужно своїми мрачними очима. На великій голові показували ся синні жилочки. Личко бліде мов папір і поморщене наче старече...

Він хитав головою, а Марійка сиділа мов на грани. Її серце віщувало щось недобре і вона завмирала на саму гадку, що почує засуд смерти на своє ангелятко...

— Дитина справді недужа, моя пані. Такі недуги кінчать ся часом зле, бо то недуга органічна.. Побачимо ще, попробуємо...

Записав рецепту і вийшов. Зайшовши до Копача, мовив:

— Шкода заходу, пане начальнику, дитина пропаща. У неї недуга мізкова і вже вода в головці витворила ся. Такі діти коли-б і вирости, то стають ідіотами. Смерть для них ліпша...

— Ви се сказали матери? — спитав наляканий Копач.

— Ні, не сказав іще. Завтра піду і підготовлю її до того. Вона бідна ледви жива.

— Яка-ж може бути причина такої недуги?

— Ріжні бувають причини, але тут причина певна і медицина її знає. Се дитина алькоголіка.. А до того причинила ся ще мати. Вона заєдно поіритована поведенєм мужа, а корм такої матери, то правдива отрута..

— Хиба-ж вона має причину так гризти ся?

— Хиба-ж ні? Той Пташок, то скінчений батяра, п'яниця...

далі попаде в “деліріюм тременс”. То нема днини, щоб не вплив ся.. Жінку занедбує, а я чув від тутешнього пароха, що то образована людина, сьвященнича дочка, в семінарії була. Вона там учила діти і дуже були з неї задоволені...

Копач упевнив ся, що то Марійка.

— Здаєть ся, що її всилувала родина вийти за того чоловіка, — говорив балакучий лікар. — З початку було ще сяк так, трохи здержував себе, але відколи приплентав ся до Козови той Чернецький, то тақ, скомпанували ся, як два брати сіямські...

— Що то за Чернецький?

— А покутний писар, хиба-ж не знаєте? Та він засипає тутешній суд своїми письмами...

— Вибачте, пане, чи не помиляєте ся? Тут було кілька покутних писарів, та я їх приборкав.. Письма, що приходять до суду, всі з адвокатських канцелярій.

— Ого! ви приборкали двох-трох Жидиків, що писали по три шістки, а тут живе пан Чернецький, правдивий меценас. Хлопів лупить зі шкіри і має цілу купу паперу з підписами адвокатів і з печатками.

Зачудуваний Копач приступив до стола і взяв одно письмо...

— Може се також? — питає лікара показуючи.

— Еге-ж.

— Та-ж се зробив адвокат Н. зі Львова.

— Той адвокат певно й не знає, що Козова існує на світі...

— А то скандал! І я про се нічого не знав...

— Бо ви живете самі, і з людьми не стикаєте ся, і я вам часом завидую. Я знов мушу з людьми сходити ся і наслухаю ся стілько, що мені аж остогидло...

— Мені навіть не хочеть ся вірити, щоб се була правда...

— Маєте на се способи, щоб дізнати ся правди..

— І з тим Чернецьким живі Пташок?

— Нерозлучно. Він там бував усе дома, тепер уже ні, не знаю чому, але за те разом ходять по шинках...

По відході лікара, Копач став перекидати папери на своїм столі. Майже всі письма писані тою самою рукою, каліграфічно, заосмотрені стампілією адвокатською. Приглядаючись ближше, Копач побачив, що всі письма були писані одною ру-

кою, хоч ніби то виходили з трьох різних канцелярій адвокатських.

— То вже скінчене лайдацтво!

Він подзвонив на возного.

— Слухайте, Стефане, попросіть до мене, але зараз, вахмайстра жандармів.

Стефан вийшов.

— Тепер я справді в колізії між обов'язком службовим і обов'язком серця супротив бідної Марійки. Коли візьму ся за справу так як слід, то з паном Чернецьким повинен помандрувати на зелене і пан Пташок, бо то певно спілка. Марійці вмирає дитина, а коли їй ще й чоловіка наженуть, то справді готова бідна руки на себе наложити. Та ще побачу, може ся шельма ще так далеко не забрила, то лише йому наживаю.

До дверей застукав по службовому, а потім явив ся вахмайстер і вдарив у дах по службі.

— Сідайте, пане, у мене секретне службове діло.

Вахмайстер випрямив ся ще більше.

— Ведлук приказу.

— Ви знаєте тут якого Чернецького.

— Знаю, він тут від недавна, мешкає в домі Курцрока.

— Гарно. То має бути покутний писар і дуже небезпечна людина. Він уживає адвокатських стампіль і фалшує їх підписи на письмах... Ото-ж прошу зробити у нього остру ревізію, а коли справдить ся, що я довідав ся, то сконфісуйте все підозріле і його самого приведіть сюди... Спишіть реляцію... Ось вам судовий приказ на письмі...

— Ведлук приказу! — Він салютовав і обернув ся на п'яті.

Чернецький не надіяв ся таких гостей. До його помешканя ввійшов вахмайстер жандармів у товаристві другого в повній зброї. Застали тут кількох мужиків, що дуже збентежили ся, побачивши в хаті пана "коморніка" два капелюхи з когучими перами... Чернецький сидів при столі з файкою на довгім цибусі і списував інформацію. З поза мужиків не бачив, хто прийшов, аж коли вони розступили ся, Чернецький трохи не зомлів.

— Зробимо ревізію у вас, мій пане!

— Прошу мені показати письменний наказ судовий, — заговорив Чернецький, додаючи своїм словам поваги і певности

— З найбільшою приємністю — служу.

Вахмайстер розщипив службову торбу і показав Чернецькому папір, на яким пишав ся підпис Копача побіч судової печатки.

Чернецький зблід.

Мужики хотіли вийти, та задержав їх другий жандарм, що стояв коло порога.

— Не вільно, лишть ся...

Мужики налякались.

— Та прошу ясної жандармерії, ми нічого не винуваті, ось прийшли до пана письмо написати...

Вахмайстер посписував їх імена і кілька який заплатив. З того хотів Чернецький скористати і метнув ся до другої кімнати. Жандарм, що стояв біля порога, вхопив його за плече.

— Ані кроку, не вільно...

— Що то? Напад у моім домі! — Він потрутив жандарма в груди від себе і метнув ся до дверей. Уже був на порозі, коли прискочив грубий вахмайстер і пірвав його за обшивку.

— Ви нетерпеливий, мій пане. Бранзолетки! — крикнув до товариша. Сей сягнув до торби і Чернецький не оглянув ся, коли оба скували йому руки і мимо опору привели і посадили на софу...

— Сидіть тут, пане адвокате, і не рушайте ся, бо ще вас не так потисну.

Вахмайстер побагрянів. Він виглядав тепер на того британца, що зловив за вухо дика. Чернецький зміркував, що нічого не вдіє. Товариш вахмайстра стояв над ним як яструб. Вахмайстер тимчасом шукав усюди, мов тут бував щоденним гостем і знав де що лежить...

Канцелярія Чернецького була у взірцевим порядку. На столі поскладані кодекси і папери, термінар і подавчий протокол. Так само в шафі поскладані акти і папір. Папір і друки були всі заосмотрені печатками трьох ріжних адвокатських канцелярій. Вахмайстер став усе вибирати і складати на купу, яку звязав шнурком. Чернецький дивив ся на ту роботу з такою злобою, як хомяк, коли йому люди забирають назбирати до ями зерно.

Вахмайстер попросив мужиків, аби понесли за ним на постерунок сконфісковані папери.

Зажадав іще від Чернецького ключа до стола. Він не хотів дати, та вахмайстер безцеремонно сягнув до кишені Чер-

нецького і мимо протестів і проклонів забрав ключ, отворив столик і забрав гроші і стемплі, які перерехував таки при Чернецькім.

— Тепер ходім на постерунок..

Тимчасом довкола хати Чернецького зібрала ся купа цікавих. Годі було пропхати ся. Цілий похід рушив у дорогу. Передом ішли два мужики, що несли акти. За ними ступав скований Чернецький, за ним жандарм. Вахмайстер лишив ся ще, зачинив мешканэ і запечатав двері. Господареви Жидови віддав хату під нагляд.

Купа Жидів ріжного віку і росту супроводжала їх із свистом і криком.

Як Чернецького привели до дому вахмайстра, де була також постерункова канцелярія, Марійка вийшла до сінний і не трохи налякала ся, побачивши приятеля свого мужа у ланцюшках. Коли він справді чого наварив, то чи не вмішає в те її чоловіка?

Вахмайстер списав подійсний стан і відставив Чернецького до суду враз із цілим крамом, який у нього забрали.

Копач зачав урядованэ і зарядив слідчий арешт на Чернецького, щоб не втік. Віддав його під опіку Стефана. Стефан покивав головою, бачучи колишнього пана, що заедно вештав ся по суді під арештом.

Пташок аж задеревів, почувши про пригоду свого товариша. Він готов ї його в яку калужу втягнути, і буде мати неприємности. Пташкови було страшенно соромно, що він, урядник XI ранги, заходив ся з таким пройдисьвітом. Се саме візьмуть йому за зле і попсують кваліфікацію. Того самого бояв ся й Копач і тому сам узяв ся вести слідство против Чернецького за надужитэ чужої фірми і печатки і за публичне насильство против жандарма в службі. Він бажав обмежити ся лише на ті точки, бо чейже в тім не міг бути ангажований Пташок.

XLVI.

Пташок іще в канцелярії довідав ся про немилу пригоду свого товариша, і у нього забігали мурашки поза спиною. От тобі на! Аж тепер готово бути лихо. Він знав натуру Чернецького, знав, що він, аби ратувати себе, вхопить ся кожної сте-

белинці і певно покличе ся на нього. Та коби ще лиш те! Ко-би не звалював на нього Бог зна яких своїх гріхів! Адже Пташок тепер зрозумів, що як сам він не мав перед Чернецьким ніяких секретів, так знов навпаки Чернецький не звірював ся перед ним ні з чим таким, щоб було за що держати його в руках. Пташка аж у горячі поти кидало при тих думках; він сидів над своєю книгою як стовп і механічно водив очима в довж, то півперек по її картках, але не бачив і не розумів нічогоїсьнюко. А коли вибила шеста година, він, навіть не замкнувши книги, встав і поплів ся до дому.

Застав Марійку заняту дитиною. Проти свого звичаю вона обернула ся до нього і почала дякувати йому, що таки раз догадав ся покликати лікаря. Пташок витріщив на неї свої безтямні очи.

— Лікаря? Хиба-ж був лікар?

— А вже-ж був, — мовила спокійно Марійка і знов обернула ся до дитини. Пташок надармо силкував ся віднайти в своїй запомороченій голові згадку, коли то він покликав лікаря. Не міг знайти тої згадки і пробурчав невиразно:

— Ага, був! Ну, ну, таки прийшов. Ну, і що-ж мовив? Правда, що не варто було кликати?

— Він не робив мені великої надії...

— Він нічого не знає. От полежить дитина, тай виздоровіє сама, коли має виздоровіти...

Така байдужність батька до рідної дитини дуже немило вразила Марійку. Вона знала, що Пташок ані раз не журив ся дитиною, але щоб те кам'яне серце не змякло на вид безнадійно хорої дитини, сього вона ніяк не надіяла ся.

Та Пташок був тепер зайнятий иньшою думкою. Він мав багато грішків за собою, які тепер могли повилазити на верха, коли-б Чернецький не держав язика за зубами. Рад був боронити приятеля, та не знав як. Приходило йому на гадку піти просити Копача, та, подумавши, бачив сам, що воно сьміш не, бо він же не така велика риба, щоб Копач уволів його просьбі.

Пташок перебирав у своїй памяти все, що зробив, а що могло-б йому пошкодити. Він якось заспокоїв ся і пішов до міста дещо розвідати ся. Ніде більше не знаходив супокою, бо дома плакала дитина, чого він страшенно не любив. Про недугу дитини він цілком забув, а коли нагадав собі, то був

рад із того, що та непотрібна істота уступить ся з хати.....

Чернецького посадив Стефан до казні, яка була в козівських арештах найпевніша. Чернецький став думати над своєю обороною. Ся катастрофа прийшла на нього так несподівано, що доси він не мав часу ані поховати кінців у воду, ані лагодити ся до оборони, бо не знав, з якого боку його візьмуть. Уже при першій переслуханю побачив, що Копач чим будь не здурить. Се найгірше непокоїло його, що Копач пізнавав його з Самбора, до чого він не хотів признати ся. Копач готов запитати про нього в урядовій дорозі, а тоді викриє ся, що він сидів 6 місяців під млином за сфальшований вексель. Друга слаба точка для нього були ті папери з адвокатськими печатками, які він купив від адвокатських писарів у двох випадках. Третю фірму набув таки просто від самого адвоката і за се нехай тамтой журить ся.

В тім нещастю може йому допомогти хіба Пташок, підсуваючи свою жінку. Начальник може тепер, поки ще прокуратурія нічого не знає, покарати його в дорозі дисциплінарній за покутне писарство. Коли-ж справу поверне ся другим кінцем і вмішає ся в те діло прокуратор, буде велика біда. Чернецький уже надто привик до доброго життя і тяжко прийде ся йому привикати до арештантської саламахи. Сам Пташок занадто дурний на те, аби догадав ся, що його треба ратувати і як се робити. Треба йому се написати на розум, бо він страх дурний. Його навіть треба змусити до того, бо инакше не схоче.

Чернецький виймив оловець і клаптик паперу і на кінці арештантської прічі написав до Пташка листа. Його треба передати чим скорше, ще нині. Передати би через свого товариша з казні, але се якийсь дурнуватий мужик, що сидів за пянство дві доби. Його впрочім аж завтра випустять на прохід, а тут час біжить... До того треба ужити самого возного. За пятаку він се зробить, передасть листа Пташкови, коли не нині дома, то завтра рано покладе йому потайки на столі, і ніхто не буде знати.

Коли Стефан прийшов вечером оглядати казні, Чернецький заговорив до нього з приятельскою усмішкою...

— Фатальне непорумінє. Прошу вас, один адвокат поставив мене тут своїм заступником, бо я маю скінчені права і сам стану за кілька літ адвокатом, дав мені потрібні до того па-

пери, я для нього робив і гроші йому відсилав, а якась зловна душа заденунціювала мене, що я покутний писар...

— То певно швидко вияснить ся, — сказав Стефан бай-дужно.

— Певно, що вияснить ся, але коли? Мені кожда година дорѳга, що тут сиджу, а як воно піде на урядову дорогу, заки переслухають мого адвоката, то минуть які дві неділі, а то не гаразд... Тут треба третьої приватної руки, щоб помогла...

— Гм... треба когось пошукати такого, — каже зловно Стефан, немов не розумів, у чім діло...

— Я тут маю лише пана секретаря Пташка, він один поміг би мені, бо він усе знає, і ми добрі приятелі, ми разом на права ходили...

— Воно то до пана секретаря недалеко і можна би переказати... лиш не знаю, що й як...

— Справді зробите мені ту чемність? — каже врадуваний Чернецький, стискаючи Стефанови руку...

— Або в тім що злого? Таже пан Пташок також судовий урядник, Я лише знаю свій форшриффт, що не вільно від арештантів передавати листів чужим людям...

— Ви то дуже добре розумієте... Ось я саме написав кілька слів до пана Пташка, аби написав лист до мого адвоката зараз... А ось вам за труд...

Чернецький втиснув Стефанови враз із листом пятаку...

— Коли вийду на свободу, то додам ще десять, бо у мене один день тої чортівської казні більше варт.

Стефан сховав одно і друге в кишеню.

— Може панови що принести? Може дати подушку на ніч?

— Коли ласка, то дуже прошу...

Оба були дуже раді, коли розходились ся...

Чернецький радів, що так круто підійшов хлопа. Його товариш не долі підчас цілої розмови хропів як немащений віз і нічого не чув... Коли Пташок прочитає сей лист, то зараз усе зорудує. Такі річи як раз добре робити під вечір.

А Стефан із пятакою і листом пішов горі сходами до начальника.

— Се передав мені арештант, щоби дати панови Пташкови, — сказав і поклав на Копачевім столі.

— Дякую вам, Стефано, ви добре пильнуєте службу і ба-

чу, що на вас можна числити...

Стефан був радий з похвали і вийшов:

Копач розвернув лист і читав ось що:

“Мій приятелю! Вже знаєш, що я сиджу в улію. Ти ще ходиш по світі, але лиш одною ногою, бо коли моя історія розбабрає ся, то й ти в неї влізеш... Я не можу тебе щадити і погубляти себе. Оба їдемо на однім візку з тою ріжницею, що ти ще на волі і можеш багато для нашої справи зробити, коли я немічний. Тепер настала пора, коли ти повинен зробити ужиток із того, що ми оба знаємо. Посилай зараз свою жінку до Копача. Не жалуй її, бо вона для тебе не має ніякої вартости. Посилай ще нині в вечір, бо завтра може бути за пізно. Скажи їй по prostu, що має у Копача робити, а він не дасть собі два рази говорити. Гадаю, що вона супротивляти ся не буде, а коли-б так, то маєш ужити всіх способів, аби її до того змусити. Не жалуй її, бо нічого їй злого не стане ся. Могла вона романсувати зі мною, то тим приємнійше буде їй з колишнім коханцем... Спіши ся і тям, що коли того не зробиш, то жде нас обох кримінал...”

Читаючи ті слова, Копач, аж підскакував із лютости. В ту злобну помову Копач не вірив, і тим більше його се обурювало. Що ті підляки загадали! Коштом її слави і чести окупити свободу такому драбови, що годить ся на шибеницю... Бідна Марійка, ото попала з ласки родини!

Копач ходив по кімнаті рвучи собі волосє на голові. Знаючи тупість Пташка він відгадав від разу, що сю чортівську думку піддав йому Чернецький. Та Пташок уже тим самим негідник, що пішов на таке, що дозволив так зневажливо говорити про свою жінку... Не варт він того, щоб його шанувати... Коли заслужив, нехай його чорт бере.

Копач рішив ся. Прикликав Стефана і післав по вахмайстра. За той час зладив потрібні письма, сам попереписував і сконсігнував акти...

— Пане вахмайстер! Прошу мені дати асистенцію, щоб відставити того панича до окружного суду. То небезпечний чоловік і його довше тут держати не можу, бо тут арешти лихі і він може втекти. Я так і написав. Нехай з ним іграють ся...

— Мушу сам їхати, — каже вахмайстер, — не маю на кого спустити ся. Постенфірер пігнав ся за конокрадами, а иньші, то люди ще молоді, не мають досьвіду, а то небезпечна

птиця...

— Робіть як знаєте, лише щоб його завтра рано тут не було, коли ще сеї ночі не втече. Ось вам папери, а иньші акти вишлю поштою...

Копач не міг спати сеї ночі. Він сам повірив, що Чернецький може в ночі втекти, хоча Стефан обіцяв пильнувати його як ока в голові. Він зарядив усе, що потрібне. Змінив Чернецькому товариша і замість дурноватого п'яниці посадив здорового урльопника, що сидів три дні за бійку. Наказав уважати і зараз закликати себе. Сам не роздягав ся... Відходячи з казні, моргнув на Чернецького, що все полагодив як слід. Чернецький заснув спокійно. Він знав, що ратунок близький. Йому навіть сьмішно стало, як дурний, а заздрісний Пташок буде докоряти жінці за невірність, як запікає і заплюєть ся. Се варто видіти...

Другого дня, як лише розвиднило ся, збудили Чернецького. Над ним стояв як чорт над душею вусатий, кремезний вахмайстер...

— Що таке? — питає заспаний Чернецький.

— Одягайте ся, — сказав вахмайстер,

Чернецький одяг ся. Стефан подав йому якоїсь юшки і шматок хліба. Чернецький відтрусив се з відразою... Вахмайстер приступив ближше з ланцюшками. Чернецький відскочив, як опарений.

— Що се знов? Я буду кричати.

Вахмайстер ухопив його своїми сильними руками мов у кліщі, зложив руки в купу, придержав лівою рукою оба його великі пальці і в мить обкрутив руки ланцюшком, кінці якого закував колодкою, ще й попробував їх так, що Чернецький аж засичав з болю...

— Ну, безпечно, не розірвеш ся... Наперед...

— Куди мене ведете? — запитав Чернецький крізь плач.

— Там, де вам належить ся, до криміналу...

На дворі стояла замовлена фіра. На возі сидів замазаний козівський Мазур і страшенно зівнув. Посадили Чернецького на віз плечима до коней. Напротив розсів ся вусатий вахмайстер і казав їхати.

На сю сцену дивив ся, крізь вікно Копач. Він почув полешу на серці, коли фіра відїхала. Так пімстив ся він на однім зневажнику Марійки...

Чернецький розглядав ся по пустім ще місточку. Ще вчора почував себе щасливим, свободним, був паном. Коби то знати, хто йому такого стільчика приставив ?

Карне слідство з Чернецьким вело ся досить довго. Слідчий судія окружного суду сидів у Козові більше двох неділь, заки списав усе, перепитав людий. Показало ся, що Чернецький потрафив писати письма обом спорячим сторонам, і при мертвій формалістиці тодішньої процедури писав так, що та сторона мусіла виграти, яка більше заплатила. Однак на Пташка нічого не показало ся, і його не чіпали.

Копач не прилучив до актів того листу, який передав йому Стефан, бо з самою справою не мав він ніякого звязку, а міг кинути погане сьвітло на невинну людину перед тими, що її не знали, а яку він так горячо любив. Пятка пішла на бідних, а Стефанови дав від себе пятаку за те, що так гарно справив ся...

Пташок ані догадував ся, чого від нього хотів Чернецький. Він радів, що його не чіпали і став знов жити давним життям. Бо тямив добре колишню раду Чернецького і стояв безпечний за Марійкою як за муром. Се мало його колись охоронити перед небезпекою, як щіплена перед віспою...

Того року, коли се діяло ся, була осінь дуже слотава і непривітна. Заєдно хляпавка, а болото серед брудного жидівського місточка по коліна.

В таку погану днину сиділа Марійка в своїм убогім мешканню, дожидаючи з обідом на чоловіка, що тепер опізняв ся що днини. Вже минула друга година. Обід давно готовий, та нікому його їсти. Марійка заглядає в кухню, щоб не вистигло, або не надто переварило ся. Паранька чогось сьогодні надто насупила ся і порала ся коло якоїсь роботи в куті. Марійка погляне на хвилю до кухні тай знов біжить до хорої дитини. Вже й лікар перестав ходити, бо йому Пташок заказав, боячи лікарського рахунку. Лікареви повело ся однак приготувати Марійку на те, що має стати ся.

Марійка за той час змінила ся, хоч її краса ще не минула ся. Над нею перейшла вже і розпука, а запанувала резігнація. На її лиці читаєш: усе пропало. І сльози тут не побачиш. Вони пили колись мов гірський потік і вижолобили на лиці від очий у долину два рівчаки, яких тепер нічим заселити, бо жерело сліз уже висохло. Вона сіла на крісло біля стола і під-

перла голову рукою. Вже й думати нічого не може. В її голові страшенний хаос. Тиша і супокій дразнять її. Тому вона рада, що мусіла встати до дитини, що саме прокинулась і заплакала. Марійка пішла до колиски і порушала її. Дитина отворила мрачні очі і знов заплющила їх і заснула. Лише скривлений судорожно ротик показував на те, що її щось болить... Марійка рушаючи колискою, вдивила ся в личко хорої дитини. Яке воно бідне! Терпить за гріхи батька... Личко бліде, поморщене мов зівялий листок. На худім личку відбивали мов дві цибульки заплющені очі. Марійка подумала: недовго тобі небожатко, тут мучити ся, та коби Бог змилував ся. Вона просила у Бога смерти для тої дитини, бо не могла глядіти на її муку. А проте жаль їй було розставати ся з дорогим еством. В тій хвилі зачалапкав хтось у сніх, і вона метнула ся до кухні, бо пізнала чоловіка, якому треба було зараз наставляти обід.

В кухні застала вже Пташка, що п'яний стояв під стіною і намагав ся стягнути з ноги заболочений кальош. Притім щось жартував з Паранькою, бо вона реготала ся аж за боки брала ся. Та, побачивши Марійку, замовкла і аж тоді Пташок покмітив жінку. Він вибалушив на неї очі і силував ся хопити рукою за кальош. Пташок покинув стягати другий кальош і пішов так до комнати. Ідучи коло Марійки він хотів її поцілувати, та вона відсунулась.

— Пі, пані дзіко, — запищав Пташок, колихаючи ся на ногах, — моя-ж пані в кухні при роботі, пі — що то буде, що то буде!

— Йди, Паранько, здійми панови кальош, — сказала Марійка і забирала ся нести обід.

Застала в хаті таку сцену. П'яний Пташок розтягнув ся на софі, наставляючи Параньці обі ноги від разу. Кілько разів брала ся Паранька стягати заболочений кальош, він штовхав її другою ногою в високі груди, з чого обоє сьміяли ся. Марійка не сказала на те ані слова. Вона й не глянула в той бік і роздавала росіл. Остаточо Пташок, нажартувавши ся дэволі, позволив стягнути кальош, підніс ся з софи і присів дэ стола.

— Чому то пані дзіка так припізнала ся сьогодні з обідом, коли сьмію спитати?

— Обід був на час, лише не було кому їсти, треба було прийти вчаснійше.

— Пі, пані дзіко, а відколи-то така мода настала, щоб я був невільником, і не було мені вільно приходити, коли мені схоче ся?

— Приходіть, коли хочете, лише прошу мені не робити безпідставних докорів.

— Пі, пані дзіко! Робимо ся занадто говірки, а я того не люблю і можу втяти язичка, а якже, можу втяти... Нема вже твоєї сердечної приятельки Островської... і я потрафлю приборкати... під курателю не дам себе взяти... і приборкаю...

Марійка мовчала, ждучи, поки Пташок не виговорить ся, а потім не засне...

Він справді замовк, сьорбаючи росіл, коли йому повелось попасти ложкою в тарілку, а то частенько совав ложкою по столі. Тепло в хаті, тепла страва наводила на нього сонність. Та він не давав ся. Підніс голову, і шпурнув ложкою об землю.

— От зателепана господиня! Росіл не солений, а я так міркую, що мені щось не в смак, що йому щось э, і не міг угадати... що йому э... А то брак соли... соли... ось що, Де то чоловік серед праці може все затьямити, від того э жінка, пані дзіко, аби росіл був посолений як слід. Про се постарай ся, за все дбай, працуй, щоб було ізза чого таку "ляфіринду" одягти як слід, після моєї ранги і становища... Та ще й горшків пильнуй! Пі, пані дзіко, Паранька таких претенсій не має... вимогів...

Марійка мовчала, а се його ще більше дратувало.

— Чого-ж сидиш? Чому не посолиш? — закричав Пташок опянілим голосом.

— Не знаю, кільки треба соли, ось сіль на столі, прошу собі взяти...

— А яка-ж ти жінка, що не знаєш, кільки твому чоловікови соли треба? До чого ти здала? Ти непотрібне! Чого ти в семінарії вчила ся? О! семінарія!... велике діло. Ліпше було вчити ся, як жити в сьвітї, а не якихось там фіглів. Маю жінку вчену... а не вміє посолити страви... Ні до сьпаня, ні до вареня. От дурна попадянка! Замість учити ся корови доїти, то їй захотіло ся філософії.

Марійка ні пари з уст.

— Слухай, признавай ся! Твій батько мусів бути великий дурень...

Марійка не видержала.

— Говори собі, що хочеш, лиш не руш пам'яті мого батька...

Пташок був дуже рад, що таки знайшов болюче місце у Марійки, куди міг її вколоти та на слово витягнути. Він став протверезувати ся і йому конечно хотіло ся сварити ся з ким. Мовчанка Марійки доводила його до скаженини...

— Пі, пані дзіко, ти не сердь ся. Я бачу, що дурень був, дурень, бо й тебе розуму не навчив... а якже... хе-хе-хе, дурень піп, ось що... а я того не знав, хоч після сина і дочки судячи.. можна було догадати ся, що дурень — ну. Бо який батько, такий син, а який син, такий батько... А син, ковбасюк-патріот із чорним піднебінэм... а якже... О! був би ти зо мною небоже швагрував тоді як рак свисне, коби не той радник, що з ним знюхав ся на свою біду... Ге! ге! ге! Екзамен табулярний, протекція, ось що! Для протекції, ось що... я й оженив ся з опудалом, брр...

Марійка втекла до кухні і післала другу страву Паранькою. Він ще ніколи її так не зневажав, як нині...

— Пі, пані дзіко, не буду їсти. На таке стерво нема апетиту. Волію гугель з цибулею...

— Та най пан ідять, — сказала Паранька.

— Е, ти перепеличко! Любиш мене? Що? Ей ти збиточнице, на що кухню замикаєш? Ге! — Він притягнув Параньку до себе і посадив її на коліна...

— Е! А коли ти навчиш ся варити, то я не потребував би пані...

— Та я вже вмію...

— Ага! Поки що для собак, ага! Ну йди, я піду спати.

Він ущипнув її і відтрусив від себе. Сам устав і похитав ся до софи. Та йдучи зачепив ногою коліску і трохи не ввернув. Дитина прокинулась і закричала.

Марійка вбігла до кімнати налякана.

— Що тут стало ся? Чого коліска обернена?

А Пташок лежав тимчасом на софі обернений горілиць підклавши обі руки під потилицю.

— Пі, пані дзіко, не клади своїх бахурів під ноги, то буде спокій. Як би я так пошпотнув ся і впав, було-б тобі але!

— Які-ж то мої бахури? Хиба я їх сюди принесла?

— Пі, чорт тебе бери враз із ним, мені вас потреба до

хрину, от лише працюй на вас, а пожитку ніякого... Слухай, а більше мені того старога дурня сюди не клич, я платити не буду... Має вмерти, то нехай умирає... Коли вдала ся у маму, то не великий з неї був би пожиток. Тепер забирай ся, бо я хочу спати. А слухай! О четвертій збуди мене...

По тих словах він заснув, а Марійка потягнула колиску до другої кімнати.

Попрятала зі стола. Що йому сьогодні стало ся? До тепер було сварив ся з нею, прозивав її, але бодай батька не зневажав... Коли так піде далі, то таки не видержить. А що зробить? Куди дінеть ся з недужою дитиною під зиму? Треба терпіти...

Наближала ся четверта година, і Марійка стала будити чоловіка... Та не могла. Пташок спав як мертвий. Марійка даремне термосила його за руки і за ноги. Вона дала всьому спокій, сіла на кріслі під вікном і стала латати сорочку.

Вибила пята година. Паранька вийшла і оповістила, що в кухні жде на пана той пан із суду.

Марійка вийшла і застала тут возного Стефана. Його при слав пан начальник, бо люди ждуть... Пан начальник дуже сердять ся, а писар не вміє собі дати ради. Марійка вернула до кімнати і стала знов будити мужа. Вона знала, що задля такого опізнювання вийдуть неприємности, а може й дисциплінарка. Хотіла конче поставити його на ноги. Стала його дуже енергічно сіпати. Пташок обороняв ся як міг, муркотів, сварив ся з якимись Жидами, викрикував картяну термінологію, але вставати не хотів. Тоді Марійка наблизилась йому до уха і заговорила, що пан начальник кличе його.

Пташок прокляв її всіми чортами і, відмахуючи ся рукою, вдарив її з усеї сили в лице.

Марійці засьвітили ся сьвічки в очах і кров набігла до голови.

— Чи се припадком, чи навмисно? Та-ж він отворив очи і бачив мене добре. Видно, що на тім, що до тепер було, не скінчить ся.

Марійка вийшла знесилена, пригноблена і засоромлена до кухні.

— Може ви, пане Стефано, що порадите, бо він страшенно заспав ся.

Стефан поглянув на Марійку, у якої на лиці видно було

удар. Впрочім він чув із кухні крізь отворені двері, як Пташок заляв і як потім луснуло. Тепер справдилось те, чого догадував ся.

— Вже до того дійшло? Бідна людина, така гарна, така добра, а така нещаслива.

Він засукав рукави і приступив до софи. Хопив Пташка мов собаку за передні лапки і відразу поставив на ноги. Пташок отворив заспані очи, став пручати ся, буркотів якись проклятя, та Стефан потряс ним з досади так сильно, що аж кістки затріщали.

— Нема часу спасувати, бо там пан начальник страх сердять ся. Ходить зараз.

— Чомуж ти мене не збудила? — визвірив ся Пташок на жінку.

— Ет! І я не дуже то потрафив, а не то пані. Твердий маєте сон. Та мені здаєть ся, що вам дали щось нині такого випити, бо ще ніколи так не було.

І він задягнув на Пташка пальто, шапку і поволік його до кухні. По дорозі поцілував Марійку в руку і поглянув на неї своїми щирими очима, немов перепрошував її за те, що стало ся. Марійка була вдячна Стефанови, що не лишив чоловіка в хаті, який був би їй зараз наговорив обид...

По їх відході Марійка пішла до дитини, що саме прокинулась. Вона нагодувала її, а дитина повеселійшала. Маленька Галюся стала усміхати ся до матери, а коли Марійка над нею нахилила свою голову, воно стало хапати її рученятами, худенькими мов усохле бадилля, за бороду, за ніс, та мукати по немовлячому і отвирало свій беззубий ротик до сьміху. Вже давно Галюся не була такою і в Марійку вступила надія. Може воно ще подужає, буде жити... Марійка зраділа, забула усе своє горе, що стопило ся мов лід від проміння теплого сонця.

XLVII.

Надійшла зима. Дитині ставало що раз гірше. Копач кілька разів упоминав Пташка за його недбальство в уряді, за паниченє, і нераз йому приходила охота поганьбити його за жінку. Але він бояв ся того. Пташок знає про його колишні відносини до Марійки і готов йому бризнути тим в очи. Ліп-

ше мовчати. Копач наглядав заєдно за роботою. Пташка, а йо му і в голові не було в чім будь змінити ся.

З дитиною Пташків ставало що раз гірше. Десь при кінці грудня воно попало в судороги і втратило свідомість. На самий святий вечір воно вмерло. Була гарна морозна, зоряна ніч. По хатах ходили колядники. Усюди було весело, бо се-ж родинне свята. В кожній хаті, хоч би найбіднійшій, засідала родина до вечері, бажаючи собі гаразду. У Пташків було тихо. Пташок, користаючи із завтрішнього свята сидів у шинку. Він навмисно не прийшов сьгодні до дому, ще тому, бо жінка, та попадянка, готова наставити вечерю і змусити його до святкованя руських свят, а він того не хотів. “Най жре сама, а я таки не прийду”.

А Марійці і не в голові була вечеря. Вона й не тямилася сього дня, бо вся її увага була звернена на вмираючу дитину, якої від полудня не покидали корчі. Вони не були такі сильні як перше, але дитина крутила рученятами і ноженятами, кривила ротиком і постогнувала. Кожний такий стогін різав материнне серце. Вона хотіла її конечно ратувати, та не знала як. Хотіла в своє бідне зболіле серце забрати всю її недугу. Вона взяла Галюсю з колиски і стала з нею ходити по хаті та приговорювати, кільки разів воно дужше застогнало.

— Цить рибко, цить, уже недовго твоєї муки, ще трошки поболить, а потім перестане і вже ніколи ніщо не заболить. Будеш щасливою, підеш до бабусі і до дідуся і будеш ангелятком, таким біленьким, з крильцями, побачиш Бозю...

Дитина пручалася в судорогах, Марійка пригортала її до себе, обтулювала хусткою і заєдно говорила жалібним голосом, у якому брєніла розпука.

— А скаже Галюся бабусі і дідусеві, що твоя мама дуже бідна, що страшно мучить ся, що її запродали, запропастили долю, що мама дуже нещаслива, що мамця стане ще бідніша як не буде тебе, моєї найдорожшої потішки... А проси Бозі, Галюсенько, щоб не карав уже так тяжко твоєї мами, щоб змилував ся тай покликав її до вас... Там будемо разом... Ти випросиш у Бозі для її душі спасеня. Ми будемо там іграти ся мама не буде плакати, горювати, а тебе вже нічого не буде боліти... Цить, біднятко, цить! Тебе дуже болить, а ти мені сього сказати не вмієш... Та ще помолись у Бога за твоїм батьком, щоб мав ліпший розум та вступив на добру дорогу, а то

буде йому там зле, дуже зле... Цить, ангелятко, може ти годне? Мамця дасть щось доброго...

Марійка присіла на постелі, щоб погодувати дитину. Та воно не годне було взяти до ротика її переповнені груди. Всі зусилля даремні. Вона знов устала. Її довга, чорна коса розплелась і повисла на плечах мов велика гадюка. Вона не зважала на се. Хто-б побачив ту бідну жінку, як вона бігала по хаті з умираючою дитиною, взяв би її за божевільну. Вона справді була близька втрати розуму, бо нічого не бачила крім тої дитинки, якій не могла дати ніякої помочи.

— А навідуй ся до мене; моє серденятко, хоч присни ся мені деколи. Нехай хоч у сні приголублю тебе, поіграюсь, натішусь, бо на яві нема для мене щастя на сім сьвітї. Присни ся мені ясним ангелятком, то лекше буде жити на сьвітї, тоді я рада буду весь свій вік проспати.

Аж тепер дитина випрямилась цілим тілом і скрикнула так страшно, що Марійку аж заморозило.

Галюся пішла до бабці і дїдуся...

Марійка пристанула і стала наслухувати, чи воно ще дишає. Настала мертвецька тишина... Марійка спам'ятала ся.

— Конець !

Вона поклала мертву дитину в колиці, присіла біля неї на землю і вдивила ся в дороге личко, що тепер стало вирівнюватись і прояснюватись. Марійці бачило ся, що воно усміхає ся до неї, що воно спить і ось-ось прокинеть ся і полестить її своїми рученятами.

Під вікном заспівали колядники: Христос родив ся!

Вона на те і не зважала. Сьвято не для неї... Вся її радість у тій маленькій колиці. І вона сама одна безпомічна в хаті. Паранька пішла кудись, а чоловік п'яниця в шинку. Та воно так і дїпше. Ніхто їй не перебє, не вкоротить її тих не багато хвиль, що може дивити ся на дорогу істотку...

Булґ вже геть по півночі, коли Стефан привів п'яного Пташка. Він сердега зараз по вечери нагадав собі, добровільний обовязок і пішов шукати за Пташком. А Пташок, догадуючи ся сього, винайшов шиночок у такій закутині, де-б його ніхто не сподївав ся. Стефан ледви його найшов.

Увійшли в хату так, що Марійка їх і не запримітила. Вона сиділа на землі, як малюють Магдалину, що каєть ся, зложила руки як до молитви і підперла голову...

— Чому ще не спиш? — гукнув п'яний Пташок. — Усе лише з тим бахуром конопадить ся, а потім, ходить мов заповорочена, нічого не зладить на час... А я працюю як чорний віл... на все мушу старати ся...

Гамір, який тепер настав у хаті, розбудив Марійку. Вона повернула голову і показала рукою на малого трупа, немов тим оправдувалась. Се однак завважив лише Стефан, і тому мерщій, на силу повів Пташка до другої кімнати, повалив на ліжку і став роздягати так делікатно, що Пташоқ аж закричав

— Ти мудю, поводиш ся зі мною, як лупій.

Стефан не втерпів.

— Пане, коли ще раз отвориш свою хавку, то Боже мені прості гріха, але йно раз потисну за гортанку і задавлю, що й не пікнеш. Потому скаже комісія, що тебе заморила горівка.

Пташок налякав ся і замовк. Стефан виглядав страшно і люто липав очима. Сьогодні він до того ще трохи й випив при сьвяті. Той вирід, що не пошанував ані сьвята ані трупа власної дитини, видав ся Стефанови таким мерзенним, що справді не багато бракувало, а був би його роздавив.

— Спить каменем і ані мру-мру!

Пташок наляканий накрив ся з головою.

Тоді Стефан вийшов до Марійки. Вона вже стояла над колискою, загнувши на грудях руки... Знов показала Стефанови головою на мертву дитину. Стефан приклякнув і став відмовляти молитву. Знов стало в хаті тихо. Стефан, помоливши ся, перехрестив ся і встав.

— Ну, слава Богу! Скінчила ся його і ваша мука...

— Ой, Стефане, моя не скінчила ся. Вона скінчить ся, аж і я ляжу в могилу. То була єдина моя потіха.

Вона припала до колиски і стала тихо плакати.

— Ні за чим плакати, моя пані, — каже Стефан. — От лише подякуйте Господу Богу, що її забрав... Як би воно було здорове, то яка доля його ждала? Подумайте, при такім батькови, яке щастє дитині? Люди коли раз візьмуть батька на язики, то і дитині дістане ся... Та коби то ще хлопець, то може ще якось дав би собі в сьвітї раду, а то ще дівчина... Коли-б вас так не стало, то що тоді? Батько продав би її з легким серцем, коли-б йому хто заплатив, бо він не має Бога в серці... Гей! гей! Таке нині сьвято, така радість, а він у шинку. Правда, він лацінник, але все-ж жінка Русинка і повинен її

вшанувати... Не жалуйте, пані, бігме, воно так ліпше. Воно ще до того було хоре на таку хробу, що, як казав доктор, люди від того геть дурніють. Хиба піти під пліт. Тоді ви виплакали би очи над нею... Цитьте, пані, Бога ображаєте тим, а то гріх. Він робить нам добродійства, а нам здаєть ся, що то зле, і нарікаємо.... Перестаньте плакати, шкода сліз.. Ну-ж бо бідна, моя добра...

Йому те-ж станули сльози в очах, бо мав діти і страшенно за ними пропадав.

Та Марійка не плакала за дитиною. То прості слова того щирого чоловіка так зворушили її, та його сильна віра.

— Моя пані, бідна, я вже тут ні при чім. Ваш уже хроче. Я піду, а скоро, сьвіт пришлю сюди свою Теклю, як лише з церкви вийдемо. Вона проворна, то вам у всім pomoже, а потому то прийду й я... Ну, прощайте!

Марійка втирала заплакані очи.

— Спасибі, добрий Стефане, за ваше серце, нехай вам Бог відплатить на дітях...

Вона відвела його до дверей і заперла їх на засувку.

— Ну, тепер уже маю супокій, можу спати, ніхто мене не пробудить. Галуся вже не потребує моєї помочи.

І вона не роздягаючись, лягла на постіль і по кількох не проспаних ночах сильно заснула. Лямпка вигоріла і погасла сама від себе, наробивши трохи чаду. Марійці спочатку дзвонило в ушах, шуміло, гадки стали мішати ся, память затемнилася. Не чула як загомонів церковний дзвін радісну вістку: Христос родив ся. Стефан, проспавши ся трохи, розбудив жінку йти до церкви. Одяглись обоє по сьвяточному. Текля понакривала діти старим кожухом, бо в хаті позимніло, і вийшли. Мороз аж тиснув. За ними вийшов і Копач з матірю, йшли теж до церкви...

— Добрий день пану начальникови!

— Добрий день, Стефане, Христос раждає ся.

— Хвалити Эго!

— Що там чувати?

— У Пташків дитина вже там!

— Коли?

— Сеї ночі. Я привів пана секретара десь по півночі, то вже було по всьому...

— Та що йому дитина, він тому рад...

— А як там вона? Чи дуже побиваєть ся?

— От бідна, вже й плакати не має чим. Знають пан начальник, що як я те все побачив, як почув, що той нужденник щє зачинав з жінкою сварити ся, то мене така злість узяла, що був би його, таки зараз роздавив як жабу...

— Я знаю, що він не варт доброго слова...

Йшли дальше. Текля піддержувала стару. Копачиху, бо було темно і трохи ховзко. Копач із Стефаном ішли з заду.

— А як ви, Стефане, замітили, як там у хаті, буде чим похорон обійти?

— Ледви, прошу пана, там страшенна біда, ніхто не хоче крайцара поборгувати... не знаю, як вона бідна дасть собі раду...

— Ото-ж то й є. Слухайте Стефане, я дам гроші на ваші руки, полагодьте все, згодіть священика, аби все було гарно.. Лише не кажіть нікому, що то я даю... Борони Боже, нікому, ні йому, ні її. Бо то так: як би він довідав ся, то ще більше роззухвалив би ся і розбрикав ся...

— Розумію!

— Ото-ж числю на ваше слово, Стефане, бо таких статочних і певних людей як ви, то я люблю і не забуду прє них. Лише тихо... А який сьвященник буде ховати, латинський, чи наш?

— А вже-ж наш, бо дитину хрестили в церкві. Що тоді була за авантура! Пташок хотів конечно до костела, а пані ні, тай ні, казала, що таке право, аби дівчата йшли за матірю. Ну, тай люди до того вмшали ся. Довідав ся наш эгомость і постарав ся, що польський таки не хотів хрестити, ну, і на тім стало. Охрестив руський... Та ще прошу пана начальника, мене на ті два дни якось трохи звільнити від служби...

— То само собою розумієть ся. Лише памятайте на арештантів, щоб дати їм їсти і запалити в печи. Такий мороз.

— То вже зробить моя жінка.

— Отже, Стефане, маєте тут дві десятки, а що бракне, то я додам.

Хоч як Копач любив те сьвято, з яким у кожного чоловіка лучить ся стільки споминів, то сьогодні не по силам було йому ні згадувати колишнє, ні на відправу вважати. Лише що перехрестив ся, а вже його душа була біля Марійки. Як би він тепер радо зайшов до неї і підпер її своєю рукою, та годі. Він

думав, що буде ліпше для неї, коли про, нього не буде знати, і тому мусїв тепер держати ся з далека, аби її не пізнав... Вона бідна горює, але, роздумавши річ гаразд, таки ліпше для неї, що дитина вмерла. Через то вона свобіднійша і не так залежна від ласки чоловіка. А з тою людиною, то годї що поради-ти. Коли так дальше піде, то сепарація неминуча і він сам намовить її через людей до того... Бо він її замучить, той ледар..

Копач нагадав, що то церква, і не годить ся так про иньших гадати...

Та вона ще молода, і якось дасть собі в сьвітї раду. От може ще піти на два роки до семінарії, а потім стати учителькою. Лише коби винайти спосіб, щоб було за що скінчити науку... Вправді їй належить ся на випадок сепарації алїментація від чоловіка, але що за той час з чоловіком стане ся? Йось за день за два треба буде післати на зелене, тоді й алїментації ні з чого брати... Коли-б вона так згодила ся, він поміг би їй хочби в формі позички, але вона того не прийме.. А може би так через иньших? Може би так сьвященник підняв ся посилати їй місячно те, що йому передасть, а сказав, що буцїм то від нього, так по приязни... Не повірить. Раз, що тепер така дружба незнана, а надто вона знає добре, що тутешній парох сам бідний і посилає свої діти до школи. Е! Якось воно зложить ся...

Зараз по відправі пішла Стефаниха до Пташків. Вона довго стукала, заки розбудила Марійку, що їй відчинила двері.

Марійці жаль було будити ся зі сну. Їй таке гарне снило ся! Була в лісі на зеленій леваді, весела, свобідна. Ходила по-під руку з Остапом і любенько розмовляли. А перед ними в біленькій як сніг сорочині бігала маленька Галюся. Її веселу, всьміхнену голову окружав якийсь ясний промінь достоту так як малюють ангеляток. Вона рвала цвєти, складала в китиці і що хвиля підбігала до неї.

— Правда, мамо, яке то гарне...

— Гарне, донечко, гарне, — відповідав Остап, — збирай іще.

А дитина заносила ся срібним сьміхом, що лунав далеко по лісі і мішав ся з шебетом пташок...

З такого сну збудила її Стефаниха, що товкла кулаком о вікно.

Марійці станула зараз жива дійсність перед очима. Хитаючись на ногах вона пішла відчиняти двері. Її кинуло в дроз від холоду. Стефаниха привитала ся з нею і стала порати ся коло кухні, відтак затопила в печи і поставила воду гріти. Марійка стояла над нею, дрозачи як у пропасниці.

— Пані, візьміть на себе хустку, бо простудите ся, тут зимно, як у пивниці.

Марійка послухала. Стефаниха обмила дитину, Марійка виймила з комоди одежину і перебрала її. Постелила на столі і поклали мерця, зложивши йому рученята на вхрест. Марійка виймила з молитвослова образочок і віткнула в рученьку. Поки з сим упорались, надійшов Стефан, а за ним церковний дід приніс сьвітло і поставники.

Стефаниха запарила чаю і таки присилувала Марійку випити горячого. Тепер відійшла Стефаниха до дітей, а лишив ся сам Стефан, поки не прийде бабуся з церкви, що мала сидіти при вмерці. Стефан дав Марійці пятку.

— Ось вам, пані, на перші потреби, бо певно не маэте.

— Крайцара не маю при души. А як же мені від вас брати, хиба-ж ви богаті?

— Ну, нічого, годі вам позичати у Жида, бо жаден не дасть, а мені то ялось віддасьте, ялось то буде...

— Чи то не ганьба, щоб урядник позичав від возного!

— Е! Що там, прошу взяти, бо не вступаю ся...

Марійка взяла гроші.

— Коли там буде кава? — закричав з другої кімнати Пташок, що саме прокинув ся. — Мені час до бюро.

Замість Марійки вийшов Стефан.

— Вибачайте, пане, нині нема кави у вас... Он дитина лежить уже між сьвічками...

— Пі, пані дзіко, коли-ж умерло?

— Тоді, як ви були в шинку, — каже Стефан.

— До кого так говориш? Ти!

— Насамперед я вам не ти! Час би вже раз спамятати ся, хоч тепер, як у хаті труп... Замість устати і піти що заорудувати, то ви викрикаэте, а ваша пані ледво жива...

— Пі, чорт вас бери всіх, відчепіть ся від мене, най там зараз даэ сніданок, бо я голодний.

— Таки не буде сніданку, бо нікому зварити, ваша Паранька повіялась кудись ще з вечера, а пані хора...

— Мені мусить бути...

— Та бо ви, пане, таки без серця. Та-ж то ваша дитина змерла, не чия... Бога бійте ся... Не знаєте, чиє завтра і що стане ся, а за се треба буде Богу відповісти...

Пташок бояв ся смерти і ті слова нагнали йому страху. Вже не говорив нічого, одягнув ся сам, але не мав відваги поглянути на трупа дитини, якої за життя так не любив... Другими дверми вийшов до міста.

Не найшов ніякого товариства. Все сиділо дома, бо то було і латинське сьвято.

Він поплентав ся до бюра. Смерти дитини був рад. От тепер і жінка трохи більше до нього привернеть ся, а то дитина забирала їй увесь час. Тепер з жінкою погодить ся, Параньку нажене, все-ж Марійка гарнійша від Параньки, лише що така нечула як колода. Перестане трохи пити, бо справді сього за багато. Ліпше се зложити на довги, бо Жиди душу з нього виженуть.

Похоронили дитину гарно, а сьвященник не хотів нічого взяти за похорон. При тих двацятьох ринських, що дав Копач, і обійшло ся.

Він сам не був на похороні.

Марійка припала до холодної могили і заплакала. На силу забрала її жінка пароха до себе до дому. Марійка була-так знесилена, що її поклали на дві доби в постіль таки на попівстві і не пустили до дому. Пташкови нехай варить їсти Паранька як уміє... Ліпше шанувати-ме жінку, як трохи побідує.

Але Пташок не бідував, і рад був із своєї свободи. Він забув свою постанову і зараз по похороні так упив ся, що переночував у шинку. Стефан не шукав його того дня.

XLVIII.

І знов настало для Марійки давнє нужденне житє. Пташок таки не відправив Параньки і жив давним собачим житєм. Марійка не перечила йому, і тільки їй було для неї відроди, що приватна наука двох дівчаток пароха. Пташок запивав ся що днини. Не маючи грошей, він шукав таких, що мали гроші, і дивив ся, аби йому хто купив чарку горівки. Не соромив ся піти з ким будь до шинку, аби лише заплатив. У нього виступили признаки податкового п'янства. Коли не випив чарки горівки

ки, то не міг узяти ся до ніякої роботи і руки у нього, трясли ся, як у пропасниці. Надто зробив ся тепер скупягою... Коли вже мусів випити за свої гроші, то пив сам. У нього в бюрі стояла в шафі фляшка з горівкою, з якої потягав частенько. Був заєдно паний .

З жінкою сварив ся менше, бо вона не зважала вже на' нього і коли розторохтів ся, лишала його самого і втікала через огород на попівство.

Одного пополудня, якось невдовзі по похороні зайшов до Копача якийсь мужик з жалобою, що вже два місяці як замовив витяг табулярний, лишив ринського на стемпель, а другий від руки, і не може допросити ся, хоч уже й чоботи сходив. Адвокат із Бережан пише, що йому пильно треба, а тут як нема, так нема.

Копач післав за Пташком. Його не було ще в бюрі. Післав Стефана до дому. Пташок спав, а коли його збудили, заявив, що не піде, бо слабий. І Стефан відійшов з нічим.

Копач зайшов на долину до гіпоточного бюра, де сидів писар. Він не мав ключа ні від шаф, ні від бюра, бо все забрав пан секретар... Стефан пішов за ключами, та Пташок не хотів віддати, бо то він за все відповідає, а не начальник...

— Але-ж пане, там люди ждуть...

— Нічого не шкодить, прийдуть завтра... Хлоп і так не має що робити...

Копач був лютий, але нічого не міг зробити. Людей відправив. На другий день рано ждав уже в гіпотечнім бюрі на Пташка, що знов припізнив ся.

— Пі, пані дзіко, добрий день! Я вчора був хорий, ревматизм мене ломить і тому не прийшов...

— Де книга замовлень? — сказав Копач сухо, не відповідаючи на його говоренэ.

Пташок роздягнув ся мерщій, отворив бюрко і подав книжку.

Копач переглянув її. Замовлення залягали від шістьох місяців.

— Чому се не зроблено до тепер?

— Пі, пані дзіко, не було часу, хлопи мене налазять з інформаціями, роблю коммеморації...

Тимчасом Копач числив зложені стемплі.

— Де стемплі на замовлені витяги?

— Маю дома, — забурмотів Пташок.

— Тут мають бути... Отворити сю шуфляду...

Копач отворив. У шуфляді була засохла булка і кусок запліснілої ковбаси...

— Ключі від шаф!

Отворивши першу шафу натрафив на пляшку з горівкою

— Чуєте! Який се витяг гіпотечний, що не має номеру?..

— Пі, пані дзіко, я сиджу звичайно довше в бюрі...

— Слухайте, пане, я жду годину. Йдїть до дому, або де знаєте і принесїть зараз трицять три стемплї, які мають бути після книги замовлень...

Пташок одяг ся знов і вийшов.

— Пан секретар не бере стемплїв, лише каже приносити готівку, — каже писар.

— І де її подїває? .

— Ховає до пуляреса, — сказав, злобно всьміхаючись, пи сар. Він був злий на Пташка, що йому ніколи не дав шїстки, хоч він сам писав замовленї витяги.

Пташок, виходячи з уряду, мав намір роздобути де гроші і купити стемплї. Розбирав у голові, де-б то їх узяти і розпочав мандрівку до кількох богатших Жидів. Та ніхто не хотїв дати, всі відвертали ся до Пташка плечима. Найскорше дав би Цвайгенфельд, але до нього не мав сьмілости. Жид таки довідав ся, що Малицький помилив ся і він дав гроші задаремнісїнько, упоминав ся у Пташка, відгрожував ся, але позивати таки бояв ся.

Обійшовши так усіх він навіть не вступав до дому і вернув до бюро.

— Пі, пані дзіко, нема стемплїв... Як був похорон дитини, хтось мені вкрав...

— Прошу вас до мого бюро, — каже Копач, і пустив ся на гору.

Коли прийшли до Копачевого бюро, Копач зачинив двері і сказав:

— Пане Пташок! Ви п'яниця і картяр. Я се знаю і нераз упоминав вас. Ви берете гроші за те, що повинні як урядник робити за дармо, хоч я вам пригадував ваші обовязки і виразно заказував. Тепер я виловив вас на злочинї спроневіреня в урядованю. Перше, вам не вільно брати гроший на стемплї, лише жадати від партії стемпля. Друге, ви їх присвоїли собі.

Я вам дав годину часу до полагодження справи, а тепер вибачайте. З нинішнім днем суспендую вас в урядованю, а справу віддаю прокураторови...

На згадку про прокуратора Пташок поблід і став трясти ся.

— Ласки, пане начальнику добродію, ласки! До завтра вистараю ся гроші... Мені стілький час хорувала дитина, похорон справив...

— Пив і в карти грав, — докинув сердито Копач. — Не розумію, як можна так безлично брехати. Стефан дав гроші на похорон, а лікарєви не дали ви ані зломаного шелюга. Досить того крутїйства, я досить терпїв.

Копач відчинив двері і прикликав другого канцелїста, Малїцького.

— Від нинї ви йдете до ґрунтових книг, тут заступить вас писар. Тепер будемо писати протокол, сїдайте...

Малїцький наляканий тим що стало ся, сїв при столї і приладив папір. У нього дрожали руки. З диктованого протоколу довідав ся Малїцький, що трафило ся Пташкови. Коли Пташок вернув до бюра, пішов до шафи і ковтнув горївки. Від того стало йому лекше, і в голові стало прояснювати ся. Взяв пальто і вийшов.

— Пі! Пані дзіко, а то собака розкричав ся. Гроші таки роздобуду і буде добре... Е! Ти паничу бородатий, репетуеш, гавкаеш... буцїм то я тебе бою ся. Пожди, я маю для тебе такий цукерок, що певно ним удавиш ся. Замокнеш так як злюча собака, коли їй кинуть тельбухи. Пі! Пані дзіко, мудрий ти, але і я не дурний. Заставив я сітку з доброю принадою, не встоїш ся, а коли засилиш ся раз, то буду на тобі їздити як на циганській шкапі. Пожди, ті гроші, що я нинї роздобуду, заплатиш ти сам, та ще з процентом...

Пташкови пригадав ся ясно цілий плян, який колись уложив собі з Чернецьким. Не поступаючи нікуди, пішов просто до дому. Марійка не мало зчудувала ся, побачивши його в тїй порі в хатї. Він справді виглядав незвичайно. Зібрав у купу всю свою увагу, всю інтелїгенцію, на яку лише міг здобути ся. Його очи ясніли якоюсь щирїстю.

— Марійко! З нами эле. Мене сьогондя начальник засуспендував в урядованю...

Марійка налякала ся .

— Що-ж буде тепер?

— Зле буде нам обоім, бо ні з чого нам жити. Шкода мого становища і моєї праці.

— А як я остерігала, просила...

— Твоя правда, я дуже провинив ся, але я тому так дуже не винен, як радше обставини, зле товариство... На моім поведеню і твоєї вини чимало... Подумай, як ти зі мною поводи́ла ся? Правда, ти не вийшла за мене по добрій волі, але вже стало ся. Я не мав понятя, що ти будеш мене аж так ненавидіти. Мені все здавало ся, що своєю любовю зможу привернути тебе до себе. Я хотів освободити тебе з під ярма твоєї братової і гадав, що тим самим зєднаю собі тебе... Ну, не вдало ся, я се побачив, і тоді не находив у хаті нічого такого, щоб мене до неї привязувало. Ти мною гидувала, я се бачив, і тому звернув ся в иньший бік, аби в тобі викликати зависть. І се мені знов не вдало ся... Ото-ж признай ся, що й ти винувата...

— Я тобі перед нашим нещасним весі́лэм заповідала, що тебе ніколи не полюблю...

— Бо ти любила другого, я се знаю, але будь що будь треба було освоїти ся з судьбою... Тепер, Марійко, на тебе черга направити все зле. Ти мені можеш допомогти, ти одна, бо я нікого більше на світі не маю, — Пташок прослезив ся, — а я обіцяю тобі свято, що ніколи не повторить ся те, що було доти, що буду вважати на себе і на тебе і стану иньшим чоловіком. Піду і присягну від усіх трунків, і тим способом спасу свою грішну душу — він знов скривив ся до плачу. — Коли-ж ні, то піду тою самою дорогою просто до пекла, і се буде на твоїй совісті...

Марійці стало жаль грішника, який кавав ся.

— Ну, гаразд, та що я маю зробити? Доси ти не сказав мені сього...

— Правда, зараз скажу. Слухай, Марійко, тобі піти би чим скорше до начальника і попросити його, щоб не робив із сього ужитку... Бо се-ж само собою страшна дрібниця, повір мені... Усе залатаєть ся квотою 33 зл...

— А чи то що pomoже?

— Поможє, Марійко, поможє, — говорив в Пташок, цілуючи її по руках. — Він строгий чоловік, але з серцем і коли його попросить жінка, то певно серце йому змякне... Йди Марійко, роби, що лише треба буде, даю тобі повну свободу і доз-

віл, обіцяй усе, лише щоб нас не пхав у пропасть...

Марійка задумала ся, що їй робити? Йти просити до незнайомого чоловіка за паницею і негідником, що не варт був займатц становища урядника, за чоловіком, що зтоптав цілу її молодість? А коли не піде і вийде лихо, то нема їй життя більше, і вона матиме на совісти, що не спасла його душі, хоч могла сього легко доконати. Вона не довго вагувала ся.

— Піду...

— О моя добра Марійко, який я тобі вдячний за се! — Він цілував її по руках. — Але треба спішити ся, мій ангеле, одягай ся зараз. Лиш одягай ся гарно, бо се робить ліпше вражінэ.

Пташок став дуже зручно помагати жінці при одяганю і робив свої уваги так, що Марійка уважала їх за добрі.

— І не роби, Марійко, занадто поважного лица, навпаки, показуй веселість, а тим скорше його зєднаеш. Я знаю його натуру... Коли будеш весела, усьміхнена, то тим самим покажеш йому, що ся річ така маловажна, дрібна, що нічого лякати ся і можна її полагодити раз два... Я знаю людей, і як вони на річ дивлять ся. З мою справою так, як коли-б на муху дивив ся через побільшаюче скло: вона здаєть ся страх велика, та коли подивиш ся вільним оком, то вона не більша як муха... Ну, йди вже, Марійко... Ось би ще трохи отсе поправити... Ну так, добре...

Марійка надїла футро і вийшла.

Пташок затирав руки з радости.

— Пі, пані дзіко, справді гарна як мальована і апетитна... Пі! Копач як її побачить, то зі шкіри вискочить. Уся колишня страсть пробудить ся в ньому, яку тоді гамував у собі, бо мав з нею женити ся. Тепер то пропало, отже нічого гамувати ся.. А вона? Не устоїть ся, бігме що ні. І нею заволодїє в одній хвилі придавлене чутэ і пірне в його обійми як риба в сак, та-ж я їй на се позволив... А тоді, Пташку, гуляй як знаеш. Те що я їй обіцяв присягати від напитоків, то лярїфарі, пити буду, може трохи менше як тепер, але не зарікаю ся, бо буде за що... Жіночка заробить... А вона може двом на безпечно служити. Або таке не водить ся?... Я сам знаю такі випадки...

Пташок став ходити по хаті, нетерпеливо дожидаючи жінки. Він заглянув до кухні і перший раз посварив на Параньку, що не вмїла варити. А він на тім розумів ся ще з тих часів, як

був усім і слугою і кухарем у свого колишнього начальника Радецького. Марійка довго не вертала, а Пташок ворожив се на добре і затирав руки з радощів. Велів Паранці накрити стіл, аби, як верне Марійка, всьо було готове...

Марійка справді, слухаючи ради свого чоловіка, старала ся заспокоїти і прибрати як можна найвесельший вид. Вона йшла не лише в інтересі свого мужа, але і в своїм власнім, бо від того залежала її екзистенція. Вправді думала вже по смерті дитини покинути його і заробляти на себе приватними лекціями... Та чи вона се потрапить? Вона така стоптана, знесилена, не має вже капинки енергії в собі, то певно не дасть собі сама в світі ради. Вона не скінчила ще тих наук, які дають грамоту на учительку, отже треба би ще доучувати ся. Правда, що засоби знайшли би ся, бо її посаг лежить нетиканий, але в неї не знайде ся вже сили до науки. Її голова така збіджена, що не тямить того, що вчора робила. Така голова не годна вчити ся. Тай впрочім чи її приймуть до семінарії. За що її люди мати-муть? От ледащо, розвелась із чоловіком. Таких як вона не пустять між молодих дівчат, бо ніхто не вгадає її нещасної долі, що її до того спонукало... Отже треба так мучити ся до смерті. Може би справді зрезигнувати зі всього і повернути ся до мужа, коли інакше не може бути? Може через те і він буде інакший. Марійка почула щось немов докір сумління за своє дотеперішнє поведенє супротив мужа...

Серце їй било ся, як вийшла до бюро начальника суду. Копач занятий був роботою так, що побачив Марійку аж тоді, як станула против нього при столі. Копач задеревів. Йому вся кров наплила до серця, аж в очах почорніло... Таки зійшли ся! Але стямив ся в час і жестом руки попросив її сідати.

Марійка оглянула ся на той добре їй знайомий голос з таким острахом, немов би хто кликав її ізза могили. Адже се голос її дорогого Остапа! Вона видивила ся широко отвореними очима...

— Се ви! А я не знала, — прошептала вона і присіла на софі, держачись рукою за серце, немов воно намагало ся вискочити...

Копач устав і підійшов до неї.

— Хиба-ж ви не знали, що я тут живу? — заговорив він гробовим голосом, бо корч стиснув йому гортанку...

— Я нічого не знала, — прошептала Марійка, дивлячи ся в землю. Вона не сьміла очий на Копача підвести. Вважала себе в тій хвилі винуватою перед ним. Вона-ж дала йому слово, що за нікого більше не вийде, хиба за нього одного. З тої причини вважала усю кореспонденцію зайвою, а про те не видержала і пішла під вінець із першим лїпшим, якого їй підіпали.

— Я так і догадував ся, що ви не знаєте про мене, бо мабуть були-б не прийшли, а як би й прийшли, то не з усьмішкою на лиці..

Настала мовчанка. Марійка сиділа нерухомо на софі, а Копач дивив ся на неї, не міг очий відвести... Ось се його Марійка, його зірка ясна, як потоптана цвїтка!...

— Марійко, одно мені скажіть по щирости: чи ви з власної волі вийшли заміж?

Тепер аж підвела на нього свої сині очі:

— Хиба-ж ви так могли подумати? Я-ж одного вас любила, як свою душу, про вас лише думала, ви були для мене всім. Та мене запродали, аби з хати позбути ся. Не повірите, що я втерпіла. Мене просто загіпнотизували злиднями, докорами, мукою, лайкою і погрозами. Я була не при собі, коли мене заволокли під вінець і мені здаєть ся, що я все ще сплю від тої хвилі, коли з вами в останнє бачилась, коли з вами в останнє виїхала з батьківської хати...

— Чому-ж ви не написали до мене, що вам таке грозить? Я був би на крилах полетів і висвободив вас із того пекла..

— Коби я знала, де ви... Довідалась лише, що вас узяли з Самбора, але куди, того я не знала до нині...

— Я-ж писав до вас листа...

— Ви писали? А я нічого не дістала...

— То знов справка вашої братової... Але наговорив я їм, наговорив! Я їх прокляв...

— А ви були там?

— Був... Коли мене іменували адюнктом, коли я мав спроможність удержати жінку, я зараз поїхав до Перемишля. Ваш брат був ласкавий мене не пізнати, та коли я йому на силу пригадав ся і поспитав за вас, він оповів мені про те щастє, яке вас спіткало. А оповідав мені з таким спокоєм, як коли-б вас за князя віддав... Я трохи не роздавив його, того душегуба, бо з тим його словом я впав з під небес на саме дно пек-

ла... О Марійко моя, дорога, єдина, моя зірко, я тебе так люблю, так люблю горячо, що все віддав би за тебе..

Копач узяв її за руки і став цілувати з усеї сили. Вона не була в силі оперти ся чутю, яке заволоділо нею. Воно розбудило ся з цілою силою, яке на неї накладав людський закон. Він забув, що се чужа жінка, що між ними законна пропасть, присів біля Марійки і обняв її.

— Марійко, які ми нещасливі...

— Годі! — сказала Марійка і встала. Дрожала на всьому тілі. — Остапе, мій дорогий! Чого ми стрінулись? Чого я сюди прийшла? Як би мій чоловік був се знав, не був би мене сюди посилав...

— Навпаки! Я маю докази, що він знав усе і навмисно прислав тебе сюди. Твій чоловік більший поганець, як ти собі уявляєш...

— Остапе, я прошу за ним, — сказала Марійка і зложила руки як до молитви...

— Яка іронія долі! Ти просиш за ним, а я маю спасати того, що станув на нашій дорозі, що як червак вів ся в наше серце і розточив його на порошок. Він зробив нас нещасливими, а я маю обороняти його, покривати його злочини? Навпаки, я розтопчу його так, як він розтоптав наше щастє.

— А з ним враз розтопчеш і мене...

— Ні, серденько, я думав над твоєю долею, бо я знав, що ти його жінка, та лише не хотів тобі на очи показувати ся, щоб не ятрить давньої рани. Але я довідував ся за тебе, то через Стефана, то через лікаря, якого саме я там посилав... Я вже все обдумав. Ти мусиш з ним розійти ся, кінчити свої студії. Я тобі допоможу і ти мусиш прийняти мою помічну руку, бо хоч закон не велить мені любити тебе, як свою єдину вибрану найдорожшу, то я не переступлю закона, люблячи тебе як сестру. Тому й ти не будеш супротивна, бо ти небогє не маєш нікого на світі, ні батька, ні матери, ні брата...

Копач говорив так палко, що не дав Марійці прийти до слова.. Вона слухала його цілою душею...

— І задля тої позірної перепони, яку так легко усунути, я не зіступлю з дороги свого обовязку, бо на те я присягав, коли поступив до уряду. Мені не вільно покривати злочину, бо я судія.

Він вимовив се слово з повагою і натиском і Марійка зро

зуміла всю вагу того слова. Мовчала.

— І ще знаєш, кого він кривдив, окрадав, обманював? Мого меншого брата, якого я присяг ся боронити... Ні, Марійко, я сього не зроблю...

— Прошу тебе на память нашої любови...

— Марійко! Заверни се слово! Ти хочеш купити за дорожцінні перли копицю гною! Гріх, Марійко. Наша любов була сьвята і таку я її зберіг у своєму серці, і ти те-ж. Остала ся на сьвята память, по ній, а Пташок се злочинець, який годить ся до криміналу. Одно з другим не йде. Так, Марійко, йди з Богом. Відходиш від мене такою самою, як і сюди прийшла.. Колись дізнаєш ся, що кожде моє слово глибоко обдумане і правдиве, дізнаєш ся, в якій ти була небезпеці...

Копач заволодів цілковито над собою. Поборов розумом усі пориви серця. Він знов був судією, сьвідомим свого обов'язку...

— Ти занадто довго тут сидиш, моя дорога... Люди візьмуть тебе на язика...

Марійка отямилась. Попрошала ся, подаючи собі руки. Та йому жаль стало, що так холодно попрощав її. Вийшов за нею до передпокою і тут стиснув їй руку...

Марійка була страшенно зворушена тою стрічою. На її лиці показали ся великі, червоні румянці. Пташок побачивши її такою, аж запікав із радости. "Все сповнило ся гаразд, — подумав — ну, зловив ся вже, зловив!"

Але зараз і заздрість пробудила ся в ньому і та погорда, з якою дивить ся мужчина на женщину, що впала.

— Пі, пані дзіко! Як же там пішло?

Марійка роздягала ся, не кажучи нічого.

— Певно повело ся! — подумав Пташок. — Ось як засоромила ся. Не бій ся, небого, то лише перший раз так, а потім піде як по маслі. ..

Паранька тимчасом принесла обід. Посідали. Пташок дивив ся на Марійку як ястріб.

— Ну що-ж, говори, вже нема нікого...

— Нічого, не хотів... Казав, що мусить виповнити свій обов'язок...

— Але пізнав же тебе...

— Пізнав, — сказала Марійка. — А ти мене навіть не упередив, що то Копач...

— Пі, пані дзіко! Що-ж тепер буде?

— Ти ліпше знати-меш, як я...

— Так то ти його й просила!

— Як же я мала просити? Просила, а він ні, і що-ж я по-раджу?

— Чи ти справді така наївна, шо не догадала ся, чого я тебе посилаю? Бачу, шо ти не лише супроти мене така нечула колода... Так пресити, то й я потрафлю. Та я числив на те, шо він колись любив тебе, і се треба йому було пригадати... В такім безвихіднім становищі, як ми тепер, кождий спосіб добрий...

— Я йому й колишнэ згадувала...

— Цікава річ! Та бо ти це не така погана і можеш подобати ся... В таких випадках спідничкова протекція найліпша. Слухай, Марійко, ти мусиш піти ще раз по обіді...

— На шо то здало ся?

— Слухай, жінко, як би ти мала розум, то ми би плавали обоэ як піріжки в маслі, бо на такім інтересі можна капітал кувати... Не знаэш, шо закоханий мущина для улюбленої жінци все зробить... Я приміром знаю одного економа у старого кавалэра дідича, шо закохав ся в його жінці і люблять ся, а економ шо хоче то й робить, і незадовго певно купить собі село... А знов один органіст через гарну жінку, до якої парох "штифікуэ ся", бере всі доходи з парохії... В тім нічого злого, бо так на сьвітї водить ся. Отже піди ще раз по обіді..

— Що-ж я більше йому скажу, як те, шо вже сказала?

— Ти скажи те саме, але роби інакше. Та-ж ти не дівчина і розуміэш ся на тім, чим догодити мущині. Позалицяй ся, осьміли його, а решта піде як по маслі. То тобі нічого не завадить і я тобі на те позволяю, а коли я, твій чоловік, позволяю на те, то нема гріха! Розуміэш мене?

І справді аж тепер вона зрозуміла, чого від неї чоловік жадаэ. Йї ударила кров до голови, шо аж закрутила ся. Вона зразу не могла слова промовити. Стояла так малу хвилю.

— Ти нужденнику! До того дійшло? — закричала вона в гістериці. — Моэю честю хочеш свої злочини окупити. Плюю на тебе, ти поганче. — І вона з усеї сили шпурнула склянкою йому в голову...

І заки Пташок отямив ся, вона скочила в другу кімнату і зачинила за собою двері, які засунула. Йї взяла крайня розпу-

ка. Вона припала на вколішки перед постілю, над якою висіли, фотографії батька й матери, і заплакала так страшно, що вся трясла ся.

— Мамо, тату, чи ви бачите, на яке я зійшла! Ратуйте мене, заберіть мене до себе, не дайте мені тут довго мучити ся, а то руки на себе наложу. Випросіть у Бога смерти для мене, поки я ще душі не затратила...

Вона була близька втрати розуму і повторяла ті слова на переміну...

XLIX.

Пташок добував ся якийсь час до дверей, щоб заспокоїти її. Лякав ся, що на такий її вереск позбігають ся люди і вийде скандал, бо вона може все розповісти, чого від неї хотів, а потім нагадав собі, що остатня дошка ратунку розбила ся о упір Марійки. Тому благав, щоб його впустила, що все вияснить ся, що він так не думав...

А коли Марійка не чула того, він заляв їй всіма лихами.

— Пожди, пожалуєш того. Піду до криміналу, а ти до публичного дому. Не хотіла мати одного, мати-меш сотку пожди....

Став бігати по хаті. Почував, що йому конче треба випити, бо згине... А тут ні шеляга в кишені. Оглядав ся, чи нема чого під рукою, щоб заставити. Подушки не випадало нести до Жида. Взяв залізного погребача і підважив віко комоди. Воно тріснуло на всю хату і шуфляда відсунула ся. Зараз при краю лежали золоті ковтки Марійки, памятка по матери. Взяв їх, одяг ся і вилетів з хати, мов лихий за ним гонив. Заставив їх за що будь і ввійшов до першого шинку, який надивав...

— Горівки, а міцної, плачу готівкою! — і потряс кишеню, в якій бренькнули гроші... Жид поставив фляшку, і Пташок пив чарку за чаркою... Вже добре смеркло ся, коли виточив ся в чотири боки з шинку і потяг до дому. Та не поступив туди. Він лише погрозив кулаком і пішов далі бережанською вулицею. На дворі подужшав мороз, та Пташок не чув зимна. Все його тіло горіло, і він розщипив на собі пальто.

— Пі! Пані дзіко, і не дожидай мене, бо не прийду, хоч здихай... Такий славний інтерес виховзнув ся мені з рук... че-

рез ту упертість дурної моральности... Пі! моральність... дурне слово... Де вона, та дурна моральність? Все брехня тай гедї...

— А що буде зі мною? Пі! Чорт бери! Я не дам ся, виборююсь і вже, ну, тихо ша! Візьмуть мене з тої жидівської нори, то візьмуть. Піду де інде, а її покину, так як вона мене покинула.

Серед такого монольога зайшов поза останні доми і наблизив ся до пустої тепер цегольні. Не міг пізнати, що се...

— Пі, пані, дзіко, як я змучив ся... Ось тут якийсь готель чи що? Війду тай випю, що буде... Гей Жиди! Отворіть, я табулярний урядник XI ранги! Пустіть зараз!

Зайшов у шопу, спотикнув ся на якусь цеглу і впав на землю.

— Що тут за порядок, до чорта!... Ну, нічого, тут проплю ся, бо спати хочеть ся... Тут буде добре... а-ага-у! — Він зівнув протяжко. — Тут тепло... Дурної попадянки і знати не хочу... пі!

Ясний місяць освїчував серед морозної ночі цілу дрїмучу під снігом землю. Його блїде промінє відбивало ся від кришталіків снігу, що стали як діаменти...

Марійка, виплакавши ся до волі, заспокоїла ся і заснула, не роздягаючись... Ніхто не спішив ся ратувати її, бо ніхто не чув її голосного плачу...

L.

Десь коло десятої години приїхали фіри до цегольні по цеглу і найшли тут Пташка неживого.

Він замерз.

Заки забрали трупа, дали знати до суду. Перший довідав ся Стефан і полетїв до Копача.

— Прошу пана начальника, Пташок сеї ночі замерз на цегольні...

— Собаці собача смерть! — подумав Копач.

— Уже привезли?

— Ні ще!

— Ідїть же, візьміть фіру і привезїть його, а я побіжу при готовити її.

Вийшли оба.

Копач увійшов із болючим серцем, але без капинки сму-

тку до її мешканя. Вона виглядала страшно по такій муці, яку перейшла...

— Мого чоловіка нема ще від учора...

— Прочитай отсей папір... Се писав Чернецький до твого чоловіка, та його переловив Стефан і віддав мені... Пізнаєш, на яку небезпеку наражав тебе твій чоловік, посилаючи тебе до мене...

— Я й без того вчора довідалась...

Вона прочитала письмо і опустила руки..

— Чи ти повірив тому, що тут написано?

— Хиба-ж можна повірити, щоб ангел з дияволом братався?... Коли-б я повірив, не прийшов би сюди...

Вона стиснула його руку.

— Я тобі лише на те показав отсе, аби тобі дати доказ, який твій чоловік нужденник...

— Остапе, ратуй мене, вирви мене з того пекла! Я справді не хочу дивити ся на того чоловіка... Винайди мені яке місце, бо згину! Ратуй мене, Остапе!

— Бог тебе виратував, бо Пташок уже не жиє!

— Хиба-ж?

— Так, приготов ся, що його принесуть сюди. Він замерз сеї ночі...

Марійка не могла зібрати думок у купу...

— Найліпше Марійко, буде так: ти піди тепер на попівство і пережди, аж я тут усе зорудую... де білэ?

Пішли до комоди, що стояла розбита... Марійка замітила брак золотих ковтків...

— Не годить ся лишати його такі в остатній хвилі, він був моїм чоловіком...

— Ні, по божому закону він не був тобі чоловіком, бо тут не було твоєї свобідної волі, але він був твоїм катом... Іди-ж, Марійко, зараз...

Вона послухала, одягла ся і вийшла. Копач велів поспішати. Хотів ошадити їй немилого вигляду замерзлого п'яниці.

Незадовго привезли Пташка. Він закаменів і треба було розгрівати тіло теплою водою. Його прибрали і нарядили. Пташок лежав так, що годі було пізнати, яка була його думка в останній хвилі. Уста зложив так, немов вимовляв слово: пі!

Марійка прийшла аж тоді, як уже було по всьому. Без

жалю, без одної сльози в оці вона впала на вколішки і молила ся щиро за душу грішника. Простила йому все.

Похорон полагодив Копач своїм коштом.

Як гайворони на падлину позлітали ся з усіх усюдів вірителі, легітимуючись квітками, картками, вексьями Пташка Аж тепер Марійка не вмiла собі з тим дати ради, а, коли Жиди стали відгрожувати ся, що їй усе заберуть, звернула ся за помічю до Копача.

— А за чії гроші се все куплене?

— Гроші на те дав брат із мого посагу...

— Ну, гарно, по уряді я зайду там і поговоримо...

Копач прийшов справді.

Марійка привитала його як ангела хранителя, бо самі держали її Жиди в облозі..

— Чого ви, люди, хочете від неї? Позивайте до суду мацу спадкову і екзеквуйте на маэтку тої маси, а вдови не нападуйте даремне...

Коли Жиди розійшли ся, Копач сів на софі і беручи Марійку за руку посадив її біля себе...

— Я придумав такий плян, дорога Марійко. Сі всі річи з виімкою одежі Пташка, се твої і ніхто не посьміє їх забрати. Ти замешкаеш у пароха. Дуже радо приймуть тебе там і вже сю справу з ними обговорив... Заки мине приписаний законом час, зробимо тебе повнолітною, щоб ти була цілком вільна від опіки свого брата... Згода?...

— На все годжу ся з гори, — каже Марійка і поглянула на Копача з повним довірэм...

— Держу тебе за слово... Отже коли мине приписаний законом час, ми проголосимо заповіді і станемо під вінець...

Марійка встала.

— На се не можу дозволити. Нам треба забути колишнэ бо я не та що була. Моя доля пропала. Я зтоптана, зниділа, я не поважилась би вязати вам сьвіта...

— Марійко, се я добре знаю. Твоэ тіло було зтопане, зневажене, знасилуване, та душа твоя остала чиста, як золото, перебувши таку тяжку пробу... Я душі бажаю і так мусити бути...

Він обняв її міцно і поцілував, а вона не супротивляла ся лише прилинула до його груди, забуваючи все, що пережила (Конець).

НАИБІЛЬША УКРАЇНСЬКА КНИГАРНЯ СХІДНОЇ КАНАДИ,
В МОНТРЕАЛІ.

"ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЕМ" чудове
представленэ в трох діях з життя козаків.
Се представленэ коротке гарне і на часі
— — — — — 25-цт.

"УКР. АНГ. КУХАР" або як варити і печи
по тутейшому і старокраэвому — \$ 1.00

"ВЕТЕРИНАР", або як лічити і плекати
ходобу, коні, і всю иньшу домашню ско-
тину — — — — — 0.60

"ДОМАШНИЙ ЛІКАР" або як лічити себе
і других до машини ліками без помочи
лікаря — — — — — 0.75

КАНАДИЙСКИЙ КОБЗАР — 30-цт

Український сьпіванник 176 сторін 40

Січовий сьпіванник — — — — — 25

Сокільський Сьпіванник — — — — — 60

Робітничі пісні старокраэві — — — — — 25

Народні дівочі пісні — — — — — 25

Українські пісні — — — — — 25

Микита Хрунь — — — — — 05

Веселі вірші Ст. Руданського — — — — — 55

Перша ластівка Українських пісень 30

Збірка поезій І. Франка — — — — — 15

Під прапором свободи — — — — — 30

Вибір поезій І. Франка — — — — — 35

Кобзар Т. Шевченка — — — — — 1.00

Промови деклямації і желаня на хрис-
тинах заручинах і весілю — — — — — 10

ЖАДАЙТЕ НАШОГО ЦІННИКА.

На складі маємо всілякі книжки, які тільки де вийшли
Замовлення разом з грішми шліть на адресу:—

Ukrainska Knyharnia

241 CRAIG ST. W. MONTREAL QUE.